T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

SÂSÂNÎLER TARİHİNDE HÜSREV ENÛŞİRVÂN DÖNEMİ (531-579) VE ÖLÜMSÜZLEŞEN KÜLTÜ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Zeyd SİNER

KOCAELİ 2022

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

SÂSÂNÎLER TARİHİNDE HÜSREV ENÛŞİRVÂN DÖNEMİ (531-579) VE ÖLÜMSÜZLEŞEN KÜLTÜ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Zeyd SİNER

Doç. Dr. Meryem GÜRBÜZ

KOCAELİ 2022

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

SÂSÂNÎLER TARİHİNDE HÜSREV ENÛŞİRVÂN DÖNEMİ (531-579) VE ÖLÜMSÜZLEŞEN KÜLTÜ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tezi Hazırlayan:
Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 22.06.2022-18

Jüri Başkanı: Ünvanı Adı SOYADI (İmza)

Jüri Üyesi: Ünvanı Adı SOYADI (İmza)

Jüri Üyesi: Ünvanı Adı SOYADI (İmza)

Jüri Üyesi: Ünvanı Adı SOYADI (İmza)

Jüri Üyesi: Ünvanı Adı SOYADI (İmza)

KOCAELİ 2022

ÖNSÖZ

Sâsânîler Tarihinde Hüsrev Enûşirvân Dönemi (531-579) ve Ölümsüzleşen Kültü serlevhalı bu tez çalışmasının asıl gayesi geniş bir coğrafyada efsaneleşmiş bir hükümdarın gerçek hayatını irdelemektir. Hüsrev Enûşirvân, başarıları ile Sâsânîler tarihinde yeni bir soluklanmanın, yeni bir safhanın perdesini aralamıştır. Sâsânî ülkesinde hükümdarın otoritesinin sarsıntı yaşadığı kaotik bir dönemde tahta çıkmış ve merkezi otoriteyi tekrardan kuvvetlendirmeyi başarmıştır. Yaptığı reformlar sayesinde saltanatının temelini sağlamlaştırırken, Sâsânîlerin tarih sahnesinde yeniden parladığı dönemin de başlatıcısı olmuştur. İş bilen bir devlet adamı olarak ülkesini siyasal ve ekonomik yönden etkin bir güce ulaştırırken, entelektüel şahsiyeti ve sosyal devlet anlayışıyla da çağlar üstü bir birikimin meydana gelmesine katkı sağlamıştır.

Hüsrev Enûşirvân yaşadığı dönemde hayata geçirdikleri ile öldükten sonra uzun yıllar boyunca anılmaya ve daha fazla tanınmaya başladı. Ve bu tanınırlık bir noktadan sonra gerçek Hüsrev Enûşirvân'ı gölgede bıraktı. Efsanevi Enûşirvân kültü Peygamber övgüsüne mazhar olmuş bir seviyeye geldi. Fakat bu durum gerçek kişiliği ile efsanevi şahsiyeti arasında kutupsal bir farkın açılmasına da sebebiyet verdi. Hüsrev Enûşirvân adaletle anılan sayılı hükümdarlardan bir tanesidir. Ama dış politikasında adalet kavramını kenara bırakan Enûşirvân, savaşta her şey mubahtır sözü kavlince davranışlar sergilediği de dikkatlerden kaçmamıştır.

Tezimiz üç bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde Hüsrev Enûşirvân'ın kim olduğu, tahta çıkışı ve iç politikada yaptığı faaliyetler üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Enûşirvân'ın dış politikasında gösterdiği mücadeleler ve Doğu Roma İmparatorluğu, Akhunlar, Göktürkler ile ilişkileri ve Yemen üzerine düzenlediği sefer ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümde de Hüsrev Enûşirvân'ın şahsiyeti ve onun kültü işlenmiştir. Dolayısıyla son kertede Hüsrev Enûşirvân hakkında belli bazı noktaların aydınlığa kavuşmasına katkı sağlama çabası ile bu tez çalışmasını yapma gayreti içinde bulunduk.

Bu çalışma sürecinde her zaman olumlu yaklaşımları, daima teşvik edici tutumları ve ufuk açıcı sohbetleri ile bana yol yordam gösteren kıymetli danışman

hocam Doç. Dr. Meryem Gürbüz'e desteklerinden ötürü sonsuz şükranlarımı sunarım. Sosyal Bilimler Enstitüsü personeline, İsam Kütüphanesi çalışanlarına ve Mardin Artuklu Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına müteşekkirim. Kaynak çevirisinde desteklerini eksik etmeyip kıymetli zamanlarını ayıran arkadaşlarım İzzettin Çelik, Faeze Khayyati ve Sepideh Zare'ye çok teşekkür ederim. Son olarak anneme ve babama, ailemin her ferdine ve bu tez sürecinin en sancılı devresinde hayatımın merkezine giren gönüldaşım ve muhabbet ortağım olan Esra Yavuz hanımefendiye minnettarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ I
İÇİNDEKİLER III
ÖZET V
ABSTRACT VI
KISALTMALAR LİSTESİ VII
EKLER LİSTESİ VIII
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HÜSREV ENÛŞİRVÂN'IN HAYATI VE SALTANATI 9
1.1. HÜSREV ENÛŞİRVÂN 9
1.1.1. I. Hüsrev'in Annesi 10
1.1.2. Kisrâ ve Enûşirvân İsmi 10
1.1.3. Hüsrev Enûşirvân'ın Çocukluğu ve Eğitimi 12
1.2. I. HÜSREV ENÛŞİRVÂN'IN SÂSÂNÎ TAHTINA ÇIKMASI 12
1.2.1. Nûşzâd İsyanı 14
1.2.2. Hüsrev Enûşirvân'ın Ölümü 15
1.3. HÜSREV ENÛŞİRVÂN'IN İÇ POLİTİKADA UYGULAMALARI VE YAPTIĞI REFORMLAR 16
1.3.1. Hüsrev Enûşirvân'ın Dinî Politikası ve Mazdekizm İsyanı'nı Bastırması 17
1.3.1.1. Hüsrev Enûşirvân'ın Dinî Politikası 17
1.3.1.2. Mazdek Kimdir ve Mazdekizm Nedir? 19
1.3.1.3. Mazdek'in Asılması ve Taraftarlarının Katledilmesi 20
1.3.2. Hüsrev Enûşirvân'ın Siyasi ve İdarî Düzenlemeleri 22
1.3.2.1. İdarî Reformlar 24
1.3.2.2. Vezaret Makamı'nda Düzenleme 24
1.3.2.3. Askerî Teşkilat ve Güvenlik Altyapısı Düzenlemeleri 26
1.3.2.4. Malî ve İktisadî Reformlar 29
1.3.2.5. Toprak Reformu ve Vergi Düzenlemesi 30
1.3.2.6. Hüsrev Enûşirvân'ın Ticarî Faaliyetleri 33
1.3.2.7. Eğitim ve Kültürel Alanda Reformlar 34

İKİNCİ BÖLÜM

2. HÜSREV ENÛŞİRVÂN DÖNEMİ SİYASİ OLAYLAR VE DIŞ POLİTİKASI 39
2.1.DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU İLE İLİŞKİLER 40
2.1.1. Birinci Roma Seferi ve Antakya Kuşatması (540) 44
2.1.2. İkinci Roma Seferi ve Lazika Savaşları (541-557) 48
2.1.3. Üçüncü Roma Seferi (572-579) 53

2.2. TÜRKLER İLE İLİŞKİLER 54
2.2.1. Akhunların Yıkılması (557) 55
2.2.2. Sâsânîler-Göktürkler İttifak Anlaşması (557) ve İpek Yolu Sorunu 58
2.3. ARAPLAR İLE İLİŞKİLER 63
2.3.1. Lahmîler (300-602) ile İlişkiler 63
2.3.2. Yemen Seferi (570) 64
2.3.3. Hz. Muhammed'in(sav) Dünya'ya Gelişi (571) ve Hüsrev Enûşirvân 68
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
3. ENÛŞİRVÂN ADİL'İN ŞAHSİYETİ VE SONRAKİ DÖNEMLERE ETKİSİ .. 70
3.1. HÜSREV ENÛŞİRVÂN'IN ŞAHSİYETİ 70
3.2. HÜSREV ENÛŞİRVÂN KÜLTÜ 76
3.3. ARAP CAHİLİYESİ VE İSLÂM DÜNYASINDA HÜSREV ENÛŞİRVÂN 78
3.4. SANAT ALANINDA HÜSREV ENÛŞİRVÂN 84
SONUÇ 95
KAYNAKÇA 98
EKLER 107

ÖZET

Sâsânîler, İran tarihi ve kültürü için geçmişte ve günümüzde etki yaratmıştır. Siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda önemli bir safha olmuştur. Başta Irak ve İran olmak üzere Arabistan, Ermenistan, Anadolu, Orta Asya ve Hint alt kıtası dâhil geniş bir coğrafyaya yayılma göstermiştir. Jeopolitik konumu itibariyle de çevresiyle sürekli etkileşim içinde olmayı başarmıştır. Dönemsel olarak yükselmeler veya güç kayıpları yaşamıştır.

Sâsânîler, siyasal ve kültürel açıdan zirve devrini Hüsrev Enûşirvân saltanatı döneminde yaşamıştır. Hüsrev Enûşirvân'ın babası Kubâd döneminde devlet kaotik bir sürece girmiştir. Hüsrev Enûşirvân bu olumsuz devri bitirmiş ve Sâsânîlerin tekrar yükseliş evresine geçmesini başarmıştır. Devlet bürokrasisinde otoritesini kurmuştur. Ve merkezi otoriteyi güçlendirmiştir. Bunun için reformlar yapmıştır. Bu reformları özellikle devletin mali ve idarî kurumlarını güçlendirmek için gerçekleştirmiştir. Bunlar; askerî düzenlemeler, tarımsal düzenlemeler, vergi düzenlemeleri ve sosyal düzenlemeler olarak sınıflandırılabilir.

Diğer taraftan Hüsrev Enûşirvân, gerçekleştirdiği reformlar ve kişiliği sebebiyle ilgi odağı olmuştur. Hem yaşadığı dönemde hem de öldükten sonra bu ilgi dikkat çekicidir. Dolayısıyla saray ve gündelik hayatta sergilediği karakterinden dolayı adalet kavramı ile beraber anılmaya başlamıştır. Bu yüzden edebiyat literatüründe "adil" unvanıyla yer almıştır. Hüsrev Enûşirvân zamanla bir kült haline gelmiştir. Ve şanı geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Zamanla gerçek şahsiyeti ile kurgusal kültü iç içe geçmiştir.

Netice itibariyle bu tezi yazma amacımız Hüsrev Enûşirvân dönemini eleştirel bir gözlem ile ele almaktır. Ve dönemin siyasi, sosyal ve kültürel faaliyetlerini tarih usulüne uygun şekilde izah etmeye çalışmaktır. Ayrıca bir kült haline gelmiş olan Hüsrev Enûşirvân'ın gerçek ve kurgusal karakterini irdelemektir.

Anahtar Kelimeler: İran, Sâsânîler, Hüsrev Enûşirvân, Reform

ABSTRACT

The Sasanian had an impact on Iranian history and culture both in the past and present. It was an important phase in political, social, cultural and economic terms. The Sasanian spread to a wide geography including Iraq and Iran, Arabia, Armenia, Anatolia, Central Asia and the Indian subcontinent. Due to its geopolitical position, it has succeeded in being in constant interaction with its environment. It has experienced periodic increases or power losses.

The Sasanian lived their peak politically and culturally during the reign of Khosrow I Anoshirvan. The state entered a chaotic period during the period of Kubâd, the father of Khosrev Anoshirvan. Khosrow I Anoshirvan ended this period and enabled the Sasanian to go back to the ascension phase. He established his authority in the state bureaucracy. He made reforms to strengthen the central authority. These reforms were made specifically to strengthen the financial and administrative institutions. These can be cilassified as military regulations, agricultural regulations, tax regulations and social regulations.

On the other hand, Khosrow I Anoshirvan has been the centre of attention due to his reforms and personality. This interest attracted attention both during his lifetime and after his death. Due to the character he displayed in palace life and in daily life, he started to be mentioned with the concept of justice. He took place in literary literature with the title of "fair". Khosrow I Anoshirvan has become a cult over time. His fame has spread over a wide geography. Over time, his real personality and his fictional cult have been intertwined.

In conclusion, our purpose in writing this thesis is to critically examine the period of Khosrow I Anoshirvan and to explain the political, social and cultural activities of the period in accordance with the historical method. It is also to investigate the real and fictional character of Khosrow I Anoshirvan, who has become a cult.

Keywords: Iran, Sasanian Khosrow I Anoshirvan, Reform

KISALTMALAR LİSTESİ

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
agmd.	: Adı geçen madde
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Edit.	: Editor
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
MCRI	: Mediterranean Civilisations Research Institute
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MKÜ	: Mustafa Kemal Üniversitesi
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
s.	: Sayfa
sav.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
ss.	: Sayfa sayısı
TESAM	: Türkiye Ekonomik Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi
ö.	: Ölüm

EKLER LİSTESİ

Ek-1 : Hüsrev Enûşirvân devrinde basılan Drahmi

Ek-2 : Eyvan-ı Kisrâ kalıntıları (yakın kadraj)

Ek-3 : Eyvan-ı Kisrâ kalıntıları (uzak kadraj)

Ek-4 : Hüsrev Enûşirvân'ı tasvir eden minyatür örneği

Ek-5 : Hüsrev Enûşirvân'a ait olduğu tahmin edilen kap.

Ek-6 : Hüsrev Enûşirvân'ın büyük tacı ile yapılmış büstü.

Ek-7 : Hüsrev Enûşirvân'ın kupası. Üzerinde kanatlı atlarla Hüsrev Enûşirvân'ın büstü.

GİRİŞ

İbnü'l-Esîr (1160-1233), el-Kâmil fi't-Tarih

Çalışmamızın ilk iki bölümünde önemli ölçüde faide sağlayan bir kaynak İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Tarih*[1] adlı on bir ciltlik eseri olmuştur. Sâsânîler devrinden çok uzun seneler sonra doğmuş ve yaşamış olan İbnü'l-Esîr, Hüsrev Enuşirvan'ın saltanatı hakkında oldukça geniş bir malumat sunmaktadır. Komisyon tarafından Türkçeye tercüme edilen eserin Bahar Yayınları'ndan neşredileni bâz aldık.

Ebû Hanîfe ed-Dineverî (ö. 895), El-Ahbâtu't-Tıvâl (Eskilerin Haberleri)

El-Ahbâtu't-Tıvâl (Eskilerin Haberleri)[2] adlı eserinde Hz. Adem'den başlayıp Abbâsîler Devletine kadar gelen süreçteki zamanı Peygamberler, milletler ve akabinde İslâmın doğuşu ile İslâm Devletlerinin tarihlerini işleyen Dineverî, Sâsânîler hanedanını da geniş ölçüde ele almıştır. Hüsrev Enuşirvan döneminde oldukça bilgiler sunan telif özellikle Hüsrev Enuşirvan'ın küçüklüğüne dair bilgileri elde etme kısmında katkı sağlamıştır.

İbn Kesîr (1301-1373), el-Bidâye ve'n-Nihâye

Türkçeye tercümesi *Büyük İslâm Tarihi* olarak isimlendirilen *el-Bidâye ve'n-Nihâye*[3] isimli eseri indeks cildi dâhil on beş ciltten müteşekkildir. Kronolojik metot ile yazılan eser dünyanın yaratılışını başlangıç alarak İslâm öncesi tarih yazımına da önemli ölçüde ışık tutmaktadır. Eserin bu yönü genelde bir Pergamberler Tarihi, özelde ise İslâm Tarihi olarak görülmesine olanak sağlar. Konumuz ile ilgili olan malumat, külliyatın ikinci cildinde detaylı bir anlatımla Hz. Peygamberin doğumu esnasında İran ülkesinde meydana gelen olaylar hakkında olmuştur. Eser, Mehmet Keskin tarafınca Türkçeye tercüme edilmiştir.

Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberî (839-923), *Tarih-i Taberî*

[1] İbnü'l-Esîr, İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Tarih (Çev: A.Ağırakça, A.Özaydın, Y.Apaydın, Z.Tüccar, M.B. Eryarsoy), Cilt I, İstanbul, Bahar Yayınları, 1985.
[2] Ebû Hanîfe Ed-Dineverî, el-Ahbârü't-Tıvâl (Çev: Z.Akman-H.S.Aytemür), Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2017.
[3] İbn Kesîr, El-Bidâye Ve'n-Nihâye -Büyük İslâm Tarihi- (Çev: Mehmet Keskin), C II, İstanbul, Çağrı Yayınları.

MEB basımı (2. Cild) ve Sağlam Yayınevi (2. Ve 3. Cild) olarak iki farklı tercümesinden faydalandığımız *Tarih-i Taberî*[4] klasik İslâm tarih yazıcılığının diğer bir önemli kaynağıdır. Konumuz hakkındaki katkıyı Hüsrev Enuşirvan dönemi ile ilgili aktardığı rivayetlerin zenginliğiyle önemli ölçüde fayda sağlamıştır. Söz konusu eserde iki farklı tecümenin olması kıyaslamalı bir inceleme fırsatı vermesi açısından ekstra bir katkı sağlamıştır.

İbnü'l-Belhî, *Farsnâme*

Selçuklular devrinde yaşamış olan İbnü'l-Belhî'nin, *Farsnâme*[5] adlı eseri İslâm sonrası dönemde yazılmış bir sosyo kültürel İran tarihi hüviyetinde denilse tarifi yerinde olur. Farsça olan eser Hüsrev Enuşirvan dönemi yapılan reformları ele alması özellikle ziraî ölçülerin detaylıca ele almasında konumuz açısında ciddi bir bilgi kaynağı ve kaynaklarımız arasında önemli bir perspektif olarak yer almıştır.

İbn Miskeveyh (ö. 1030), *Tecâribü'l-Ümem*

Birçok İslâm tarihi kaynağı gibi başlangıcı Hz. Âdem'den başlatmak yerine *Tecâribü'l-Ümem*[6] adlı eserinde başlangıcı Hz. Nuh tufanını bâz alarak başlatıyor. Ayrıca diğer tarih kaynaklarından farklı olarak Peygamberlerin kıssalarını ele almamıştır. Şii Büveyhiler devrinde yaşamış olan İbn Miskeveyh eserini de bu hanedanın hükümdarlarından olan Fena Hüsrev'e kadar ki tarihi işlemiştir. Eserin isminden anlaşılacağı gibi milletlerin tarihlerini ele aldığı eserinde Sâsânîler tarihine de geniş bir yer ayırmıştır. Sadece Tarih ile ilgilenmeyen İbn Miskeveyh Ahlak ve Felsefe alanından yaptığı çalışmalarla filozof olarak da bilinir.

Nüveyri (1279-1333), Nihâyetü'l Ereb Fî Fünûni'l-Edeb

Memlükler devrine yaşamış ve ülke bürokrasisinde çeşitli görevlerde bulunan Nüveyrî'nin tek eseri *Nihâyetü'l-Ereb Fî Fünûnü'l-Edeb*[7] serlevhâlı kitabıdır. 31 ciltten müteşekkil olan eser bir tarih ansiklopedisi hüviyeti taşımaktadır. 15 ve 16.

[4] Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberî, Tarih-i Taberî (Çev: M. Faruk Gürtunca), Cilt II, İstanbul, Sağlam Yayınevi; Taberî, Milletler Ve Hükümdarlar Tarihi (Çev: Z.Kadirî Ugan, A.Temir), Cilt II, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1981.
[5] İbnü'l-Belhî, Farsnâme ,Neşr: G. Le Strange/R.E. Nikolsen, Cambridge Fen Bilimleri Matbaası, 1921.
[6] Ebû Ali İbn Miskeveyh er-Râzî, Tecâribü'l-Ümem, Cilt 1, Tahran, Soruş Neşriyat, 1379.
[7] Şihâbüddîn Ahmet b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, Nihâyetü'l-Ereb Fî Fünûnü'l-Edeb (Haz: Yusuf Tavil, Ali Muhammed Haşim), C. 15-16, Beyrut, MEnşûrât-ı Dârü'l Kitâbü'l İlmiyye.

ciltlerden faydalandığımız eser sadece tarih bilgisi içermeyip farklı alanlara dair bilgiler de ihtiva etmekte ve bu yüzden çok geiş bir külliyat olduğunu söylemek yanlış bir ifade olmaz.

İsfahânî (ö. 971), Tarihu Sinî Mülûki'l-Arz ve'l-Enbiyâ

Adından da anlaşıalcağı gibi İran'ın İsfahan şehrinden olan İsfahânî geniş bir yelpazedeki birikime sahip ama özellikle tarihçi kişiliği ile ön plana çıkmıştır. *Tarihu Sinî Mülûki'l-Arz ve'l-Enbiyâ*[8] isimli eseri Lahmî, Yemen, Hire, Roma, Mısır, Kinde vesair birçok hanedanların tarihini işlemiştir. İslâm tarihi ve Sâsânîler tarihini daha geniş yelpazede alan eser siyasi hadiselerin yanı sıra kültürel tarihi de ön planda tuttuğu da fark edilmektedir.

Firdevsî (940-1020), *Şehnâme*

İran milli destanı olan *Şehnâme*[9] konumuz açısından önemli bir kaynak olmuştur. Hikâyeci bir üsluba sahip olsa da ele alınan konuların gerçekliği ve doğruluğu hakkında görüş zenginliği açısından oldukça detaylı bir bilgi kasası minvalindedir. Nimet Yıldırım tarafından Türkçeye kazandırılan eserin ikinci cildinden faydalandık. Hüsrev Enuşirvan'ın efsaneleşmesinden bir mihenk taşı da Firdevsî'nin ciddi yekûnda olan efsanesinin olduğu da su götürmez bir gerçektir.

Agathias (536-582), *The Histories*

Bizanslı şair ve tarihçi olan Agathias, *The Histories*[10] adlı eseri ile Doğu Roma İmparatorluğu tarihine ışık tutarken Sâsânî-Roma ilişkilerine dair de oldukça bilgi sunmaktadır. Özellikle Lazika Savaşları hakkında detaylı bilgi sunan Agathias çağdaşı olduğu Hüsrev Enûşirvân'ın kültüne dair değişik perspektiflerin yapılmasına olanak sağlamaktadir.

İbnü'l İbrî Ebû'l-Ferec (1225-1286), *Abû'l-Farac Tarihi*

[8] Hamza b. el-Hasan el-İsfahânî, Tarihu Sinî Mülûki'l-Arz ve'l-Enbiyâ, Beyrut, Menşûrât-ı Dârü'l Mektebetü'l-Hayât.
[9] Firdevsî, Şahname II (Çev: Nimet Yıldırım), İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2016.
[10] Agathias, The Histories (Prep: Joseph D. Frendo, Berlin), Walter De Gruyter, 1975.

Bar Hebraeus olarak da bilinen Abû'l Farac Malatyalı Süryani bir katolikti. Tarihçi, şair, felsefeci ve müfessir bir ilahiyatçıydı. *Abû'l-Farac Tarihi*[11] adlı eseri iki cilt şeklinde Ömer Rıza Doğru tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Hz. Âdem'den başlattığı tarihi serüveni Moğolların Kubilay Hanlığına kadar sürdürmektedir. Sâsânîler hakkında da önemli bilgiler aktaran eserin birinci cildinden yararlandık.

Procopius (ö. 565), History of The Wars I-II

Doğu Roma İmparatorluğunun resmi tarihçisi olan Procopius Filistin kökenliydi. 8 ciltlik *History of The Wars*[12] isimli eseri birinci ve ikinci ciltler olarak Doğu Roma İmparatolruğu ile Sâsânîler arasında vuku bulan savaşları ele almaktadır. Hüsrev Enûşirvân ile çağdaş olması aktardığı bilgilerin ne derece önemli olduğunu aktarmakla birlikte Roma İmparatorluğunun resmi bir görevlisi olması da unutulmamalıdır.

[11] Gregory Abû'l-Farac, Abû'l Farac-Tarihi, (Çev: Ömer Rıza Doğrul), Cilt 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1945.
[12] Procopius, History of The Wars I - II, Edit: H. B. Dewing, Cilt 6.

Sâsânîler[13], İran'da Partların (M.Ö 250-226) nihayete eren egemenliğinden sonra merkezi idarenin yönetimini ele alan ve İran'ın sosyal, siyasal, kültürel ve teşkilat yapısında çok önemli yer tutan büyük bir Fars hanedanıdır. Siyasal gücü kıtasal bir nitelikteydi ve Avrasya'da her yönden vizyonu çok geniş bir politikaya sahip zengin siyasi bir varlıktı.[14] Adını asıl kurucu sayılan ve aynı zamanda destan kahramanı olan Sâsân'dan alan Sâsânîlerin tarih sahnesine çıkmaları, mahalli bir idareci olan Erdeşir b. Babek, babasının ve ağabeyinin ölümünden sonra yönetimi ele alarak miladi 224'de Part hükümdarı V. Erdeban'ı Hormizdgan Savaşı'nda yenilgiye uğratması ile başlamıştır.[15] Partların da baş şehri olan Medâin'de[16] otorite kuran Sâsânîler Erdeşir'in şehinşah unvanıyla taç giydiği 226'dan 651'deki yıkılışına kadar bu başkentten kontrol edildi.[17]

Kuruluşundan itibaren çağdaşı ve sınırdaşı olan devletlerle sürekli bir mücadele içerisinde olan Sâsânîler, batı sınırında Doğu Roma İmparatorluğu ile kıyasıya savaşlar yapmıştır. Doğu sınırında da Akhunlar ve daha sonra Göktürkler ile önemli siyasi çekişme içerisinde olmuştur. Arap coğrafyasıyla da sıkı bir ilişki kurarak buradaki mücadelede de belirleyici bir rol almıştır. Kurulduğu coğrafyadan Karadeniz'e açılan bir kapı olarak da Ermenistan topraklarında da yine uzun soluklu mücadeleler içerisinde bulunmuş ve önemli bir etki göstermiştir. Dolayısıyla Sâsânîler Asya içlerine ve Hindistan alt kıtasına kadar seferler yaparken diğer tarafta Anadolu'nun iç bölgelerinde ve yukarı Mezopotamya ile Kafkasya'da da benzer defakto harekâtlar yürütmüştür.

Zamanın belli dönemlerinde zaferlerle ciddi yükselişler elde ederken aldığı büyük yenilgilerle kırılma noktaları yaşayan Sâsânîler hanedanı en parlak devrini tahtta en uzun süre kalan II. Şapur (309-379) döneminde yaşadığı belirtilir ve bu dönemde doğuda düşmanlar etkisiz hale getirilmiş olup batıda da Ermeniyye bölgesi

[13] Detaylı bilgi için bkz. Esko Naskali, "Sâsânîler", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt 36, (2009). ss. 174-176.
[14] James Howard Johnston, "The Late Sasanian Army", Late Antiquity: Eastern Perspectives (Ed. Teresa Bernheimer&Adam Silverstein), The Gibb Memorial Trust, (2012). s. 87.
[15] Muhammet Yücel, "I. Hüsrev'in Hükümdarlığı Ve Bir Kurgu Olarak "Anušag-Ruwān Adaleti"nin İcadı", Cedrus The Journal Of MCRI, Sayı 8, (2020). s. 594.
[16] Detaylı bilgi için bkz. Casim Avcı, "Medâin", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt 28, (2003). ss. 289-291.
[17] Naskali, a.g.md, s. 174; Rahim Reisneya, Azerbaycan der Seyr-i Tarih-i İran, Tebriz, İntişarat-ı Nima, 1368, s. 443.

kontrol altına alınmıştı.[18] İkinci bir yükselme devri de köklü atılımların yapıldığı Hüsrev Enûşirvân ile yaşanmıştır. Bu dönemde ülke sınırlarının dört bir yanında mücadeleler yapılmış ve çoğu zaman iyi bir denge siyaseti güdülmüştür. Ayrıca yapılanmadaki yenilikler ile birlikte askerî ve ekonomik manada elde edilen kazanımlar ülkenin güçlenmesinde ve daha uzun süre ayakta kalmasına katkı sağlamıştır.

Hüsrev Enûşirvân hükümdarlığı öncesinde tahtta oturan babası Kubâd b. Firuz (488-531) ilk başlarda kötü ekonomik şartlar ve yapılan savaşlar sebebiyle istikrarsız bir dönem geçirmiş, daha sonra aldığı dış desteklerle tahtta yerini sağlamlaştırmış ve oğlunun daha sonra kemale erdireceği atılımların sacayağını oluşturmuştur. Bu dönemde Mazdekizm hareketi de sosyal alanda kaotik bir ortam yaratmış ve iç siyasette aksamalara neden olmuştur.

Sâsânî hanedanı inişli-çıkışlı dönemler yaşayarak 651 yılına kadar ayakta kaldı. Fakat ortaya yeni çıkan ve her yönden çok hızlı bir büyüme gösteren İslâm Devleti'nin fetihlerinden nasibini aldı. Ve Kadisiye (636) ile Nihavend (642) savaşlarından sonra son hükümdar III. Yezdicerd'in 651'deki ölümüyle de hanedanın siyasi hâkimiyeti tamamen bitti.

Asıl konumuz olan Hüsrev Enûşirvân dönemine geçmeden önce evvelki döneme değinmek gerekmektedir. Kardeşi Balaş ile girdiği saltanat mücadelesini Akhunlar'dan aldığı destekle kazandıktan sonra 488 yılında tahta çıkan Kubâd dönemi ülkede dış siyasette bozgunların, iç siyasette de kaosun, kıtlığın, vebanın ve Mazdek propagandasının hat safhada olduğu dönemdir.[19] Sâsânî devlet bürokrasisinde eşraf ve din adamlarına karşı dengeyi korumak ve büyük halk kitlesini etrafında toplayan ve ikna kabiliyeti güçlü olan Mazdek'i biraz da zorunlu olarak destekleyen Kubâd toplumda oluşan sosyal infiale de kulak asmamıştı.[20] Dolayısıyla kısa bir süre içerisinde ülkenin her tarafında Mazdekizm inancı yayılmıştı. Sosyal düzen açısından tam bir yıkım başlamıştı. Mal üzerinde sahiplik

[18] Naskali, a.g.md, s. 175.
[19] Ahmet Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet Ve Ekonomi - Sâsânî Dönemi –(M.S. 226-652), İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2015, s. 107; Sir John Malcolm, The History of Persia from the Most Early Period to Present Time, Cilt 1, London, s. 103.
[20] Ahmed bin Yakûbî, Tarih-i Yakûbî (Çev: Muhammed İbrahim Ayeti), Cilt 1, Tahran, Kitap Neşri ve Tercüme Yayınevi, 1347, s. 202; Richard Nelson Frye, "The Political History Of Iran Under The Sasanians", The Cambridge History of Iran I, Cambridge University Press, S, 1983, s. 150.

hakları yok sayıldığı gibi kadınların da ortak kullanıma açık eşya gibi görülmesi ve buna binaen ahlak dışı olayların meydana gelmesi toplumun yapısını ziyadesiyle bozmuştu. Kadınların ortak mal gibi görülüp cinsel bir meta olarak kullanılması konusunda işin ciddiyeti o kadar ileri safhaya gitmişti ki İbnü'l-Esîr'de geçen rivayete göre bir gün Mazdek, Kubâd'ın, oğlu Hüsrev'in de hazır bulunduğu meclisinde iken ondan eşini bir defalık ilişki için ister. Kubâd'ın bu teklife izin verdiği ve Hüsrev'in bunu kabul etmeyip Mazdek'e yalvardığı ve böylece engel olmaya çalıştığı aktarılır.[21]

Mazdek akımı ve oluşturduğu nizamsız ortam ülkenin idaresinde söz sahibi olan soylu sınıfı da etkilemiş ve oldukça rahatsız bir şekilde dinî idarenin başı olan Mubed-i Mubadan'a[22] başvururlar. Netice itibariyle soylular ve din adamları halkla birlikte Kubâd'ı tahttan indirip yerine kardeşi Camasib/Camasb'ı geçirme fikrini desteklediler. Bu doğrultuda Kubâd tahttan indirilip hapsedilip ve onun yerine Camasb tahta oturtulur.[23] Hapse atılan Kubâd rivayetlere göre kız kardeşinin veya eşlerinden birinin yardımıyla hapisten kurtulup Maveraünnehir'e kaçıp buradan Akhunlara ikinci defa sığınır ve kendisine destek vermesi için yardım talep eder.[24]

Sağaniyan/Soğd bölgesini Eftalit/Akhunlara verme karşılığında 30 bin askerle ülkesine dönen Kubâd, kardeşi Camasb'ı tahttan indirerek tekrar Mazdek'e destek vermemesi koşuluyla soylu sınıfın da itaatiyle ikinci defa Sâsânî tahtına oturur.[25] Camasb'ın iktidarı halk tarafından kabul edilmişse de bazı acem beyleri eskiden Kubâd'dan gördükleri ayrıcalık için Camasb'ı beğenmedikleri ve bu yüzden Kubâd'ın tekrar tahta çıkmasına yardımcı oldukları da rivayetler arasındadır.[26]

Kubâd'ın ikinci hükümdarlık dönemi 501-531 yılları arasında otuz yıl sürmüştür. Bu uzun bir dönem boyunca Sâsânîler yeniden toparlanma safhasına geçmiş ve bu minval üzere dış politikada Akhunlarla ve karşılarında yeni başarılar

[21] İbnü'l-Esîr, a.g.e, s. 391.
[22] Detaylı bilgi için bkz: Ahmet Altungök, Eski İran'da Din ve Toplum *(M.S. 226-652)*, İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2015, s. 47.
[23] Taberî, Tarih-i Taberî II, ss. 495-496.
[24] Taberî, Milletler Ve Hükümdarlar Tarihi, ss. 1045-1047; Dineverî, a.g.e, ss. 119-120.
[25] Taberî, Milletler Ve Hükümdarlar Tarihi, s. 1047; A.Zeki Velidî Togan, Umumî Türk Tarihi'ne Giriş I, 3. Baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981, s. 72; İrfan Aycan, "Emevîler Dönemi Sonuna Kadar Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri", Türkler Ansiklopedisi, Cilt 4, (2002), s. 317.
[26] Taberî, Tarih-i Taberî II, s. 498.

kazanacağı Doğu Roma İmparatorluğu ile mücadeleler yapılmıştır. Ayrıca bu dönemde devlet teşkilatında ve sosyal alanda uzun zamandır gerekliliği ortaya çıkan ciddi düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır.[27]

Doğu Roma imparatoru Anastasius altmış yıllık anlaşmaya sadık kalmayıp her yıl verdiği vergiyi vermeyi kesince 502'de Kuzey Mezopotamya'da Bizans topraklarına saldıran Kubâd birçok yeri alarak buralardan elde edilen ganimetle bozulan ekonomisini iyileştirmeye çalışmıştır. Kubâd'ın bu seferi sırasında oluşan boşluğu fırsat bilen Akhunlar da 503 yılında doğudan Sâsânî topraklarına saldırır. Bunun üzerine Kubâd batıda devam eden savaşın komutasını komutanlarına bırakarak doğuya, Kafkaslarda Akhunlar ile mücadele etmeye sefere çıkar ve on yıldan fazla süren savaşın sonucu bazı toprakları Akhunlar devletine bırakmayı engelleyemez. Irak Suriye kolunda da bölge Arapları eliyle Hire'de Bizans'a karşı mücadeleler verilmekteydi. Ve Doğu Roma İparatorluğu ile otuz yıl kadar sürecek savaşlar yapıldıktan sonra Sâsânîler lehine olan anlaşmalar ile devleti eski gücüne kavuşturmak istiyordu.[28]

[27] Touraj Daryaee, Sasanian Persia (The Rise And Fall Of An Emire), I.B.Tauris, 2009, s. 27.
[28] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, ss. 110-112.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HÜSREV ENÛŞİRVÂN'IN HAYATI VE SALTANATI

1.1. HÜSREV ENÛŞİRVÂN

Sâsânî hanedanının yirmi birinci hükümdarı olan Hüsrev Enûşirvân, İran ortaçağ siyasi ve kültürel tarihinde her açıdan büyük izler bırakacağı hükümdarlığa, babası Kubâd'ın bir rivayete göre on oğlu arasından seçilmiş ve o dönemin soyluları ve din adamları tarafından da bu makama layık görülmüştür. Kubâd'ın üç tane oğlu var diyen kaynaklar da mevcuttur.[29]

Hüsrev Enûşirvân, Firuz ve Kubâd'ın saltanatında kötü olarak nitelendirilen bir idareden sonra başa geçtiği görülmektedir. Söz konusu dönemden sonra tahta oturup yaptığı düzenlemeler sebebiyle Hüsrev Enûşirvân, İran gücünü artıran şedid bir reformist olarak bilinmekte ve bilime, öğrenmeye açık biri olarak kabul edilmektedir. Adalete verdiği önemden dolayı da "dadger/adil" unvanı her zaman adına eklendiği fark edilmektedir.[30]

I. Hüsrev'in doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. O dönemde meydana gelen vakalar hangi yıllarda doğduğu çıkarımını takribi olarak öğrenmemize olanak sağlamaktadır. 488 yılında tahta çıkan Kubâd'ın saltanatının onuncu yılında tahttan indirildiği ve Akhunlara yardım talebi amacıyla sığındığı tarihin 496-497 yılları arasında olduğunu kaynaklardan biliyoruz. Ayrıca Camasb'ın hükümdarlık dönemi de farklı rivayetler belirtilmiş olsa da 496'da başlayıp üç veya dört yıl sürdüğü

[29] Taberî, Tarih-i Taberî II, s. 494; Frye, a.g.m, s. 151; Michael R. Jackson Bonner, Three Neglected Sources Of Sasanian History (In The Reign Of Khusraw Anushirvan), Paris, Peeters Press, 201, s. 104.

[30] Michael R. Jackson Bonner, "Sasanian Propaganda in the Reign of Husraw Anusirvan", https://www.academia.edu/, (erişim tarihi: 30.12.2020), s. 257; Procopius, a.g.e, s. 209.

şeklinde bilinmektedir.[31] Buna göre bizce I. Hüsrev doğumu takribi olarak 497 veya 498 yılları olmalıdır.

1.1.1. I. Hüsrev'in Annesi

Kubâd kardeşinin yardımıyla hapisten kaçtığında Akhunlara sığınmadan önce Sâsânîlerin doğu eyaletlerine bağlı Eberşehr/Nîşâbûr'a[32] uğrar ve burada kabile reisi olan dihkanın veya spehbed kızıyla evlendi.[33] Evlendiği kızın Akhunlardan olduğu da rivayetler arasında mevcuttur.[34] Nivendoht adında olan bu kız bir diğer görüşe göre de Sâsânîlerin güney eyaleti komutanı Buya'nın kızıydı. Ve Kubâd doğuya kaçınca burada Buya tarafından ağırlanmış ve kızıyla evlenmişti.[35] Dolayısıyla belirtilen görüşlere göre anne tarafından Türk olan I. Hüsrev, Sâsânî hanedanında Türk genomunun da başlangıç noktasını oluşturur.

Yapılan bu evlilik sonucu Kubâd vesilesi ile Sâsânî hanedanına Türk kanı girmiş ve bu zamanla hanedanın genom bakımından melezleşerek daha sonra ciddi manada Türkleştiği ileri sürülmektedir.[36]

1.1.2. Kisrâ ve Enûşirvân İsmi

Türkçede söylendiği şekliyle adı Hüsrev olan hükümdar özellikle adalete verdiği önem ve Sâsânî devlet teşkilatında yaptığı reformlarla en parlak devri yaşatması sebebiyle büyük bir etki alanına sahip olmuştur. Bu da onun daha sonra gelen milletlerin ve hanedanların örnek aldığı bir kült haline getirmiştir. Kendi döneminde özellikle Araplarla olan ilişkilerinin çok önemli bir noktada olması onun Araplarca çok iyi bilindiği ve tanındığını göstermektedir. Hüsrev Enûşirvân Araplar

---

[31] Josef Wiesehöfer, Antik Pers Tarihi (Çev: M.Ali İnci), İstanbul, Telos Yayıncılık, 2003, s. 440; John Bagnell Burry, A History of Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 A.D to 800 A.D), Cilt I, Adamant Media Corporation, 2005, s. 307; George Rawlinson, A Manual of Ancient History from the Earliest Times to the Fall of the Sasanian Empire, (Second Edition) Oxford University Press, s. 586; Frye, a.g.m, s. 150.

[32] Detaylı bilgi için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Nîşâbûr", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt 33, (2007), ss. 149-151.

[33] Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, s. 1047; Muhammed Cevad Meşkur, Tarih-i İran Zemin, Tahran, İntişarat-ı Esraki, 1366, s. 94; Ahmed Tefazzülî, "Dehqân", Encyclopedia Iranica, Cilt 7, Çevrimiçi baskı, https://iranicaonline.org/articles/dehqan, (erişim tarihi: 09.03.2020/15:37), ss. 223-226.

[34] Babak Javansihr, a.g.m, s. 801.

[35] Abdürrafi Hakikat, Tarih-i Kûmis, Tahran, İntişarat-ı Afitab, 1362, s. 61; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s 113.

[36] Babak Javansihr, "Sâsânî Devlet Teşkilatı'nda Türk Etkisi", XVII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler, 15-17 Eylül 2014, Cilt 2, Kısım 2, TTK Yayınevi, (2018), ss. 404-408.

tarafından Kisrâ olarak tanınmıştır. Kisrâ ismi bilhassa Hüsrev Enûşirvân için kullanılmakla birlikte ondan sonra gelen tüm Sâsânî hükümdarları için bir unvan olarak kullanılmaya başlanmıştır.[37]

Enûşirvân –telaffuz bakımından Nûşîrevân, Anuşirvan - ismiyle de özellikle edebiyat alanında zikredilen Hüsrev bu unvanın kaynakların aktardığı bilgilere göre Mazdek'i ortadan kaldırıp Mazdekizm'i bitirdiği ve adaleti, bilgeliği, iyiliği, töresi ve güçlü kişiliği için kendisine verildiği belirtilmektedir.[38] Mana olarak Zerdüştlük metinlerinde ölüleri yüceltmek için "*ölümsüz ruh*" anlamına gelen bu isim Pehlevice'deki (orta Farsça) "*enûşeg-rüvân* veya *anoşeg-revan*" isminden türemiştir.[39] Yazımı itibariyle mezkûr titrin Pehlevi dilinden daha çok Soğdca'ya daha yakın durduğu ve anlamının "*ölümsüz ruh*" olduğu yorumu da yapılmıştır.[40] Mesûdî, bu ismin tahta çıkmış "*yeni hükümdar*" anlamında kullanıldığını aktarmaktadır.[41] Nuşinrevan telaffuzunun tatlı ve leziz anlamında "*nûşin*" ve can anlamında olan "*revan*" kavramlarının birleşmesinden "*can-ı şirin*" yani tatlı can anlamına geldiği de ileri sürülen görüşler arasındadır.[42] Burhan-ı Katı'a göre de Nuşirevan ismi "*rabb-i insan ve mürebbi-i nev'-i beşer*" anlamına geldiği yanı sıra "*adil kişi*" anlamına da gelir.[43] Ayrıca adaletli manasına gelen "*dadger*" de I. Hüsrev için birçok kaynakta ismen ve unvan açısından atıf konusudur.[44]

---

[37] *Sâsânî kral isimlerinden Hüsrev'in Süryanice'den aldığı Kesrô (Kôsrô) şeklinden Arapçalaştırılmış ve "Sâsânî hükümdarı" manasında cins ismi/unvan olarak kullanılmıştır; ayrıca bu kelimeyle "al-i kisrâ, arz-ı kisrâ. Medâin-i kisrâ, eyvan-ı kisrâ, tak-ı kisrâ" tamlamalarının yapıldığı görülür*. Detaylı bilgi için bkz. Casim Avcı, "Kisrâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt 26, (2002), ss. 71-72; Pala, a.g.e, s. 375.

[38] Firdevsî, a.g.e, s. 748; İbnü'l-Esîr, a.g.e, s. 392; Mesudî, Mürûc ez-Zeheb (Çev: Ahsen Batur), İstanbul, Selenge Yayınları, 2004, s. 156; James R. Russel, "Xusrō I Anōšarwān", Dictionary of the Middle Ages(Ed: Joseph R. Strayer), Cilt 12, (1989), s. 714; Edward G. Browne, A Literary History of Persia, London, T. Fisher Unwin Ltd, 1919, s. 171.

[39] Ahmed Tefazzülî, "Enûşirvân", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt 11, (1995), s. 255; Percy Sykes, A History Of Persia, Cilt 1, 3. Basım, London, Macmillan Company Press, 1951, s. 450; Meşkur, a.g.e, s. 94; Clement Huart, "Nûşirevân", MEB İslâm Ansiklopedisi, Cilt 9, (1964), s. 370; İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, İstanbul, Kapı Yayınları, 2005, s. 375; Keykâvus, Kâbusnâme (Haz: Orhan Şaik Gökyay), İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2006, s. 24.

[40] Ulaş Töre Sivrioğlu, "İslâm Kaynaklarına Göre Nuşirevân-ı Âdil", History Studies, Sayı 5, (Eylül 2013), ss. 225-226.

[41] Mesudî, a.g.e, s. 156.

[42] Dursun Ali Tökel, Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar – Şahıslar Mitolojisi, Ankara, Akçağ Yayınları, 2000 s. 243.

[43] Mütercim Âsım Efendi, Burhân-ı Katı (Haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, ss. 457-458.

[44] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 113.

Enûşervân, Nûşîrevân ve Nûşervân gibi çeşitli telaffuzlarla kayıtlara giren "*enûşeg-revân*" isminin de genellikle I. Hüsrev'i, aynı isme sahip ve oğlu Hürmüz'den sonra Sâsânî tahtına çıkmış olan torunu Hüsrev Perviz'den ayırmak için kullanıldığı şeklinde yorumlanmaktadır.[45] Bu görüşe göre Enûşirvân isminin kullanımının I. Hüsrev'in saltanat döneminde değil de onun ölümünden çok sonraları kullanılmaya başlandığı düşüncesi akıllara gelmektedir. Dolayısıyla mezkûr unvan yaşadığı dönem değil, bir kült haline gelmeye başladığı zamanda kendisine verildiği olasılığı da söz konusu olmaya başlar.

1.1.3. Hüsrev Enûşirvân'ın Çocukluğu ve Eğitimi

Sâsânîler hanedanında veraset sisteminde her hükümdar çocuğu bir şehinşah adayıydı ve bu amaç üzere yetiştiriliyordu. Hüsrev Enûşirvân da bu şekil bir eğitim sürecine tabi tutulması çağın ve bulunduğu ortamın bir gereği olarak görebiliriz. Ancak ayrı bir ilgiye mazhar olan Hüsrev Enûşirvân bunu sahip olduğu asalete de borçludur. Zira Hüsrev dünyaya geldiği zaman babası Kubâd, yardımcısı Zermihr'e yeni doğan oğlunun annesinin ailesinin asaletini araştırılmasını emreder ve neticede ailenin soyluluğunu öğrendikten sonra, ileride Sâsânî tahtına çıkacak olan bu çocuğa karşı ayrı bir sevgi beslediği de rivayetler arasındandır.[46] Bu yüzden ayrı olarak Hüsrev Enûşirvân'ı ilmi seviyesi ve harp muharebe yeteneklerini açısından sınamak için birçok hocayı görevlendirdiği ve sonuç olarak tüm hocalardan Hüsrev'in bir deha olduğu cevabını aldığı da tarih yazıcıları tarafından aktarılmaktadır.[47] Ayrıca tıynet bakımından da güzel ahlaklı olan Hüsrev Enûşirvân bu yönünden dolayı babası tarafından ayrı bir şekilde sevildiği ve diğer kardeşlerinden üstün tutulduğu belirtilmektedir.[48]

1.2. I. HÜSREV ENÛŞİRVÂN'IN SÂSÂNÎ TAHTINA ÇIKMASI

Kubâd'ın desteğini kesmesi sonucu Mazdek taraftarı olan bazı soylu bürokratlar Kâvûs adındaki oğlunu Sâsânî tahtına çıkarmak için harekete geçer fakat Kubâd daha hızlı davranarak tahtını kendi rızasıyla küçük oğlu Hüsrev Enûşirvân'a

[45] Tefazzülî, a.g.md, s. 255.
[46] Dineverî, a.g.e, s. 120.
[47] İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 87; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 238.
[48] Dineverî, a.g.e, s. 121.

bırakır. Dolayısıyla Hüsrev Enûşirvân daha babası hayatta iken13 Eylül 531 yılında Sâsânî tahtına oturur.[49] Kanaatinmizce Hüsrev Enûşirvân'ın Sâsânî tahtına cülusunda takribi olarak 33-34 yaşlarındaydı.

Romalı tarihçi Procopios'a göre Kubâd, oğlu Hüsrev Enûşirvân'ı Sâsânî tahtına oturmasını sağlamak adına çeşitli yollara başvurdu. Zira tahta oturma hakkı Sâsânî yasasına göre Kubâd'ın en büyük oğlu Kâvûs'a aitti fakat o Hüsrev Enûşirvân'ın saltanatın varisi olması taraftarıydı. Ayrıca tahtta hakkı olmaması için bir gözü oyulan kardeşi Camasb'ın da belli çevrelerce destek görmesi ve sevilmesi Kubâd'ın çekincesi olan bir başka noktaydı. Neticede Kubâd bu duruma çözüm olarak Hüsrev Enûşirvân'ı Roma İmparatorluğuna göndererek iki imparatorluk arasındaki savaşlara ve savaş sebeplerine son verecek bir vesile olarak imparator İustinianos'un evlatlığı olmasını istiyordu. Bu sebeple Romalı mevkidaşı İustinianos'a elçiler ve mektuplar gönderdi. İustinianos'a bu teklifi kabul ettikten sonra iki imparatorluk arasında görüşmeler başlasa da söz konusu hedef akim kalır.[50] Hüsrev Enûşirvân'ın dönemsel ve yaşadığı sorunsallar olarak İustinianos'a teşbih edildiği de yapılan yorumlar arasında olmaktadır.[51]

Kubâd'ın daha ölmeden kendi isteğiyle hükümdar olarak oğlu Hüsrev Enûşirvân'ı tahta oturtması kendisinin tahta birinci defa çıktığı zaman kardeşi Balaş ile taht mücadelesine tutuşmasının devlet siyasetine ve devlet ekonomisine ne kadar zarar verdiğinin farkında olduğunu göstermektedir. Bu sebepten olacak ki tekrardan aynı durumun yeniden yaşanmasını engellemek adına soylular tarafından da teveccüh gören Hüsrev Enûşirvân'ı yerine hükümdar olarak yerine seçmeyi uygun görmüştür. Buna rağmen rivayetler arasında Hüsrev Enûşirvân'ın saltanatının tartışmalı olduğunu ve kardeşlerle taht mücadelesine giriştiği ve hanedan üyelerinden hükümdarlık davasından bulunacak olan erkek bireyleri –amcasını, kardeşlerini ve çocuklarını- hanedanın katl usulüne uygun şekilde idam ettirdiğine dair rivayetler de

[49] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, ss. 108-109; Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, s. 1047; Daryaee, a.g.e, s. 31; John R. Hinnels, Persian Mithology, London, Chancellor Press, 1997, s. 16; Meşkur, a.g.e, s. 94; Theophanes, The Chronicle of Theophanes (Byzantine And Near Eastern History AD 284-813) (Edit: Cyril Mango and Roger Scott), Oxford, Clarendon Press, 1997, s. 264.

[50] Procopius, History of The Wars I and II (Edit: H. B. Dewing), Cilt 6, 1914, s. 83: Bonner, Three Neglected Sources Of Sasanian History (In The Reign Of Khusraw Anushirvan), s. 104.

[51] Joseph Campbell, Batı Mitolojisi – Tanrının Maskeleri (Çev: Kudret Emiroğlu), 3. Baskı, İmge Kitapevi, s. 370.

mevcuttur.[52] Burada muhtemelen Mazdeklerin Kavus'u destekleyip tahta çıkarmaya çalışmalarından da bahsedilmek istenmiş olabilir.

Ayrıca Kubâd'ın ikinci saltanat döneminde yapılan birçok reformun altında oğlu Hüsrev Enûşirvân'ın imzaları olduğu hakkında da rivayetler görmekteyiz.[53] Bu durumda da Kubâd'ın, oğlu Hüsrev Enûşirvân'ın saltanat için her yönden biçilmiş en iyi kaftan olarak öngördüğünü fark ediyoruz. Son kertede Hüsrev Enûşirvân Sâsânî tahtına 531 yılında çıkmış ve Sâsânî devletinin ikinci yükselme devrinin başlangıcı da böylece başlamıştır diyebiliriz.

1.2.1. Nûşzâd İsyanı

I. Hüsrev Enûşirvân'ın saltanatında kendisine karşı tek ayaklanmanın, annesi bir Hristiyan olan büyük oğlu Nûşzâd tarafından yapıldığı rivayet edilmektedir.[54] Annesi gibi Hristiyanlığa inanan Nûşzâd'ı babası kendi dinine inandırmak istedi fakat Nûşzâd bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Hüsrev Enûşirvân onu inancı sebebiyle Cündişapur'da mütedeyyin Sâsânî dindarları arasına gönderdiği; diğer bir rivayete göre de Nûşzâd'ın eşleri ile olan etik dışı ilişkisi sebebiyle sürgün edildiği belirtilmektedir.[55] Neticede 548 yılında Hüsrev Enûşirvân Roma İmparatorluğu üzerine çıktığı seferde hastalanınca Nûşzâd yakınındaki Hristiyanları etrafına toplayıp dinî nitelikli bir olaya sebep olur.[56] Hüsrev Enûşirvân, Ram-Burzen adındaki komutanını bu olayı bastırmak için gönderir ve söz konusu isyan çok büyümeden bittiği görülmektedir.[57] Bu isyan normal bir taht iddiası değildi fakat dinî nitelikli olması ona ayrı bir boyut katmaktadır. Zira Hüsrev Enûşirvân bu isyan sonrasında Hristiyanlara karşı tavrında bir sertleşme görülmektedir.[58]

---

[52] Frye, a.g.m, s. 153; Sykes, a.g.e, s. 449; Kaveh Farrokh, Shadows İn The Desert: Ancient Persia at War, Newyork, Osprey Publishing, 2007, s. 228; Procopius, a.g.e, s. 211.
[53] Taberî, Tarih-i Taberî II, s. 498.
[54] Dineverî, a.g.e, s. 124; Procopius, a.g.e, s. 475.
[55] Bonner, Three Neglected Sources Of Sasanian History (In The Reign Of Khusraw Anushirvan), s. 59; Browne, a.g.e, s. 136.
[56] Procopius, a.g.e, s. 475.
[57] İbnü'l-Esîr, a.g.e, ss. 392-393; Dineverî, a.g.e, ss. 124-125; Edward Farr, History of The Persians, Newyork, Robert Carter and Brothers, 1850, ss. 300-301; Malcolm, a.g.e, ss. 112-113; Firdevsî, a.g.e, ss. 782-790; Procopius, a.g.e, s. 475; Michael R. Jackson Bonner, "Eastern Sources on The Roman and Persian War in the Near East 540–545", "The Late Sasanian Army", Late Antiquity: Eastern Perspectives (Ed. Teresa Bernheimer&Adam Silverstein), The Gibb Memorial Trust, 2012, ss. 50-51.
[58] Sykes, a.g.e, s. 457; Lev Nikolayeviç Gumilev, Eski Türkler (Çev: Ahsen Batur), 5. Baskı, İstanbul, Selenge Yayınları, 2004, s. 161.

1.2.2. Hüsrev Enûşirvân'ın Ölümü

Hüsrev Enûşirvân, mücadele dolu yılları geride bırakmış ve uzun bir ömrün sonuna gelmişti. Ve ortaya muazzam bir devlet gücü ve otoritesi koymuştu. Öyle ki egemenlik sınırları, İran coğrafyasının büyüklüğü için iddia edilenlerden bile daha büyüktü.[59] Zirve denilecek bu dönemde, Hüsrev Enûşirvân'ın siyasi gücünün Akdeniz kıyılarından İndus kıyılarına; Kızıldeniz'den Hazar'a; ve Karadeniz'den Jakarta'ya kadar geniş bir coğrafyaya yayıldığı dile getirilmektedir.[60]

Fakat Hüsrev Enûşirvân'ın tüm başarılarını bir macera olarak görüp uzun vadede Sâsânîlere bir fayda sağlamadığını ve ülkeyi askerî, sosyal ve ekonomik açıdan zora soktuğunu belirten yorumlar da bulunmaktadır.[61] Bu olumsuz yorum Hüsrev Enûşirvân'dan sonraki dönemin iç açıcı olmayan vaziyeti üzerine yapılmış olduğu aşikardır. Dolayısıyla burada anakronik bir hata işlendiği barizdir.

Hüsrev Enûşirvân saltanatının 47 veya 48 yıl sürdüğüne dair kaynakların haberler aktardığı görülmektedir.[62] Tarihler 579 yılını gösterdiğinde Sâsânî tarihine altın dönemi yaşatan ve yaptığı büyük reformların yanı sıra çağdaşı komşu devletlerle giriştiği büyük savaşlarla kazandığı zaferler sahibi Hüsrev Enûşirvân bütün Sâsânî şehinşahları gibi veliahtını seçti. Buna binaen altı oğlu –Firdevsî'den rivayetle- arasından taht varisi olarak Türkzâde olarak isimlendirilen oğlu Hürmüz'ü yeni şehinşah bırakarak muhtemel olarak 81 veya 82 yaşında öldü.[63]

Hüsrev Enûşirvân her basiret sahibi hükümdar gibi öncelikle oğlu Hürmüz'ü birçok yönden niteliklerini gözlemledikten sonra kendisine halef olarak veliaht seçti. Ayrıca annesi tarafından da asil bir soya yani Türk hakanına dayanan Hürmüz bu yönden diğer düşük kökenli kardeşlerine karşı bir avantaj kazanmış oluyordu. [64]

---

[59] Malcolm, a.g.e, s. 119.
[60] Malcolm, a.g.e, s. 119; Frye, a.g.e, s. 300.
[61] Russell, a.g.m, s. 714.
[62] İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 96; Abû'l Farac, a.g.e, s. 152; Hakikat, a.g.e, s. 61; Yakubî, a.g.e, s. 204; Firdevsî, a.g.e, s. 749; Taberî, Tarih-i Taberî II, s. 507; Dineverî, a.g.e, s. 129; İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 183; Tökel, a.g.e, s. 245.
[63] Abû'l Farac, a.g.e, s. 161; Mesudî, a.g.e, s. 162; Firdevsî, a.g.e, ss. 927-929; Taberî, Tarih-i Taberî III, s. 17; Yakubî, a.g.e, s. 204.
[64] A. Shapur Shahbazi, "Hormozd IV" Encyclopedia Iranica, Cilt. 7, Çevrimiçi baskı, https://iranicaonline.org/articles/hormozd-vii, (erişim tarihi: 09.03.2020/02:06), s. 466.

Farrokh, Hüsrev Enûşirvân'ın Medâin'deki sarayındaki ölümüyle Sâsânîlerin en görkemli döneminin sona erdiğini ve bu dönemde öğrenme, müzik, sanat, arkeoloji ve ticaret konusunda yaşanan bir "*Sâsânî rönensası*"nın da sona erdiğini belirtmektedir.[65]

1.3. HÜSREV ENÛŞİRVÂN'IN İÇ POLİTİKADA UYGULAMALARI VE YAPTIĞI REFORMLAR

I. Hüsrev Sâsânî tahtına çıktığı zaman iç politikada Mazdek etkisi hala sürmekteydi. Kubâd'ın desteğini esirgemesi sonucu güçleri azalmış olsa da toplum nezdinde ciddi bir güç kazanmışlardı. Ayrıca bu dönemde Kubâd'ın ikinci saltanat döneminde başlattığı –Hüsrev'in bizzat etkin rol aldığı- reformlar da iç siyasette yeni bir düzenin habercisi olacak gibi görünmekteydi. Dolayısıyla Hüsrev Enûşirvân yoğun bir siyaset ortamına düşmüştü ve iyi bir başlangıç yapması gerekiyordu. O da bunu bildiği için ayrıca bilge kişiliğinin verdiği basiret, sağlam bir devletin düzenli ve refah bir toplumdan çıkacağını biliyordu. Bu nedenle bir ur gibi sosyal düzeni bozan ve toplum ahlakında derin bir yara açan Mazdekizm mezhebinden işe başlaması gerektiğini fark etmişti. Dolayısıyla dış siyasette de önemli bir adım atıp babası döneminden kalan mücadeleyi kendi lehine bitirmesi gerekiyordu. Bunun için de ileride daha büyük kazanımlar elde etmek için küçük tavizler vermeyi göze almıştı.

Sonuçta Hüsrev Enûşirvân Mazdekizm akımı tarafından topluma işlenmiş hasarları tamir etme amacıyla Sâsânî kuvetlerinin Lazika'da bir kaç kaleyi boşaltması ve Kafkasya savunmasını sağlamak için ödeme yapmaları şartıyla 532'de Doğu Roma İmparatorluğu ile barış yaptı.[66] Ve böylece rahatlıkla ülke içinde kaynayan kazana yöneldi. Bu sayede iç politikada geniş bir yelpazede yeniliklere imza atıp genel manada monarşinin gücünü yeniden kurarak mali, idarî, askerî ziraî, kültürel, sosyal ve alt yapı ile ilgili reformlar yaptı.[67]

[65] Farrokh, a.g.e, s. 241.
[66] Frye, a.g.m, s. 153.
[67] Hinnels, a.g.e, s. 16.

1.3.1. Hüsrev Enûşirvân'ın Dinî Politikası ve Mazdekizm İsyanı'nı Bastırması

1.3.1.1. Hüsrev Enûşirvân'ın Dinî Politikası

Hüsrev Enûşirvân inanç olarak atalarının yolundan yürüdüğü; buna binaen Zerdüştlük/Mecûsîlik[68] dinine önem verdiği ve intisabı olduğu rivayeti mevcuttur.[69] Kendisine verilen "*Enûşirvân/Enûşeg-revân*" unvanının da Zerdüştlük/Mecûsîlik metinlerinden mülhem olduğunu yukarıda da zikretmiştik.

Dinî birliğe önem veren Hüsrev Enûşirvân, devletin esas ibtidai görevi dinin tatbiki olduğu görüşündedir.[70] Zira Sâsânîler hanedanlarının iptidasından itibaren din ile devlet ilişkisinin önemine varmış ve dinî kaidelerden istifadeyle siyasi iktidarlarını kavileştirmiş ve sağlam temeller üstünde oturtmaya çalışmışlardır.[71] Sâsânîler hükümdarları Zerdüştlük inancına sadece iyi bir mümin olmakla kalmıyor, hanedanın kuruluşundan itibaren bir ilke olarak bu inancın koruyuculuğunu yapmakta ve onu tehlikeye atacak en küçük oluşumun meydana gelmesine bile olanak tanımamaktaydı.[72] Buna binaen Mesûdî'den rivayetle, bir devlet politikası olarak Hüsrev Enûşirvân, Mazdekizm'i toplumun çoğunluk nezdinde bitirip, Sâsânî toplumunu tekrardan Mecûsîlik dinine yönelttiğini ve halk arasında dinî tartışmaları yasakladığı görülmektedir.[73] Zerdüştlük metinlerinden olan *Dinkerd* kitabına göre Hüsrev Enûşirvân, bu dönemde dinde yenilik ve bidatçı hareketlere karşı önemi haiz mücadeleler vermiştir.[74]

Zerdüştlük inancı metinlerinde Ahuramazda, Zerdüşt'e bilgelik öğretilerini aktarırken dinin tarihini de ve dolayısıyla genel bir İran tarihi de öğretmiş oluyordu. Bu anlatıya göre dinin tarihsel sürecinin dört dallı bir ağaca benzetilip 4 -bir diğer metinde 7 dönem- çağdan oluştuğunu belirtmektedir. Birinci dönem yani altın çağ Vistasp devri, gümüş nitelikli ikinci çağ da Keyânîler dönemi (M.Ö 900-775), çelik

[68] *Zerdüştîliğin eski İran inanç ve gelenekleriyle karışmasından oluşan din.* Detaylı bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, "Mecûsîlik" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt 28, (2004), ss. 279-284.
[69] Firdevsî, a.g.e, s. 744.
[70] İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 88.
[71] Touraj Daryaee, "Sasani Döneminde Bid'atçılığa Genel Bir Bakış" (Çev: Muhammet Yücel), Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, (2017), s. 217; Campbell, a.g.e, s. 370.
[72] Yücel, a.g.m, s. 596.
[73] Mesudî, a.g.e, s. 156; Russell, a.g.m, s. 714; İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 180.
[74] Daryaee, a.g.m, s. 218.

görünümlü üçüncü çağ Sâsânîler şehinşahı Hüsrev Enûşirvân saltanatıdır. Ve son olarak demir olan dönem de dağınık saçları olan ırkın ve şeytanların dönemidir.[75] Bu anekdotu aktaran Pehlevi metinlerinden *Bahman Yast*'ın Hüsrev Enûşirvân döneminde yazıldığı veya *Avesta*'dan yorumlandığı da varsayımlar arasında yer almaktadır.[76] Zira yine muhtelif sayıdaki Pehlevi metinlerinde söz konusu bu dinî kitabelerin Hüsrev Enûşirvân devrinde revize edildiği ve yeni yorumların eklendiği bilgisi yer almaktadır.[77]

Sâsânî ülkesinde azımsanmayacak bir oranda Hristiyan ve Yahudi nüfusu da bulunmaktaydı.[78] Bu dinlerin inanç düşüncelerine ve muhafazakârlarına karşı hoşgörüyü eksik etmeyen Hüsrev Enûşirvân, iktidarı ve politikasına ters konumda olduklarında sert müdahaleler yapmaktan da geri durmamıştır. Hristiyan bir kimseyle evlenmesi[79] ve Rumegan adıyla kurduğu şehrin esir yerleşimcilerine Ahvaz'dan bir tane Hristiyan lideri ataması[80] Hüsrev Enûşirvân'ın Sâsânî topraklarında düşünce ve inançlara karşı saygı ve hoşgörü beslediğini barizce ortaya çıkarmakta; fakat olumsuz olaylar vuku bulunca da hoşgörü yerini sert bir politikaya bıraktığı da malumdur.[81] Yine Nuşzad olayında Hristiyanlara karşı sert bir politika ile davranması ve bunun sonucunda Zerdüşlük'ten dönme patrik Mar Aba'ya yapılan baskı ve ayrıca Doğu Roma İmparatorluğu ile ilişkiler ölçüsünde Hristiyan halka karşı baskının zamansal olarak çoğalması buna örnek niteliğindedir.[82]

Hüsrev Enûşirvân Sâsânî tahtına oturduktan sonra atası I. Şapur gibi Maniheistlere kendi dinî inançlarına göre yaşamayı ve ibadet etmeyi serbest bırakmış ve kolaylık sağlamıştı.[83]

Yine bu dönemde azınlık inanç gruplarına verilen özgürlük neticesinde çok rahat bir faaliyet alanı buldukları belirtilmektedir. Buna binaen dönemde Sâsânî

[75] Max Müller (Ed), Pahlavi Text, Trans: Edward W. West, Bölüm I, Newyork, Sacred Books Of The East, Cilt 11, 1901, s. (Giriş. 5), 193; Bölüm V, ss. (Giriş 11-12, 23), 126-127.
[76] Müller (Ed), a.g.e, Bölüm I, s. (Giriş. 54), 193.
[77] Müller (Ed), a.g.e, Bölüm II, s. 394; Bölüm IV, s. (Giriş 42); Bölüm V, s. (Giriş 17).
[78] Yücel, a.g.m, s. 595.
[79] Dineverî, a.g.e, s. 125; Farr, a.g.e, s. 299; Firdevsî, a.g.e, s. 781; Malcolm, a.g.e, s. 112; Browne, a.g.e, s. 168.
[80] Dineverî, a.g.e, s. 123; Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, s. 1134; Firdevsî, a.g.e, s. 778.
[81] Frye, a.g.m, s. 161.
[82] Sykes, a.g.e, s. 457.
[83] Yücel, a.g.m, s. 600.

coğrafyasında Fars ve Nesturi kiliselerinin çok iyi işler yaptığının; ayrıca Semerkant ve Herat'ta piskoposlar kurulduğu aktarılmıştır.[84]

1.3.1.2. Mazdek Kimdir ve Mazdekizm Nedir?

Mazdekizm, Sâsânî İran'ında 5. Asrın ikinci yarısında ortaya çıkmış bir harekettir. İlkel yapıda bir komün olarak nitelendirilen bu akım ismini harekete liderlik yapan Mazdek bin Bamdad'dan almaktadır. Kimliği açıkça belli olmayan Mazdek asıl adının İndarazar olduğu ve doğum yerinin de İstahar, Tebriz veya Mazeraya olduğu rivayetlerce malumdur. Asıl kurucu ve akımın Zerdüştlükten geldiğini savunan görüşlere göre Fesa/Fars şehrinin Mecûsî başrahibinin oğlu idi ve bu kişi Mazdek'ten asırlar önce yaşamış Zerdüşt bin Hurkan olduğu aktarılmaktadır.[85]

Kubâd'ın saltanatının onuncu yılında başlayan bu Mazdekizm hareketi kaynak olarak çıkış noktası çok tartışılır.[86] Ve genel çerçevede iki ana nokta üzerine oturtulmaktadır. Konuya ilgi duyup araştıran uzmanların bir kısmı kaynağının Maniheist bir yapıda olduğunu söylerken diğer bir görüşü savunanlar da Zerdüşt inancından ortaya çıktığını belirtmektedirler. Ayrıca Mazdek'in Zerdüşt inancından rahiplerden biri olabileceği bile ihtimaller arasında olabildiği göz önünde bulundurulmaktadır. Mazdek, Zerdüşt rahiplerin de sahip olduğu soyluların yerleşmiş imtiyazlarına karşı çıktığı savunulmaktadır.[87] Dolayısıyla hareketin ana doktrini mülkiyet ile kadının paylaşımı üzerinde yer almakta ve bu fikir Zerdüştlük inancının kutsal kitabı Avesta'da da yer almaktadır.[88]

Mazdek'in kadınların ortak mal olarak kabul edilmesi de tartışmaya açık bir noktadır. Tarihsel kaynaklardan aktarılan rivayetler ve bu konuya dair görüşler oldukça fazladır. Dikkat çeken ve ilginç olan görüş Mazdek'in, kadını cinsel meta olarak görülmesini değil sınıflar arası evliliği savunduğu ve tek eşliliğe karşı olduğu fikridir. Ve zaten Zerdüştlük inancında asil kadınların zina etme hakkına sahip

[84] Sykes, a.g.e, s. 457.
[85] Kenan Has, "Mezdekiyye", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt 29, (2004), s. 523; Nüveyrî, a.g.e, s. 150; Altungök, Eski İran'da Din ve Toplum (M.S. 226-652), ss. 102-104; İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 180.
[86] Malcolm, a.g.e, s. 104.
[87] Gene R. Garthwaite, İran Tarihi (Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze) , İstanbul, İnklap Kitapevi, 2011, s. 97.
[88] Has, a.g.m, s. 523; Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, s. 1054; Garthwaite, a.g.e, s. 97.

olduğu ve Kubâd'ın da bunu serbest bıraktığı belirtilmektedir. Ve Mazdek'in fikrini kabul ettikten sonra da soylu kadınların asil olmayan erkeklerle evlenmesine izin verdiğini, bunun da asıl sebebinin ortaya çıkmış olan nüfus krizi olduğu belirtilmektedir.[89]

Son kertede Mazdek ve etrafına toplanan büyük nüfus kitlesi mülkiyet konusunda ileri sürülen propaganda sonucu yapılan yağmalar mali ve iktisadî düzeni bozarken, kadının ortak mal sayılması konusunda da cinsel ilişki mevzusunun çok karmaşık bir hal alması toplumun sosyal ve demografik düzeninde ciddi bir gedik açtı. Mazdek'in ülkedeki kast sisteminde eşitliği sağlama amacı belki de bu ortaya çıkan olaylar arasından kayboldu ve olayların onun amacı dışında geliştiği de bir görüş olarak belirtilebilir.[90] Tüm bu olaylar sonucu kaotik bir ortam oluştu ve sosyal yapının yanında teşkilat yapısı da bundan etkilendiği görülmektedir.

Mazdekizm kargaşası sadece vergilerin tahsilatını değil aynı zamanda arazi unvanlarını da bozmuştu.[91] Bu devlet geliri açısından bir ana kaynağın tıkanması ve işlevselliğini kaybetmesi demekti. Hüsrev bu vaziyetin son bulması için Mazdek etkisinin kırılması gerektiğini fark etmiş ve buna dair planlar yapmaya başlamıştı.

1.3.1.3. Mazdek'in Asılması ve Taraftarlarının Katledilmesi

Daha Kubâd'ın saltanatı döneminde Mazdek taraftarlarına sert bir tavır alınmıştı. Ve bu doğrultuda 528'de genel bir kıyıma uğratılmışlardı. Hüsrev de tahta geçtiği gibi azalmış olan etkiyi tamamen yok etme amacıyla Mazdek'in bizzat kendisini ortadan kaldırmayı planladı.[92] Mesûdî, Mazdek ve taraftarlarının katliamı olayının Irak'ta Cazır ile Nahrevan arasında bir yerde gerçekleştiğini bildirmektedir.[93] Bu isyan bastırması hakkında iki kaynak detaylı olarak ve ziyadece destansı bir tarzda malumat aktarmaktadır.

İbnü'l-Belhî'den detaylıca aktarılan rivayete göre Hüsrev Enûşirvân, Mazdek'i kandırmak amacıyla yanına çağırıp ve adamlarının hepsini kendi hizmetinde çalıştıracağını bu yüzden onları münazara için geniş bir yerde toplamasını söyler.

[89] Has, a.g.m, s. 523; Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, s. 1054.
[90] İlber Ortaylı, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 3. Baskı, Ankara, Cedit Neşriyat, 2010, s. 27.
[91] Frye, a.g.m, s. 153.
[92] Farr, a.g.e, s. 297; Has, a.g.m, s. 524; Sykes, a.g.e, s. 450; Theophanes, a.g.e, s. 261.
[93] Mesudî, a.g.e, s. 156.

Mazdek de tüm adamlarını çağırıp Hüsrev Enûşirvân'ı da güçlü ikna kabiliyeti ile kandırabileceğini düşünerek bu teklifi kabul edip bütün adamlarıyla toplanır. Böylece Hüsrev Enûşirvân, Mazdek'i öldürüp ve tüm adamlarına katliam uygular ve bu akımın sonunu getirir.[94]

Firdevsî'nin *Şahnâme*'sinde de zamansal olarak bu olayı Kubâd devrinde göstermektedir. Mazdek adamları ile genişçe bir alanda Kubâd'ın huzuruna çıkar. Bu esnada Mazdek, Kubâd'a Hüsrev'in kendi inançlarına iman etmediğini belirtir. Bunun üzerine Hüsrev de inanmadığını ve babasından kendisine mühlet verilmesini, bu süreç içerisinde Mazdek'in yalancı biri olduğunu ortaya çıkaracağını belirtir. Verilen mühlet sonrası yine geniş bir alanda toplanıp Mazdek ve Hüsrev bilgece tartışmaya tutuşur ve Hüsrev Mazdek'i alt ederek darağacına astırır. Ve tüm adamlarını da kılıçtan geçirir.[95] Bu katliamdan sonra Mazdekiler Ortodoks Zerdüşt rahipler tarafından dikkate alınıp eziyete uğratıldılar ve yer altına indiler. Böylece Mazdek hareketi daha gizli bir yapıya dönüşmüş ve inananları da kendilerini gizlemeye başlamıştır.[96]

Mazdek hareketini sona erdiren Hüsrev bundan sonra Mazdek'in bozduğu sosyal hayatı bir düzene koymaya gayret eder ve bu minval üzere iç siyasette reformlar yapmaya başlar.

Hüsrev bu kaotik süreç döneminde yağmalanan malları sahiplerine teslim etti. Sahipsiz kalan çocukları da ailelerine teslim ettiği; babası belli olmayan çocukların bir kısmını isnat edilen kişiye verdiği; babası belirsiz soylu çocukları da devlet himayesine aldığı aktarılmıştır. Kadınlar konusunda da cinsel birlikteliği bulunan kişiden kadına mihrinin verilmesini emrettiği ve o kişinin yanında kalıp kalmamayı kadının insiyatifine bıraktığı rivayet edilmektedir. Kocaları olanlar ise kocalarına teslim edilecekti. Soylu kadınlar ve kızlar da kendilerine denk kişilerle evlendirilip bu kişilere devlet desteği sunulduğu belirtilmektedir.[97] Mazdekizm hareketinden etkilenen kadınların devlet eliyle korunması ve belli erk ve haklara sahip kılınmaları Hüsrev Enûşirvân'ın döneminde geleneksel toplumsal örfün çoğunun geri kazanılmış

[94] İbnü'l-Belhî, a.g.e, ss. 89-91; İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 180; Nüveyrî, a.g.e, s. 151; Altungök, Eski İran'da Din ve Toplum (M.S. 226-652), ss. 108-109; Müller (Ed), a.g.e, s. 194.
[95] Firdevsî, a.g.e, ss. 743-746; Daryaee, a.g.e, ss. 28-29; Müller (Ed), a.g.e, Part V, s. 89.
[96] Has, a.g.m, s. 524; Frye, a.g.m, s. 151.
[97] İbnü'l-Esîr, a.g.e, s. 392; Wiesehöfer, a.g.e, s. 247; İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 182; Nüveyrî, a.g.e, s. 151.

olabileceği, ve yapılanlara bakıldığında görünüşe göre kadın haklarına önceki zamanlara kıyasla daha fazla koruma sağlandığı görülmektedir.[98]

Böylelikle toplum içerisinde bir düzen oluşturmayı başaran Hüsrev Enûşirvân asıl hayata geçirmek istediği atılımlara en uygun ortamı hazırlamış ve hem halktan hem de devlet bürokrasisinde söz sahibi soylu ve din adamlarından bu konuda ciddi bir destek gördüğü de kolayca tahmin edilebilir.

1.3.2. Hüsrev Enûşirvân'ın Siyasi ve İdarî Düzenlemeleri

Hüsrev Enûşirvân daha babası döneminde başlayan birçok düzenlemenin merkezinde yer aldığını yukarıda belirtmiştik. Mazdek hareketini de sona erdirdikten sonra amaç edindiği düzenli toplum, güçlü merkezi devlet planına hemen giriştiği görülmektedir. Reform ihtiyacı uzun zamandır devam ediyordu ve Mazdekizm hareketi sonucu meydana gelen toplumsal karışıklık eski sistemin, işlevselliğini kaybettiğini oldukça ortaya koymuştu.[99]

Tartışmaya açık bir kişilik olan Hüsrev Enûşirvân, yaptığı reformlarla da menfi olarak adından söz ettirdiği gibi bu konuda birçok tartışmanın da odak noktası haline gelmeyi başarmaktadır. Yaptığı reformların o dönem Roma'da yürürlükte olan ve Diocletianus'un yaptığı reformlardan mülhem olduğunu belirten görüşler bulunmaktadır.[100] Yapılan reformların Kubâd dönemine dayandığını yukarıda zikretmiştik. Buna binaen mezkûr düzenlemelerin Kubâd'a dayandığı ve bu sebeple Kubâd'ın iki defa Akhunlara sığınması ile devlet yapılarını gözlemleme fırsatı bulduğu; oğlu Hüsrev Enûşirvân ile başlattığı bu düzenlemelerde de Akhunlardan edindiği gözlemlerden de faydalandığı görüşü de mevcuttur.[101] Fakat yapılan bu etkili düzenlemeler ile Diocletianus reformları arasında 250 yıl kadar uzun bir zaman dilimin olduğu; dolayısıyla Hüsrev Enûşirvân'ın bu yeniliklerinin kendisinin savaşlar

[98] Ehsan Yarshater, "Mazdakites", The Cambridge History of Iran II, Cilt 3, Cambridge University Press, 1983,s. 1000.
[99] Frye, a.g.m, s. 153.
[100] Richard Nelson Frye, The Heritage of Persia, London, 1962, s. 228.
[101] Javansihr, a.g.md, s 783; Zeev Rubin, "Kosrow I ii Reforms", Encyclopeia Iranica, 2016, Çevrimiçi baskı, http://www.iranicaonline.org/articles/kosrow-i-ii-reforms (erişim tarihi: 09.03.2020/14:38), s. 3.

üzerindeki kontrolüne ve büyük askerî harekâtlarda komutayı sürdürmenin ağır basan ideolojik bir zorunluluğuna atfedilmesi gerektiği yorumu da mevcuttur.[102]

Hüsrev'in iç reformları sınırlardaki dış değişikliklerden daha önemliydi ve genel sonuçları bürokrasi lehine büyük soyluların ve desteklerinin gücünde bir düşüştü. Yeniliklerle büyük başarı sağlansa da bu soylu güçlerin etkisi hiçbir zaman sona ermediği görülmektedir.[103] Yapılan bu ilkesel düzenlemeler ile ordu kurumu da yeniden organize edildi ve yerel yetkililere ve büyük soylular merkezi otoriteye bağlandı ve hatta hükümdarın konumu bile yeniden bir belirlenmeye tabi tutuldu[104]. Hüsrev Enûşirvân'a atfedilen uzun bir reform listesi yapılabilir. Ayrıca Hüsrev Enûşirvân'ın istikrar politikası amacıyla ortaya koyduğu bu reformların sosyal alanda yerleşmesi için de dinî destek almış olabileceğini de hipotetik görüşler arasında zikredilmektedir.[105] Öte noktada Hüsrev Enûşirvân yapılacak reformlar konusunda tavizsiz ve eleştirisiz bir tavır ile yol aldığı görülmektedir. Aktarılan habere göre Hüsrev Enûşirvân, yaptığı yeniliklere karşı itiraz gösteren bir sekreterini idam ile cezalandırdığı da bilinmektedir.[106]

Son kertede tüm bu reformist yapısı Hüsrev Enûşirvân'ı sadece askerî başarılarıyla elde ettiği muzafferiyetleri ile değil dâhili alanda yürüttüğü başarılı reformları sayesinde aynı zamanda iyi bir düzenleyici ve nizam koyucu olarak tanınmasına ve hatırlanmasına imkân sağladı.[107] Ve yapılan bu reformlarla Sâsânîler Devleti'nin birçok açıdan ve oldukça önemli ölçüde menfi yönden siması değişmişti.[108] Hüsrev Enûşirvân'ın reformlarının fazlaca abartıldığı ve diğer çalışmalarını gölgede bıraktığı yapılan değerlendirmeler arasında yer almaktadır. Bunun temel sebebinin de Abbâsîler Halifeliğinin bu sistemin revize halini kullanması ve ayrıca bu sistemin Doğu Roma İmparatorluğunda uygulanan Diocletianus'un malî yeniliklerine yüzeysel ölçüde benzerliğinin olması ileri sürülmektedir.[109]

---

[102] Johnston, a.g.m, s. 124.
[103] Farrokh, a.g.e, s. 228.
[104] Wiesehöfer, a.g.e, s. 247.
[105] Frye, a.g.e, ss. 229-230.
[106] Ahmed Tefazzülî, Sasanian Society, Newyork, Bibliotheca Persica Press, 2000, s. 26.
[107] Johnston, a.g.m, s. 124.
[108] Yücel, a.g.m, s. 596.
[109] Bonner, Three Neglected Sources Of Sasanian History (In The Reign Of Khusraw Anushirvan), ss. 71-72.

Söz konusu yenilikler ile Sâsânî ülkesinde oturtulan sistem, İslâm fetihleriyle el değiştiren İran coğrafyasında tedavülde kalmayı bilmiş ve coğrafyanın ile insanının yeni hükümdarı İslâm halifesi Hz. Ömer, Hüsrev Enûşirvân'ın işlevselliğini yitirmeyen reformlarının devamını sağladığını ileri süren rivayetler de mevcuttur.[110]

1.3.2.1. İdarî Reformlar

Hükümdarın yetkisini düzenleyen ve sınırlayan kanunların varlığı ve bunun yanında dinî, örfî ve ahlakî unsurların da etkisinde olan bir yönetim olması sebebiyle Sâsânîlerin idare tarzı "*taçlı demokrasi*" olarak nitelendirilmektedir.[111] Zira İbnü'l-Belhî'nin aktardığı rivayete göre Hüsrev Enûşirvân: *"Devletin başlangıçta ilk temel tatbiki dindir, din tamamlanınca diğer alanlara geçilir*." demektedir.[112] Hüsrev Enûşirvân da idare erkini bu çerçevesi belli anayasal düzenlemeye göre kullanmıştır. Ve yenilenme ihtiyacı duyduğu tüm reformları da bu ana kaidelere uyarak yapmaya çalışmıştır.[113] Hüsrev Enûşirvân'ın reformları merkezileşme yönünde bir görünüm ortaya koymaktadır. Fakat bazı görüşler bu merkezileşme yöneliminin daha geç döneme dayandırır ve Hüsrev Enûşirvân dönemindeki reformlar sadece bu merkezileşmenin belirginleşmesi görüşünü belirtmektedir.[114]

İdarî alanda yapılan bir diğer yenilik ise idarî mühürlerin kullanımı ile ilgili olmuştur. Buna göre Sâsânîlerin hukuk metni olan "*Madayan-ı Hazar Dadestan*"da idarî mühürlerin kullanımının başlangıcını Hüsrev Enûşirvân ve babası Kubâd'a dayandırmaktadır.[115]

1.3.2.2. Vezaret Makamı'nda Düzenleme

Hüsrev Enûşirvân, *"Vezir memleketin ortağıdır."*[116] sözüyle "*bozorg madar*" adıyla bilinen vezaret makamına çok önemli bir misyon yüklüyordu. Dinî bir yapıda olan Sâsânîler Devleti'nde vezir, ruhban sınıfının başı olan Mobad-ı Mobadan'a denk sayılıyordu.[117] Hüsrev Enûşirvân, "*iran mazgadar*" vekalet/naiplik sistemini devreye koyarak bu tartışılmaz sadaret makamını daha da sağlam ve işlevsel hale

[110] İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 187.
[111] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 161.
[112] İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 88.
[113] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 162.
[114] Wiesehöfer, a.g.e, s. 241.
[115] Wiesehöfer, a.g.e, s. 266.
[116] İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 91.
[117] İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 92.

getirmiştir.[118] 3 kişiden oluşan "*iran mazgadar*" sistemini Hüsrev Enûşirvân şu sözlerle anlatmaktadır: "*Ve o üç kişi padişahlıkta, malda ve memlekette vezirin eli ve dilidir*."[119] Herhangi biri memuru görevden alma, kendilerinin yerine atama ve halkla bağlantı kurmaları yasak olan bu 3 vekildar vezirin önemi gizli yazışmaları ortaya çıkaran ve hükümdarın böylece dili kulağı olduklarını belirtilmektedir.[120] Bu sistemle "*bozorgan*" adıyla yeni bir sınıfın oluşturulduğu ve Hüsrev Enûşirvân'ın bu sınıfı devlet üzerinde etki sahibi olmak isteyen soylulara karşı ihdas ettiği rivayetler arasındadır.[121]

Denetim gücünü de casusluk faaliyetleri ile çok iyi bir şekilde yürüten Hüsrev Enûşirvân bunun için fevkalade bir ağ kurduğu belirtilmektedir. Bu şekilde hem geniş yetkilerle ile donatılan dört askerî eyalet valisini en iyi şekilde denetlerken çok hızlı bir haberleşme ağı ile de tüm haberleri gizli bir şekilde merkeze Hüsrev Enûşirvân'a aktarmakla görevliydiler.[122]

Vezirlik makamına da Bozorgmihr adında bilge ve fazilet sahibi bir isim oturtan Hüsrev Enûşirvân ona ayrı bir güven duymaktaydı. Bazı görüşlerde Bozorgmihr'in önemini göstermek için Hüsrev Enûşirvân'ın saltanatında yaptığı bütün şeylerin, sadaret makamında olan bu bilge kişinin referansı olmaksızın gerçekleşmeyeceğini belirtilmektedir.[123] Firdevsî'de aktarılan rivayete göre Hüsrev Enûşirvân'ın Bozorgmihr ile tanışması, mubedler tarafından tabiri açıklanamayan bir rüya görmesi ve bundan dolayı ülkenin her yanında haberciler gönderilip rüyayı yorumlayacak kişiler arandığı; neticede bu vesile ile Bozorgmihr'in sarayına gelip âlim kişiliğiyle Hüsrev Enûşirvân'a vezir olduğu; birçok meclisinde ona hemdemlik edip öğütler verdiği şeklinde hikâyeci bir olay kurgusu ile anlatılmaktadır.[124] Olay kurgusu epik anlatımların ve karizmatik vasıfları taşıyan liderler ve bilge hocalarının olması anlatımına uygun olmakla birlikte burada Bozorgmihr'in önemini ve âlim kişiliğini de ön plana koymaya çalışılmıştır.

[118] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 170.
[119] İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 91.
[120] İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 91; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 172.
[121] Altungök, Eski İran'da Din ve Toplum (M.S. 226-652), ss. 65-66.
[122] İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 91; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 257; Sykes, a.g.e, s. 461.
[123] Sykes, a.g.e, s. 460.
[124] Firdevsî, a.g.e, ss. 791-796.

1.3.2.3. Askerî Teşkilat ve Güvenlik Altyapısı Düzenlemeleri

Sâsânîler idare teşkilatı bakımından *satraplık* adı verilen dört eyalet bölgesi şeklinde ayrılmıştı. Ve bu bölgelere hanedan üyeleri *şahî* unvanıyla görev almaktaydı. Hüsrev Enûşirvân ülke genelinde ve özellikle idarî/askerî alanda teftiş ve teçhiz işlemlerinin daha kolay ve daha seri olması gayesi taşımaktaydı. Bunun için askerî olarak ülkeyi dört idarî eyalete bölerek hükümdar tarafından atanan *ispehbed/padgosban*ların yönettiği *ispehbed/padgos* adı verilen bir sistem kurdu.[125] Buna göre; kuzey tarafında Avathar eyaleti (Azerbaycan, İsfahan, Kum ve Ermenistan), doğu kısmında Horasan eyaleti (Hosrasan, Sicistan ve Kirman), batıda Harvaran eyaleti (Irak ve Mezopotamya) ve güneyde bahreyne kadar uzanan Nimruz eyaleti (Fars, Ehvaz ve Huzistan) olarak askerî bir taksim yapılmıştı.[126] Bu sistemle birlikte Hüsrev Enûşirvân "*arran spahbad*" adındaki merkezi savaş bakanlığını izale ederek bu makamdaki tüm yetkileri kendi elinde toplamıştır. Bunun ana nedeni iç karışıklıklarda tek bir komutan denetimindeki ordunun iç meselelerde hükümdara karşı tehdit oluşturabilmeleri olmuştur.[127] Merkezi bir otoritede zayıflık kabul etmeyen bu sistem Hüsrev Enûşirvân'dan hemen sonra ellerindeki ekonomik güç ve yüksek erk sebebiyle Sâsânîler'e ciddi sorunlar da oluşturacaktı.[128]

Johnston, Sâsânîlerin askerî ve güvenlik sistemi hakkında şöyle demektedir. *Ordunun dış arenadaki görevinin yanı sıra ülke içi yasa ve düzeni ikame ettirmek, hanedan, saray ve başkentin güvenliğinden de sorumluydu. Yasa ve düzeni sağlamak dört askerî eyalet "spahbed"inin göreviydi. Ve bu üst mertebeli komutanlar kırsal alanın her konusuyla detaylıca sorumluydu. Fakat bu dört eyaletin dışında korunması ve düzeni sağlanması gereken başkent Medâin merkezli büyükşehir bulunmaktaydı. Kuzeyde Fırat-Dicle arası uzanan Nahr-Malcha Kanalı, batıda Fırat ve doğuda Hüsrev/Nahrevan Kanalı; ayrıca söz konusu kanalların çevresinde meydana gelmiş alüvyon Mezopotamya toprakları merkez şehir için önemli bir güvenlik duvarıydı. Mevcudiyetleri haricinde başka bilgimiz olmayan muhafız alayları bu iç bölgeyi kontrol etmekteydi. Bunun yanı sıra güney tarafında çöl*

[125] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 177; Hakikat, a.g.e, s. 66; Frye, a.g.m, s. 154; Wiesehöfer, a.g.e, s. 283; Meşkur, a.g.e, s. 105; Johnston, a.g.m, s. 116. Daryaee, a.g.e, s. 30.
[126] Ortaylı, a.g.e, s. 28; Hakikat, a.g.e, s. 66; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 177; Firdevsî, a.g.e, s. 752; Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, s. 1055; Dineverî, a.g.e, s. 122; Garthwaite, a.g.e, s. 99; Sykes, a.g.e, s. 461; Meşkur, a.g.e, s. 105; Johnston, a.g.m, s. 116.
[127] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, ss. 189-190.
[128] Wiesehöfer, a.g.e, s. 248.

bölgesinin savunma görevi de civarın yerel idarecileri Hire merkezli Lahmîler, kabile birlikleri ve düzenli Sâsânî birliklerinin kontrolündeydi. Bunlar sayesinde Sâsânî otoritesi Arabistan içlerine kadar etki etmekteydi. Ve devlet adına çağrıldıkları zaman her vakit hazır bir güç olarak hazır olmaktaydılar. İhtiyaç halinde iç politikaya da müdahaleleri zamansal olarak kaçınılmaz oluyordu.[129]

Eyalet reformunda ayrıyeten Hüsrev Enûşirvân Kesker, Behüresir, Hürmüzd Hurre ve Meysan gibi bazı yerleri birleştirip Cündişapur ve Zendeverd adıyla iki ayrı eyalet haline getirdi. Ayrıca Cuha(Cevha)'da altı sancak şeklinde Hüsrev-Mah eyaletini kurduğu rivayeti mevcuttur.[130] Fakat kuruluş sebebi ve zamanı belli olmayan bu üç eyalet, konumları itibariyle göz önünde bulundurulduğunda başkent Medâin'e güney cepheden bir güvenlik amacı taşıdığı intibaı uyandırmaktadır.

Eyalet ordularında da düzenlemeler yapan Hüsrev Enûşirvân bu kısma bağlı olarak köylülerin oluşturduğu birlikler ile sınırlardaki güvenliği üst düzeyde sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca bu birlikleri geçit noktalarında karakol görevini de ifa etmişlerdir. Ayrıca Hüsrev Enûşirvân, Sâsânîlere itaat etmiş topluluklardan sınır boylarında savunma amaçlı olarak koloniler kurmuş ve savunma savaşlarında elde ettikleri zaferler karşılığında onlara ganimet vermekteydi. Öncelik görevleri merkez ordu gelene kadar yapılan akınları püskürtme olan bu koloniler özellikle Kafkaslarda olmak üzere ülkenin belli bölgelerinde bulunmaktaydı.[131] Hüsrev Enûşirvân ülkenin her yanına ve özellikle de sınır hatlarında savunma amaçlı kışlalar inşa ettirmişti.[132] Tüm bunlar genç ve ufku açık hükümdarın iç ve dış güvenliğe verdiği önemi göstermekteydi.

I. Hüsrev orduda yaptığı düzenleme ile paralı ve profesyonel askerlik hizmetini mecburî askerliğe dönüştürmüştür. Ayrıca bu dönemde ordu denetimi ayrı bir öneme tabi tutulmuş ve bu görevde hükümdarın hizmetinde olan sivil müfettişler de yer almıştır. Hüsrev Enûşirvân, askerlerin ihtiyaç ve maaşlarını denetlemesi amacıyla "*pabag*" adında bir yetkiliyi de görevlendirdiği rivayetler arasındadır.[133] Yapılan bu düzenlemelerle ayrıca ordunun silah ihtiyacı da devlet tarafından karşılanmaya

[129] Johnston, a.g.m, s. 125.
[130] Dineverî, a.g.e, s. 128.
[131] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 211.
[132] Garthwaite, a.g.e, s. 99; İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 193.
[133] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, ss. 192-194.

başlanmış ve eski usulde her savaşçı kendi silahını temin etme yönemi son bulmuştur.[134]

Ademî merkeziyetçi politikanın her açıdan bir çok faydasını gören Hüsrev Enûşirvân hükümeti özellikle de kırsal ve dağlık bölgelerin askerî, idarî ve iktisadî alandan daha iyi denetlenmesi adına önemli kazanımlar elde etmiştir.[135]

Babası döneminde etkin rol oynayan *dihkanlık*[136] sistemini de etkin bir şekilde kuvvetlendiren Hüsrev Enûşirvân, bu şekilde önemli ölçüde diğer soylu sınıflara karşı konumunu güçlendirmiştir.[137] Bu sınıfın Hüsrev Enûşirvân döneminde yapılan toprak reformları sonucu ortaya çıktığı rivayeti de mevcuttur.[138]

Bu yerel bir güç olarak işlev gören ve toprağa bağlı sınıf kendi bölgelerinde adlî, idarî, malî ve askerî vazifeler ile yükümlüydüler. Küçük toprak sahiplerinden oluşurlardı ve kendi bünyelerinde askerler yetiştirip bunları devlete hizmet etmeleri için asker olarak kullanmaları merkeze uzak topraklarda çok faydalı olarak iyi bir savunma gücünü oluşturuyordu. Ayrıyeten bölgenin iktisadî sorumluluğunu üstlenip vergi gelirinin düzenli olmasını sağlıyordu. [139] Bu sayede devlet, savaşa her zaman hazır askerî bir kuvvet ve vergi sistemini iyi bir şekilde denetleyen memurlara sahip olmaktaydı.

Hüsrev Enûşirvân sınırları güvence altına almak için yakın dönem İngiltere'sindeki Hadrian Duvarı ve Çin Seddi ölçeğinde setleri savunma amaçlı bir önlem olarak inşa etti. Pers duvarları denilen bu surlar imparatorluğun dört tarafının sınırları üzerine inşa edildiği ve sırasıyla kuzeydoğuda, Akhunlara karşı savunmak için Gürgan Ovası boyunca Gürgan Duvarı, kuzeybatıda Kafkasya geçitlerinde Hazar kapıları, güneydoğuda Nahrevan Kanalı, güneybatıda ise "*Arapların duvarı (war-ı tazıgan)*" ismiyle inşa edilmiştir.[140] Esasen sivil bir proje olan Nahrevan Kanalı

[134] Ulaş Töre Sivrioğlu, "Sâsânîlerde Askerî Teşkilat, Silah Teknolojisi Ve Savaş Stratejileri", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Cilt 8/5, (2013), s. 690.
[135] Johnston, a.g.m, s. 124.
[136] Detaylı bilgi için bkz. Tefazzülî, a.g.md, ss. 223-226.
[137] Altungök, Eski İran'da Din ve Toplum (M.S. 226-652), ss. 65-66; Frye, a.g.m, s. 154; Frye, a.g.e, s. 229.
[138] Tefazzülî, a.g.md, s. 223.
[139] Garthwaite, a.g.e, s. 99; Ortaylı, a.g.e, s. 29; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 214; Daryaee, a.g.e, s. 29.
[140] Daryaee, a.g.e, s. 29. Johnston, a.g.m, s. 103.

tarımsal ve altyapı düzenlemesinin yanı sıra askerî boyutta fayda sağlayan bir projeydi. Zira bu kanal ile başkent için zapt edilmez bir savunma hattının meydana gelmesine olanak sağladı.[141] Sınır boylarında inşa edilen bu setler Hüsrev Enûşirvân'ın sınır güvenliğine verdiği önemi bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Sâsânî deniz kuvvetleri konusunda çalışmaların eksikliğini zikreden Farrokh ayrıca Sâsânî donanmasının da en yüksek faaliyet dinamizmini bu dönemde yani Hüsrev Enûşirvân zamanında yaşadığını aktarmaktadır.[142]

Hüsrev Enûşirvân askerî ve diplomaside sağlam bir esas üzere hareket ediyordu. Ve bu alanda geniş kaynak zenginliğine sahipti. Çok yönlü bir ordu, modüler bir propaganda, stratejik planlamalar ve en önemlisi de güvenlik altyapısının güçlü tutulması idi. Buna göre Güneyde Yemen Seferi, Transkafkasya'da ve Mezopotamya'da Roma ile başarılı mücadeleler, doğu ile kuzey sınır bölgesinde Türklerin saldırılarının önlenmesi, tüm bunlar çevresel saldırı savunma sisteminin ve güvenlik alanındaki zengin altyapının bir sonucuydu.[143]

1.3.2.4. Malî ve İktisadî Reformlar

Hüsrev Enûşirvân malî ve iktisadî düzenleme yaparken iyi bir şekilde sistematize edilmiş sayımla daha sağlıklı ve reel sonuçlara ulaşacağının farkındaydı. Bu sebeple o dönemde okuma-yazma bilen çoğu kişi maliye kurumu bünyesine alınarak ülkede geniş çaplı bir nüfus sayımı ve buna bağlı olarak vergi amaçlı arazi ve arazide ağaç bazında ekili olan mamul sayımını yapılmasını emretti.[144] Başka bir rivayete göre de sayım Kubâd döneminde başlanmış ve devamını Hüsrev getirmiştir.[145]

Sâsânîlerde birçok başlık altında alınan vergi haraç olarak isimlendirilmişti. Tarım merkezli bir toplum olması hasebiyle vergide ana gelir kaynağı ziraî faaliyetlerdir diyebiliriz. Bu alandaki vergiler de ürünün cinsine, sulanması ve

[141] Johnston, a.g.m, s. 106.
[142] Kaveh Farrokh, Gholamreza Karamian ve Katarzyna Maksymiuk, A Synopsis of Sasanian Military Organization and Combat Units, Tahran, Publishing House of Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, 2018, s. 74.
[143] Johnston, a.g.m, s. 106.
[144] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 233; Nüveyrî, a.g.e, s. 153; İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 185.
[145] Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, s. 1034; Nüveyrî, a.g.e, s. 153; Wiesehöfer, a.g.e, s. 271; Frye, a.g.e, s. 228.

arazinin verimliliğine göre şekillenmekteydi. Ve bu ölçü 1/3 ile 1/6 arasında değişmekteydi.[146] Savaş gelirleri de ayrıca büyük bir gelir kaynağını oluşturmaktaydı. Zira bir dönem -540 yılında Doğu Roma ile yapılan savaşlardan edinilen ekonomik kazanç- savaş gelirlerinin çok olması sebebiyle toprak vergilendirmesinde indirime bile gidildiği görülmektedir.[147] Bu durum Hüsrev Enûşirvân'ın toplum refahına büyük önem verdiğini göstermektedir.

1.3.2.4.1. Para ve Darphane

Hüsrev Enûşirvân'ın saltanat devri Sâsânîlerin en parlak devri olarak kabul edilmesine karşın bu dönemde para kalitesi en düşük seviyeleri gördüğü belirtilmektedir. Bunun ana sebebi olarak da darphanede para üretiminin kullanılan kalıplar nedeniyle kalitesiz basılması ve bunun sonucunda madeni paraların oldukça kötü olmasına değinilmektedir. Hüsrev Enûşirvân'ın darphanede paraların basımı için yeni tipolojik düzenlemeler yapsa da paraların birçok yönden babası devrindeki basımla aynı olduğu yorumu da yapılmıştır.[148] Hüsrev Enûşirvân ve ardılları döneminde üç tip para olduğu ve bunların altın dinar, gümüş dahmi ve bakır paralar olduğu rivayet edilmektedir. Son araştırmalara göre bu döneme ait 45 tane farklı darphane tespit edildiği ve bunların sadece bir kısmının Hüsrev Enûşirvân dönemine dayandığı diğer çoğunun Kubâd zamanından kaldığı öne sürülmektedir. Ayrıca Kubâd döneminde önem arz etmeyen bazı darphanelerin de Hüsrev Enûşirvân döneminde ehemmiyet kazandığı belirtilirken bu darphanelerde kullanılan para kalıplarının da genellikle Kubâd zamanından kalma olduğunu çünkü Hüsrev Enûşirvân'ın ciddi bir değişiklik yaptığı görülmediği belirtilmektedir.[149]

1.3.2.5. Toprak Reformu ve Vergi Düzenlemesi

Hüsrev Enûşirvân toprağa bağlı olarak güçlenen ve devleti zora sokacak bir sınıfın türemesine karşılık yeni bir sistemle eskiye nazaran sadece elde edilen ürün bâzlı değil ürün cinsi yanı sıra toprağın ölçeğine göre "*cerib*" vergisi adıyla yeniden bir vergi konumlandırması yaptı. Cerib adı verilen bu arazi ölçü birimi takribi 2 ila 2.5 dönüm arası bir alana tekabül etmekteydi. Bu sistemle hem devletin kasasına

[146] Ortaylı, a.g.e, s. 26; Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, s. 1034; İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 185.
[147] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 279.
[148] Nicolaus Schindel, "Kosrow I iii Coinage", Encyclopeia İranica, 2016, Çevrimiçi baskı, https://iranicaonline.org/articles/kosrow-i-iii-coinage, (erişim tarihi: 09.03.2020/11:16), s. 1.
[149] Schindel, a.g.md, s. 2.

girecek olan vergi miktarı kolaylıkla belirleniyordu ve ayrıca toprak sahipleri de vergisini vermek şartıyla elde ettikleri mamullerle pazar ticaretine katkıda bulunarak aktif bir ticarî fayda daha sağlamış olduğu görülmektedir. Ayrıca bu yeni sistemde toprak sahibi küçük soylular da icra sistemiyle topraklarını kiraya verme hakkına sahip oldular. Bu yeni usul ile cerib başına 1 dirhem ile 8 dirhem arası bir miktar değişikliği göstermekteydi.[150]

Yaşanılan Mazdek sorunu sadece vergi tahsilat sistemini değil ayrıyeten arazi unvanlarını da bozmuştu. Ayrıca eski sistemde vergi ölçüsü yalnızca eski değil ayrıca adaletsizdi, çünkü vergilendirme ile tahsilat durumu karışık ve zamansal olarak düzensizdi. Bu durum ayrıca tahsildarların gelip ürün bâzlı vergi tahsilatını yapmasını beklemekti. Bu nedenle mahsulün toplanma zamanı geldiği halde uzun süre beklemesi bile hem devlet hem de üretici sınıf için büyük bir sorun teşkil etmekteydi.[151]

Netice olarak sayısal verilerle ele alırsak Hüsrev Enûşirvân'ın yeni vergi sisteminde ölçü şu şekildeydi. Buğday ve arpada cerib başı bir dirhem, pirinçte cerib başı yarım veya üçte bir dirhem, yoncada cerib başı yedi dirhem, üzüm asmasında cerib başı sekiz dirhem, iki türlü hurmadan farklı şekillerde ağaç dört veya altı ağaç başına bir dirhem ve zeytin ağacında da her altı ağaçtan bir dirhem alınmaktaydı.[152] Bağ ve toplu halde bulunmayan ağaçlarından vergi almaması kararlaştırıldı.[153] Bu tarımsal vergiler dört aylık aralıklarla 3 taksit halinde belirlenmişti ve vergi toplama işinde adaletsizliği önlemek için "*magianlar*" müfettiş olarak görevlendirilmiştir.[154] Bu yapılanlar Hüsrev Enûşirvân'ın kırsaldaki nüfusa önem verdiği ve bu sebeple sadece vergi düzenlemesi ile yetinmeyip eksiksiz bir kayıt ve sorunsuz bir denetim mekanizması da oluşturduğu belirtilmiştir.[155]

[150] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, ss. 268-287.
[151] Frye, a.g.m, s. 153
[152] İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 186; Nüveyrî, a.g.e, s. 153; İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 93; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 286; Wiesehöfer, a.g.e, s. 273; Firdevsî, a.g.e, s. 752; Mesudî, a.g.e, s. 159; Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, s. 1036; İbnü'l-Esîr, a.g.e, s. 409; Daryaee, a.g.e, s. 30.
[153] Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, s. 1036.
[154] Sykes, a.g.e, s. 462; İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 185; İbnü'l-Esîr, a.g.e, s. 409.
[155] Wiesehöfer, a.g.e, ss. 252-253; Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, s. 1036.

Ayrıca kelle vergisi şeklinde alınan bir vergi daha bulunmaktaydı. Hüsrev Enûşirvân bunu da yeniden biçimlendirerek buna göre normal vasıfsız halktan 20 yaş altı ile 50 yaş üstü kişiler, bürokrasinin ileri gelenleri olan vezirler, bozorganlar, askerler vb. diğer eşraf ve soylular bu vergiden muaf tutularak diğer vatandaşlar yılın belli bir döneminde üç aylık periyodla 4 taksit şeklinde vergilendirildiği aktarılmaktadır. Ve bu vergi tahsili için "*Serâya Şemerra*" adıyla bir oluşum kurdu. Bu yeni vergilendirmeye göre gelirinin ölçüsüne göre 4,6,8 ve 18 (Wiesehöfer'e göre 12 dirhem) dirhem vergi alınmaktaydı.[156] Ayrıca ülkede yaşayan Yahudi ve Hristiyanlar içinde yeni bir vergilendirme yaptığı ve bu verginin diğer vergilerden daha ağır yükümlülükler taşıdığı, bu yüzden bazı azınlıkların Zerdüştlük dinini benimseyerek bu ağır şartlardan kurtulabileceği görüşü de bazı kaynaklar tarafından belirtilmiştir.[157] Hüsrev Enûşirvân'ın azınlık dinlerden yüksek vergi alması ülkede dinî birliği sağlamak için yaptığı bir politika olması da muhtemeldir.

Nihayetinde sayıma bağlı ve planlı olarak bilinen vergiler esas alınarak oturtulan sistemle vergilendirme tahsilatında çok muazzam bir ilerleme gösterdiği tarih kaynaklarında belirtilmektedir. Bu sayede Hüsrev Enûşirvân'ın her yıl hazinesine giren sabit bir vergi miktar cetveli oldu. Ve yeni vergi sisteminin önemi azımsanmadı daha sonra sonraki halefler için model olarak hizmet etti.[158] Ama kimi kaynaklar bu sistemin daha sonra işlevselliğini yitirdiğini de ileri sürmektedir.[159] Çünkü söz konusu sistemin merkeziyetçi bir disiplin ile düzenli çalıştığını belirterek sonraki hükümdarlar döneminde merkezi güçten yoksun devlette yine işlevini kaybettiğini göstermektedir.

Hüsrev Enûşirvân bu dönemde vergilendirme dışında tarımsal alanda onarıcı düzenlemeler yaptığı da görülmektedir. Özellikle sulama alanların genişlemesi için sulama kanalları, barajlar, yollar ve köprüler yaptırması ve var olanları onarması bu minvalde birçok çalışma teşkil etmektedir.[160] Dicle Nehri üzerinde bentler yaparak tarımsal faaliyette kullanıma sunması ve bu şekilde geliştirilen sulama sistemi ile

[156] İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 93; Dineverî, a.g.e, s. 126; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, ss. 286-287; Wiesehöfer, a.g.e, s. 272; Firdevsî, a.g.e, s. 752; Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, s. 1036.
[157] Far, a.g.e, s. 26; Frye, a.g.e, ss. 228-229;
[158] Frye, a.g.m, ss. 153-154.
[159] Wiesehöfer, a.g.e, s. 273.
[160] Frye, a.g.m, s. 160; Sykes, a.g.e, s. 462; Nüveyrî, a.g.e, s. 151; Garthwaite, a.g.e, s. 99; İbn Miskeveyh, a.g.e, ss. 182-183.

Mezopotamya en büyük gelir kaynağı ve vergi kaynağı oldu. Güney İran toprakları için Nahrevan kanalını inşa etmesi bu misalden çalışmalara örnekler olarak rivayet edilmektedir.[161] Hüsrev Kanalı olarak da bilinen Nahrevan Kanalı ticarî ve tarımsal faaliyerlerin yanı sıra askerî ve güvenlik açısından da oldukça önemli ve verimli bir faydası vardı.[162]

1.3.2.6. Hüsrev Enûşirvân'ın Ticarî Faaliyetleri

Hüsrev Enûşirvân karayolu ve denizyolu olarak iki veçheden ticarî kazançlar sağlama peşindeydi. Ticaretin anayolları korundu ve köprülerin onarımı ve yolların bakımı için geniş bir hazırlık yapıldı.[163] Bu ticarî kazanç sağlama ayrıca ona bu yollar üstünde hâkimiyet mücadelesine de sevk etmiştir. Doğu Romalılarla Karadeniz Limanları için Lazika savaşları ve Yemen seferi; doğu ile batı arasında ticaret güzergâhı olan İpek Yolu ve Hazar Limanları için önce Hunlarla sonrasında da Göktürklerle mücadelelere girişmesinin bir diğer sebebi olmuştur.[164]

Hüsrev Enûşirvân ayrıca Hindistan ile Sâsânî devleti arasındaki deniz yolunu yoğun bir ticarî güzergâh haline getirmişti. Bu sebeple Roma ile sıkıntılar yaşadığı da bilinmektedir.[165] Romalılarla bir diğer ticarî kazanç üzerindeki sorun Lazika'da bulunan Petra Limanıdır. Burasının hâkimiyeti için mücadeleler verilmiş ve sonrasında anlaşmalar yapılmıştır. Lazika Savaşı sonrasında 562'de gerçekleşen Dara anlaşmasında üç madde iki devlet arasındaki ticaret hukukuna dair olmuştur. üçüncü ve beşinci maddeler gümrük kapılarını belirtmekte ve 4. madde de iki ülke arasında gelip giden devlet adamlarının gümrük yükümlülüğü hakkında olduğu görülmektedir.[166]

Hüsrev Enûşirvân ülke içinde kontrole tabi bir ticarî hayatın oluşması için çaba sarf ediyordu. Bu yüzden Dara Anlaşması'nda devlet içindeki gümrük dışı ticarî

[161] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 341; Christopher Brunner, "Geoghraphical And Administrativ Divisions: Settlements And Economy", The Cambridge History of İran II, Cilt 3, Cambridge University Press, 1983 s. 758.
[162] Johnston, a.g.m, ss. 102-103.
[163] Sykes, a.g.e, s. 462.
[164] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, ss. 122, 327; Sykes, a.g.e, s. 452.
[165] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, ss. 326-329.
[166] Wiesehöfer, a.g.e, s. 279; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 316; Tolga Ersoy, "Bizans ve Sâsânî İmparatorlukları Arasında Akdedilen Dara Antlaşması'ndaki İktisadî Hükümlerin Değerlendirilmesi", History Studies, Sayı 7, (Mart 2015), ss. 33-37.

faaliyetlerin yasaklanması ve bir takım üçüncü sınıf devlet tüccarlarının sadece belli güzergâhları kullanmasına dair bir madde de mevcuttur.[167]

Hazar'daki deniz ticareti için de Göktürklerle mücadeleler yapmış ve 560'larda buradaki hâkimiyet üstünlüğünü yeni kurulmuş olan bu devlete kaptırdı.[168]

1.3.2.7. Eğitim ve Kültürel Alanda Reformlar

Sâsânîler söz konusu çağın alışılagelmiş yaşantısı gibi sosyal alanda okuma-yazma oranı düşük ve eşraf denilecek üst sınıfların dışında bilen başka kimseler yoktu. Ve her zengin kişinin de eğitim hakkına sahip olmadığı şu rivayetten anlaşılmaktadır. Aktarılan habere göre Hüsrev Enûşirvân döneminde devlet iç piyasada borçlanmaya gitmiş ve esnaftan borç istemiş bunun üzerine esnaflardan bir ayakkabıcı da vereceği borç mukabilinde çocuğunun "*ferhangî*" sınıfına dâhil edilip okulda eğitim görmesini istemiştir. Fakat Enûşirvân bunu her kişi okusa ayakkabıcılığı kim yapar diye cevaplayıp esnafa oğlunu kendi mesleğinde yetiştirmesini söyler.[169] Hanedan içerisindeki eğitim meselesi ise; yine aynı şekilde dönemin şartlarına uyumlu olarak sadece erkek bireylerin hükümdar olma olasılığından dolayı küçüklükten itibaren özel bir eğitim-öğretim serüvenine tabi tutulurlardı.[170]

Hüsrev Enûşirvân döneminde birçok alanda olduğu gibi eğitim ve bilim alanında da çok önemli adımlar atıldığı görülmekte ve bu önemli reformlar için "*bilge hükümdar*" unvanını almış olduğu görüşü mevcuttur.[171]

Bu dönemde tıp, astronomi, felsefe ve çeviri alanında çok iyi çalışmalar yapılmıştır. Atina'daki felsefe okulunun 529 yılında İustinianos tarafından kapatılmasıyla birlikte Yunanlı filozoflar olan "*Yeni Platonculari*" Sâsânî ülkesine davet edilmiş ve Medâin'de Hüsrev Enûşirvân'ın emriyle felsefe okulu açılmıştır. Ve bu filozofların Yunanistan'a dönüşünde de ayrıca yardımcı olmuş ve Doğu Roma ile

[167] Ersoy, a.g.m, s. 38.
[168] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 327.
[169] Reisneya, a.g.e, ss. 716-717; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, ss. 234-235.
[170] İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 75; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 234.
[171] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 238.

yapılan görüşmeler neticesinde ülkelerinde suçlu bulunmamaları sağlanmıştır.[172] Ayrıca rivayetlerde kendisinin de çok iyi bir felsefe öğrencisi olduğu belirtilen Hüsrev Enûşirvân felsefe alanında tercüme faaliyetleri yürüttüğü ve Platon'un bütün söylemlerini bildiği ve Nesturî bir piskoposun onun için bugüne kadar gelmiş bir tane mantığa giriş kitabını derlediği rivayet edilmektedir.[173]

Felsefe dışında tıp alanında da faaliyetler gösteren Hüsrev Enûşirvân ülkesinde İskenderiye Tıp Okulu benzerinde bir okul yapılmasını ve örnek kurumun benzeri derslerin bu okulda verilmesini emretmiştir. Bundan maada bir bilim merkezi olan Cündişapur şehrindeki okul yapılan yeniliklerle bir üniversite görünümü kazanmış ve ayrıyeten bu şehirde var olan okula ek bir hastane ve başka bir okul daha yaptırmıştır. Bu okullarda eğitim vermeleri için de çoğunluğu Irak ve Cezire bölgesinden olan Hristiyanların yanında birçok bölgeden başka dinî inanca sahip yabancı öğretmenler getirttiği bildirilmektedir. Ayrıca bu öğretmenlerin tıp alanında birçok önemli tercüme faaliyetinde bulunduğu ve bu sayede daha önce tebabet ilminde Yunanca ve Süryanice yapılan çalışmalar zamanla Pehlevice yapılmaya başlandığı aktarılmıştır.[174]

Edebî literatüre dair faaliyetlerde "*Bazigan'i Şatrang*" ve bugün "*Kelile ve Dimne*" ismiyle bildiğimiz Hint fabl eseri olan "*Pancatantra*"yı Hindistan'a tıbbî çalışmaları yapması amacıyla gönderdiği Sâsânîli hekimin Sanskritçe dilinden tercüme ettirdiği fakat bu tercümenin günümüze kadar gelmediği belirtilmektedir.[175] Bu dönemde yapılan bir başka tercüme eser Yunancadan çevrilmiş romantik bir hikâye olan "*Vamik u Adhra*" adlı eserdir.[176] Ayrıca bu dönemde bu tarz nasihatname ve didaktik eserlerin neşriyatı ve tercüme faaliyetleri açısından desteklendiği ve İran'ın ulusal tarihine dair metin derlemelerinin geliştirildiği görülmektedir.[177]

---

[172] Frye, a.g.e, s. 231; Wiesehöfer, a.g.e, s. 310-311; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 241; Timothy E. Gregory, A History of Byzantium, (Second Edition), Oxford, Wiley-Blackwell Publishing, 2010, s. 151; Agathias, a.g.e, s. 67.

[173] Wiesehöfer, a.g.e, ss. 310-311; Altungök, Eski İran'da Din ve Toplum (M.S. 226-652), s. 138; Daryaee, a.g.e, s. 30.

[174] Corcî Zeydân, İslâm Uygarlıkları Tarihi II (Haz: Necdet Gök), 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 88; Garthwaite, a.g.e, s. 101; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, ss. 241-243.

[175] Frye, a.g.e, s. 231; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 242; Altungök, Eski İran'da Din ve Toplum (M.S. 226-652), ss. 139-140; Mesudî, a.g.e, s. 159; Firdevsî, a.g.e, s. 891.

[176] Altungök, Eski İran'da Din ve Toplum (M.S. 226-652), s. 140.

[177] Wiesehöfer, a.g.e, s. 314.

Edebî ve aydın bir canlanma adımları atan Hüsrev Enûşirvân'ın, hanedanlığın resmi tarihçesi olan "*Hüdayiname*" tarzı yazımın da başlatıcısı olduğu ve burada arzusunun hanedan yıllıkları amacıyla devletin vergilendirme, mahsül oranları vb. her türlü işleyişini kayıt altına almak olduğu rivayetler arasındadır.[178]

Bilimsel çalışmalar yapan eğitim kurumlarının yanı sıra meslekî ve sanat alanında eğitim veren okulların bulunduğunu ve bu okullarda Hüsrev Enûşirvân dönemine kadar usta-çırak ilişkisi ile ders görüldüğü; Hüsrev Enûşirvân'ın yaptığı düzenlemeler ve yenilikler ile birlikte bu okullarda yabancı meslek öğretmenlerin getirilerek dersler işlendiği ve bunun için Konstantiniyye'den birçok meslek öğretmeni getirildiği bilinmektedir.[179] Geniş bir ilmi kültüre sahip Hüsrev Enûşirvân yönetimindeki Sâsânîlerde daha önce kurulan ve yeni açılan yabancı okullar da mevcuttu. Nesturi okulları bunların başında gelir. Helenistik ve Neo-Platonik okulların Yunanca bilimsel ve felsefi yaklaşımları, Platon, Aristo ve Potalemyus gibi filozofların eserlerini, daha önce I. Shapur ve sonrasında Hüsrev Enûşirvân himayesinde Nisibis ve Cundişapur'daki Nesturi okullarında tercüme edilerek bu dönem yapılan büyük tercüme faaliyetlerinin bir kolunu oluşturur.[180]

Eğitim kurumlarından başka ayrıca kütüphane kültürüne sahip olduğu görülen Sâsânîler hükümdarlarının daha öncesinde birçok kütüphane kurduğu ve bu dönemde Hüsrev Enûşirvân'ın da evvelen kurulmuş bu kütüphaneler arasında Cundişapur Kütüphanesi'ni genişletme faaliyetinde bulunduğu rivayetler arasındadır.[181]

Hüsrev Enûşirvân hakkında çalışmış bazı bilim insanları Avestan alfabesinin daha önce değil de Hüsrev Enûşirvân döneminde oluşturulduğunu iddia ettiler.[182] Bu iddia Avesta'nın orta Farsçaya çevirisi ve tefsirinin Hüsrev Enuşivan devrinde gerçekleştiği hakkında olduğu da muhtemeldir.[183] Neticede destansı ve dinî literatürdeki eklemeler tarihi zorlaştırır, ancak Hüsrev Enûşirvân'ın dönemindeki büyük faaliyetleri inkâr edilemez bir niteliktedir.

---

[178] Johnston, a.g.m, s. 116; Bonner, "Sasanian Propaganda in the Reign of Husraw Anusirvan", s. 260.
[179] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, ss. 244-245.
[180] Nina Garsoian "Byzantium And The Sasanians", The Cambridge History of İran I, Cilt 3, Cambridge University Press, 1983, s. 583; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 245.
[181] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 246.
[182] Frye, a.g.e, s. 232; Daryaee a.g.m, s. 219.
[183] Nimet Yıldırım, "Zerdüşt'ün Kutsal Kitabı Avesta", Şarkiyyat Mecmuası, Sayı 18, s. 151.

Kültürel alanda da önemli izler bırakan Hüsrev Enûşirvân bugüne değin dünya üzerinde ayakta duran efsane bir yapının inşa edilmesine olanak sağlamıştı. Şaşalı kubbesinden heybetini ve ismini alan "*Taq-ı Kisrâ*", "*Eyvan-ı Kisrâ*"[184] veya "*Eyvan-ı Medâin*" olarak bilinen yapının inşası da Hüsrev Enûşirvân döneminde yapılıp Sâsânî hanedanına ait en ünlü yapı ve mimari kültürün ufuk noktasıdır.[185] Bu eşsiz mimari yapı, Hüsrev Enûşirvân'dan çok önceleri bir zamanda I. Şapur tarafından yapılmış sarayın genişletilmesi sonucu eklenmiştir. Ve söz konusu saraydan günümüze ulaşan tek kısım da Hüsrev Enûşirvân döneminde yapılan eyvan/kemer kısmıdır.[186] Rivayetlere göre birçok önemli törenin bu kemer altında gerçekleştiği, bu yüzden Hüsrev Enûşirvân'ın eyvanın tonozuna kadar yükselen 5.80 metrelik tahtının da bu geniş ve büyük alanda bulunduğu bilinmektedir.[187] Dolayısıyla bir taht salonu olarak inşa edilmiştir.[188]

Söz konusu yapıda Roma İmparatoru İustinianos tarafından gönderilen mimarlar ve taş ustalarının da çalıştığı rivayeti üzerine, "*Eyvan-ı Kisrâ*"da kullanılan birçok mimari dekorasyonun Asur'da yapılmış Part sarayında da kullanıldığı ve Mezopotamya'ya ait bir geliştirilmiş bir üslup olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla daha önceleri Akdeniz bölgesinde görülmeyen bir dekor olduğu ileri sürülmüş ve bu yüzden Roma etkisi rivayetine bir antitez niteliğinde bir yorum da bulunmaktadır.[189]

"*Tak-ı Kisrâ*"nın muntazamlığı ve mimari güzelliği edebiyat eserlerine de girmiş[190] ve oldukça dikkatleri celp etmiştir. Kemer özellikle teşbih (benzetme) ve telmih (anımsatma) usulleriyle birçok edebî eserde sevgilinin kaşlarını andırma özelliğiyle yer almıştır. Misal olarak Tacizade Cafer Çelebi'nin;

"*Ham-ı ebrûlarınla ey lebi Nûşin-revan zülfün*
Nedir zencîrdir kim ol asılmış Tâk-ı Kisrâ'dan"[191] beyti güzel bir örnek sunar.

[184] Detaylı bilgi için bkz. Edward J. Keall, "Ayvan-e Kesra", Encyclopeia İranica, Cilt 3, Çevrimiçi baskı, https://iranicaonline.org/articles/ayvan-e-kesra-palace-of-kosrow-at-ctesiphon, 2011, (erişim tarihi: 09.03.2020/14:01), ss. 155-159.
[185] Farr, a.g.e, s. 300; Keall, a.g.md, s. 155; Farrokh, a.g.e, s. 242; Tökel, a.g.e s. 245.
[186] Vildan S. Coşkun, "Tâk-ı Kisrâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt 39, 2010, s. 450; Keall, a.g.md, s. 155.
[187] Sykess, a.g.e, s. 470; Coşkun, a.g.md, s. 450.
[188] Keall, a.g.md, s. 155.
[189] Keall, a.g.md, ss. 155-156.
[190] Pala, a.g.e, s. 375.
[191] Coşkun, a.g.md, s. 450.

Ayrıca birçok şair şiirinin yetkinliğini de "*Tak-ı Kisrâ*"nın azameti ve süslemelerinin güzelliğiyle mikyas etmiştir. Buna dair bir örnekte Revanî'nin şu beyti dile getirilebilir;

"*Şehâ vasfında her beytim münakkaş Tâk-ı Kisrâ'dır*
Görürse kala dem-beste eger Erjeng eger Mânî"[192]

"*Eyvan-ı Kisrâ*" ile özdeşleşen bir başka kültür öğesi de namı yayılmış bir halı olan "*Bahar-ı Kisrâ*"dır.[193] Hüsrev Enûşirvân döneminin dokumasının önemini kendisine has yaptırdığı "*Bahar-ı Kisrâ*" halısı çok kıymete değer bir örnektir. Altın ve gümüş simlerle, ipekten ipliklerle 357 metre uzunluğunda ve 72 metre genişliğinde dokunmuş olan bu halı Hüsrev Enûşirvân'ın sarayına bahar mevsiminde serilir bu sebeple de adı "*Baharistân-ı Kisrâ*" olarak kalmıştır.[194] Neticede dokuma kültürü alanında da o dönemde gözde ürünler ortaya çıkaran bir İran profili bulunduğu görülmektedir.

Aktarılan rivayetlere göre "*Bahar-ı Kisrâ*" halısının akıbeti İslâm Devleti'nin 637'de İran'ı fethiyle hiç olumlu ve sevindirici bir noktada olmamış. Habere göre Sad b. Ebi Vakkas'ın fetih sonrasında halıyı alınan savaş ganimeti arasında Emirü'l-Mü'minin Hz. Ömer'e gönderdiği ve onun da ganimette eşitlik ilkesine bağlı olarak halıyı hak sahibi olanlar arasında paylaştırdığı ve kendi payına düşen parçayı da 20 bin dirheme satmıştır.[195]

[192] Coşkun, a.g.md, s. 450.
[193] Detaylı bilgi için bkz: Michael G Morony, "Bahar-e Kesra", Encyclopeia İranica, Cilt 3, Çevrimiçi baskı, https://iranicaonline.org/articles/bahar-e-kesra-the-spring-of-kosrow-tabari-fars-e-zamestan_-winter-carpet-balami-or-baharestan-spring-gar, 2011, (erişim tarihi: 09.03.2020/15:06), s. 479.
[194] Reisneya, a.g.e, s. 651; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 352.
[195] Morony, a.g.md, s. 479.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HÜSREV ENÛŞİRVÂN DÖNEMİ SİYASİ OLAYLAR VE DIŞ POLİTİKASI

Hüsrev Enûşirvân, merkezi yapıda ve idarî, askerî, sosyal ve ekonomik alanlarda en güçlü seviyede olma peşindeydi. Bu sebeple dâhili politikada yürüttüğü reformların sağlıklı yürütülmesi ve ikmali amacı ile saltanatının ilk yıllarında dış politikada daha barışçıl bir siyaset güttüğü bariz bir şekilde görülmektedir. Bu sebeple saltanatının ilk yıllarında babasının döneminden kalma askerî mücadeleleri anlaşmalarla sona erdirmek istediği yorumu yapılabilir. Fakat iç politika ıslahatları biterken asıl amaç ve emellerin gerçekleştirme zamanı da gelmiş oluyordu. Buna binaen Hüsrev Enûşirvân hükümdarlığının 9. yılında Roma İmparatorluğuna karşı açacağı savaşla saltanatının son anına kadar sürecek uzun bir mücadele safhasını başlatmış olacaktı. Daha sonra Hüsrev Enûşirvân saltanatının ikinci yarısında ülkesinin doğu sınırında seferler ile meşgul olacaktır. Büyük bir Sâsânî ordusu neredeyse tüm ülke topraklarında bir anda mücadele yürütürcesine geniş bir mücadele ortamı oluşturulmuştur. Bir diğer aktif savaş cephesi de Arabistan yarımadasının batı kıyılarında açılacak ve Hüsrev Enûşirvân siyasi güç açısından etkisini ve Yemen'e kadar ilerleterek yayılma hızını daha üst kademelere çıkardığı görülmektedir.

Hüsrev Enûşirvân'ın dış politikadaki emelleri salt yayılmacı ve sınır genişletme olmamış, bunun yanında ülkenin hakları konusunda da mücadeleler göstermiş. Bunun yanı sıra ticarî avantaj sağlayacak mücadeleler de Hüsrev Enûşirvân saltanatının önemli bir safhasını doldurmaktadır. İpek Yolu için Türklerle yapılan siyasi seferler buna en açık örnektir. İkinci bir nokta olarak da diplomasiyi çok iyi kullanan bir hükümdar profilini görmekteyiz. Her zaman haklılığını ortaya koymaya ve katıldığı bütün askerî seferleri kendisini haklı gösterecek nedenlere bağlamaya çalışmıştır.

2.1.DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU İLE İLİŞKİLER

Sâsânîlerin, Doğu Roma İmparatorluğu ile olan mücadelesi devletin miladî 224'teki kuruluşundan itibaren başlamış ve süre gelmiş bir savaşlar silsilesiydi. Zira Sâsânîler, meşruiyet kazanmak isteyen her güç gibi kendilerini kurucu güce varis kılma peşindeydi. Buna binaen kendilerini İran'ın ilk hanedanı Ahamenidlerin soyundan sayıyorlar ve bu hanedanı kendilerine rol-model olarak görmekteydiler.[196] Bu sebeple de Ahamenidlerin halefi olan bir diğer İranî hanedan Part İmparatorluğu'nun hâkimiyet sürdüğü Anadolu'ya hâkim olmayı istiyordu. Dolayısıyla Doğu Roma İmparatorluğu ile bilhassa Mezopotamya merkezli hâkimiyet mücadeleleri tarihten gelen siyasi bir vazife imiş gibi çok eski devirlere dayanır.[197] İki büyük güç arasında sürekli mücadeleler, birbirlerine karşı ciddi zaferler ve birçok barış anlaşmaları yapıldı. Dolayısıyla iki devlet arasında medcezirli uzun bir mücadele safhası yaşandı. Buna sebep Mezopotamya'da bulunan Amid, Edessa, Nisibis, Dara, Martyropolis, Resu'l Ayn, Callinicium, Circesium gibi önemi büyük şehirleri bu mücadelelerin en başından itibaren Sâsânîler ve Doğu Roma İmparatorluğu arasında sürekli el değiştirdi.[198]

Sâsânîler ve Doğu Roma İmparatorluğu arasında süre gelen mücadele dönemleri ne kadar önemli ve büyük savaşlara yer verse de iki devlet arasında barış hali daha uzun dönemleri kapsamıştır. Bunun yegâne sebebi de iki devlet arasında ehemmiyetli bir konuma sahip ticarî ilişkilerdir. Zira tarihi İpek Yolu Sâsânî topraklarından geçmekteydi.[199]

Kubâd dönemine gelindiğinde Sâsânîlerin Doğu Roma İmparatorluğu ile yeni bir mücadele safhası açıldı. Kubâd'ın ikinci hükümdarlık devresinde Sâsânîler, Doğu Roma İmparatorluğuna karşı yeniden üstün konumunu kazanmaya başladı. Bu dönemde Sâsânî orduları Anadolu'nun doğusunda dönemin metropol şehirleri Amid ve Theodosiopolis'i hâkimiyet altına aldı. Fakat bu dönemde Doğu Roma

[196] M.G. S. Hodgson, İslâm'ın Serüveni, Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih, Cilt 1, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995, s. 74.
[197] Gürhan Bahadır, "Anadolu'da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV. Ve VII. Yüzyıllar)", International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Cilt 6/1, (Winter 2011), s. 709; Ahmet Kütük, "İmparator I. Justinianos'un İlk Yıllarında Bizans İmparatorluğu'nun Mezopotamya Sınırı (527-532)", Tarih Okulu Dergisi, Yıl 7, Sayı XVIII, (Haziran 2014), s. 142; Ali İpek, "Yukarı Mezopotamya'da Sâsânî Siyaseti", TESAM Akademi Dergisi, (Temmuz 2017), s. 90.
[198] Kütük, a.g.m, s. 142.
[199] Ersoy, a.g.m, s. 33.

İmparatorluğu da Sâsânîlere karşı iyi bir cephe açmış ve savaşlarda etkili olmaktaydı. Dolayısıyla Kubâd döneminde Sâsânî ve Doğu Roma İmparatorluğu mücadelesi eşit iki gücün birbiri ile karşılıklı atışması şeklinde olmuştur.[200] Kubâd sonrası süreçte daha ılıman bir Sâsânî ve Doğu Roma ilişkisi olacaktı.

Hüsrev Enûşirvân'ın, dâhili alandaki reform çalışmaları için harici politikadaki barışçıl politikası gereği Doğu Roma imparatoru İustinianos ile 532'de –muhtelif rivayetler 534 veya 537 yılında olduğunu aktarır- "*sonsuz barış (pax perpetuum)*" ismiyle anlaşma yaptığını ve bu anlaşma ile dış arenada ilk faaliyetini görmekteyiz.[201] İki ülke kısa zaman önce 531'de Callinicium'da çarpışmış ve yarım bir muahedeye varılmıştı.[202] I. İustinianos da bu barış anlaşmasıyla dâhili politikada mavi ile yeşillerin çatışması ve meydana gelen Nika İsyanı sonrası oluşan kaotik ortamı bitirmek ve Afrika ile İtalya'da girişilen mücadelelere daha iyi bir şekilde yoğunlaşmak istemekteydi.[203] Zira imparatorluğun en büyük askerî kanadı Sâsânî ile olan doğu sınırındaydı.[204] Anlaşmaya göre:

1. madde: Doğu Roma İmparatorluğu, Kafkasya'daki geçit ve kalelerin bakımı için on bir bin lira altın ödemeyi;
2. madde: Sâsânîler Dara'yı asker bulundurulmaması şartıyla Doğu Roma İmparatorluğu idaresine bırakmayı;
3. madde: Roma elinde kalan Lazica'da ele geçirilen kaleler onarılması;
4. madde: Roma İmparatorluğu ve Sâsânîler sonsuza kadar müttefik olarak kalmayı kabul ettiler.[205]

---

[200] Abû'l Farac, a.g.e, s. 713-714.
[201] Maria Brosius, The Persians, Newyork, by Routledge, 2006, s. 153; Farrokh, a.g.e, s. 232; Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, s. 1032; İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 115; Warren Treadgold, Byzantium and Its Army 284-1081, Stanford, Stanford University Press, 1995, s. 15.
[202] Diehl, a.g.e, s. 39; Geoffrey Greatrex, Samuel N. C. Lieu, The Roman Eastern Fronter And The Persian Wars, London and Newyork, Routledge Taylor and Francis Group, 2005, s. 92.
[203] Diehl, a.g.e, s. 36; John Julius Norwich, Bizans I – Erken Dönem (MS 323-802), Çev: (Hamide Koyukan), İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2013, s. 170.
[204] Diehl, a.g.e, s. 36.
[205] Sykes, a.g.e, s. 462; Greatrex and Lieu, a.g.e, s. 96; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 115; Kütük, a.g.m, s. 158; Martin J. Higgins, "International Relations At The Close Of The Sixth Century", The Catholic Historical Review, Sayı 27, No 3, (Kasım 1941), s. 286; A. Shapur Shahbazi, "Byzantine-Iranian Relations" Encyclopedia Iranica, Cilt. 4, Çevrimiçi baskı, http://www.iranicaonilne.org/articles/byzantine-iranian-relations, 1990, (erişim tarihi: 09.03.2020/14:23), s. 591.

"*Sonsuz Barıs*"ta alınan kararlardan bir tanesi de daha önceleri Doğu Roma İmparatorluğu tarafından okulları kapatılması ile Sâsânîlere sığınan Atinalı felsefecilerin de ceza görmeyecek şekilde affedildiği ve Atina'ya dönebilecekleri şeklinde olduğu görülmektedir.[206]

Sâsânîler ve Doğu Roma İmparatorluğu arasındaki "*Sonsuz Barış*"ın sadece 7 yıl devam ettiği rivayet edilmektedir.[207]

Bu sayede ortaya konulan barış ortamı ile Hüsrev Enûşirvân iç siyasette idarî, iktisadî ve askerî düzenlemelerle ikame ettiği merkezileşme politikası sayesinde otoritesini güçlendirdikten sonra dış siyasette etkili bir çıkış yapmaya başladığı görülmektedir. Bu nizam edilen barış yıllarında Doğu Roma İmparatorluğu da batıda süre gelen mücadelelerinde özellikle İtalya'da Ostrogotlara karşı verdiği mücadelenin başarıyla sonuçlanması ve Afrika'da daha serbest bir hareket alanı kazanmış ve buralarda ciddi manada kazançlar sağlamaya başlamıştı.[208] Zira İustinianos'un söz konusu anlaşmada geniş tavizler vermesinin bir sebebi de batı sınırında ve Afrika'da gösterdiği mücadelelerin hem zorunluluğu hem de ihtirası sebebiydi.[209] Ve Doğu Roma İmparatorluğu uzun vadede Sâsânîlerin barışı bozup herhangi bir savaşa girişeceklerini düşünmüyorlardı.[210] Neticede Hüsrev Enûşirvân bu çatışmasızlık sürecinde dâhili siyasette bütün işleri rayına oturduktan sonra Afrika ve İtalya'da başarılar elde eden Doğu Roma İmparatorluğuna karşı 539 yılında savaş ilan etti.[211] Strateji dehası Hüsrev Enûşirvân, Doğu Roma İmparatorluğuna savaş ilanını da akılcı ve kendisini haklı çıkaracak bir nedene dayandırmayı eksik etmediğini barizce görebiliriz.

Hüsrev Enûşirvân, Irak merkezli Lahmîler(300-602) ve Suriye coğrafyasında Filistin merkezli Gassânîler(200-636) arasındaki anlaşmazlığı bahane göstererek

---

[206] Timothy E. Gregory, a.g.e, s. 151.
[207] Abû'l Farac, a.g.e, s. 153.
[208] Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, 7. Basım, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011, ss. 65-66; Farrokh, a.g.e, s. 232; Procopius, a.g.e, s. 253, 261; Treadgold, a.g.e, s. 15-16; Shahbazi, a.g.md, s. 591.
[209] Charles Diehl, Bizans İmparatorluğunun Tarihi (Çev: A. Göke Bozkurt), İstanbul, İlgi Yayınları, 2006, s. 36.
[210] Procopius, a.g.e, s. 287.
[211] Rawlinson, a.g.e, s. 588; Procopius, a.g.e, s. 287; Sykes, a.g.e, s. 450; Yakubî, a.g.e, s. 203; Treadgold, a.g.e, s. 16; İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 183; Diehl, a.g.e, s. 39.

Doğu Roma topraklarına saldırmayı meşru hale getirmiştir.[212] Yakubî ve Taberî'nin aktardığı rivayetlere göre bu iki yerel hanedan arasında anlaşmazlık vuku bulunca Hüsrev Enûşirvân'ın Lahmîlerin başına atadığı sevdiği idarecisi III. Münzir, Sâsânîlere müracaat eder ve buna binaen Hüsrev Enûşirvân, Doğu Roma İmparatorluğu'nun destek verdiği Gassânîlerin bölgedeki faaliyetleri sebebiyle İustinianos'a suçlayıcı bir üslupla mektup gönderir. Ve mektubuna karşılık bulamayınca Hüsrev Enûşirvân sefere çıkar.[213] Bazı kaynaklar bu iki yerel Arap yönetimi arasındaki husumeti Hüsrev Enûşirvân'ın Doğu Roma İmparatorluğu ile savaşı dayandıracak bir bahane bulması amacıyla bilerek kışkırtarak sebep olduğu yorumunda da bulunmaktadır.[214]

Hüsrev Enûşirvân Roma İmparatorluğu üzerine sefer çıkmadan önce İberya'daki Ermeniler, İtalya'daki Gotlarla da iletişim halinde olduğu ve elçilik ziyaretleri yapıldığı malumdur. Ve bu görüşmelerde Doğu Roma İmparatorluğunun eski imparatorluk politikası "*renovatio imperii*" olarak küresel çapta bir yayılmacılık amacının olduğu ve buna karşı koyulması gerektiği noktasında fikir birliğini göstermişlerdir.[215]

Doğu Roma İmparatoru İustinianos, Hüsrev Enûşirvân'ın savaş açma amacını anlayınca bir mektup gönderip Sâsânîli mevkidaşını sağduyulu olmaya çağırdığı ve savaşın oluşturacağı olumsuz sonuçlara değindiği rivayetler arasındadır.[216]

Neticede Sâsânî ve Doğu Roma İmparatorluğu arasında savaşa kapı açacak nedenleri genel bir izahla şöyle sıralayabiliriz.

1) Kafkasya'daki sorunlar ve Ermeniler ile Lazların Hüsrev Enûşirvân ile iletişime geçmesi.

---

[212] İbnü'l-Esîr, a.g.e, ss. 393-394; Bonner, Three Neglected Sources Of Sasanian History (In The Reign Of Khusraw Anushirvan), s. 48; Greatrex and Lieu, a.g.e, s. 102.
[213] Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, ss. 1132-1133; Yakubî, a.g.e, s. 203; Firdevsî, a.g.e, s. 769; Bonner, "Eastern Sources on The Roman and Persian War in the Near East 540–545", s. 44.
[214] Burry, a.g.e, s. 419; Procopius, a.g.e, ss. 263-265; Bonner, "Eastern Sources on The Roman and Persian War in the Near East 540–545", s. 55; Shahbazi, a.g.md, s. 591.
[215] Procopius, a.g.e, ss. 267, 279; Burry, a.g.e, s. 419; Farrokh, a.g.e, s. 232; Beate Dignas-Engelbert Winter, Rome and Persia in Late Antiquity, Newyork, Cambridge University Press, 2007, s. 107; Shahbazi, a.g.md, s. 591; Radi Dikici, Bizans İmparatorluğu Tarihi, Genişletilmiş 7. Baskı, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2013, s. 141.
[216] Procopius, a.g.e, s. 291; Dignas-Winter, a.g.e, s. 107.

2) Hüsrev Enûşirvân'ın Lahmîler eliyle Doğu Roma İmparatorluğuna karşı tacizleri ve Pers-Arap mutakatı.

3) Doğu Roma İmparatorluğunun Afrika ve İtalya gibi yerlerde başarı ve kazançları; buna binaen Gotların Hüsrev Enûşirvân ile görüşmeler yapması.

4) Doğu Roma İmparatorluğunun, Akhunları Sâsânîlere karşı kışkırtması.[217]

2.1.1. Birinci Roma Seferi ve Antakya Kuşatması (540)

Hüsrev Enûşirvân defakto olarak ilk askerî harekâtına Doğu Roma İmparatorluğu üzerine İustinianos'un saltanatının 13. yılında, takvimlerin gösterdiği 540'te baharın başlangıcıyla birlikte başladı ve Fırat Nehrini sağına alarak Roma topraklarında ilerleyişe geçti.[218] Zenobia şehrine gelen Hüsrev Enûşirvân burada bir kazanç elde edemeyip yola devam etti ve Sur şehrine varıp burada fidye karşılığında şehre dokunmayacağına dair söz vermesine rağmen çok büyük bir yıkıma tabi tuttu. Şehir halkını esarete tabi tuttu.[219]

Bazı kaynaklar Hüsrev Enûşirvân'ın Doğu Roma İmparatorluğuna yaptığı ilk seferini bilhassa ganimet amaçlı gerçekleştirdiği rivayet edilir.[220] Bu yorum Hüsrev Enûşirvân'ın Antakya'ya kadar gidip aldığı Doğu Roma topraklarında kalıcı bir amaç gütmeden ganimetlerle geri dönmesi ve kuşattığı her şehirde büyük meblağlarla haraç türünden paralar alması üzerine bu rivayetin doğruluğu muhtemeldir. Fakat yukarıda değinildiği gibi Hüsrev Enûşirvân'ı bu sefere sürükleyen birçok etken bulunmaktadır ve ganimet arayışı tek başına bir sebep olmamakla birlikte elbette bu etkenler içerisinde önemli bir yer almaktadır.

Hüsrev Enûşirvân'ın Roma İmparatorluğuna karşı bu ilk seferini Konstantiniyye/Konstantinopol üzerine yaptığı da rivayetler arasındadır.[221] Fakat Roma İmparatorluğu üzerine sefere çıkarken Hüsrev Enûşirvân'ın amacı bu muydu? Tam olarak bunu yansıtan tarihsel bir rivayet veya ihtiva eden bir kaynak bilmiyoruz. Fakat yukarıda da bahsedildiği gibi Hüsrev Enûşirvân'ın seferinin temel amacı yağma-ganimet amaçlı olduğu fikri daha makul görünmektedir. Söz konusu seferin

[217] Bonner, "Eastern Sources on The Roman and Persian War in the Near East 540–545", ss. 45-46; Greatrex and Lieu, a.g.e, s. 102.
[218] Procopius, a.g.e, s. 295.
[219] Procopius, a.g.e, ss. 297-303.
[220] Frye, a.g.m, s. 155.
[221] İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 94; Taberî, Tarih-i Taberî II, s. 504; İpek, a.g.m, s. 100.

Konstantiniyye üzerine yapıldığı rivayeti bütün Roma İmparatorluğu topraklarının Konstantiniyye ismiyle belirtilmesi ve nitelenmesi sebebiyle yapıldığı şeklinde bir yorum da yapmak mümkündür.

Hüsrev Enûşirvân Suriye toprakları üzerinde başladığı Antakya seferine Fırat Nehri'ni de geçerek El-Cezire bölgesinde Sura, Hierapolis, Beroea, Avasım, Hıms ve Suron gibi birçok şehri de yağmalayarak ve haraçlar alarak ilerledi.[222] Hüsrev Enûşirvân Hierapolis ve Beroea'yı kuşattığı zaman buradaki idarecilerden para talep edip ve talep ettiği miktarı sürekli olarak artırıyordu.[223] Hüsrev Enûşirvân'ın Suriye topraklarında hızlı ilerlemesi ve birçok şehri kolaylıkla alması Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırlarının korunaksız olmasının da önemli bir etkisi olduğu görülmektedir.[224] Bu da "*sonsuz barış*" ile yapılan anlaşma sonrası Afrika ve İtalya'daki politikalara önem veren İustinianos'un doğu sınırını göz ardı ettiğini ve Hüsrev Enûşirvân'ın bunu iyi bir şekilde gözlemlediğini göstermektedir.

Hüsrev Enûşirvân'nın, yeğeninin de bulunduğu Antakya'yı hedefine alması İustinianos'un en başından beri korkusu oldu.[225] Neticede Akdeniz kıyısına kadar ulaşarak Ortaçağ'ın gözde şehirlerinden olan Antakya'yı da kuşatan Hüsrev Enûşirvân evvelemirde iyi bir savunma ile karşılaştı.[226] Fakat birkaç sene önce meydana gelen depremden dolayı dayanıksız tahkimatları zayıflamış olan şehir, savunmasının çabuk kırılan cesareti sonucu kısa süren kuşatma neticesinde düştü.[227] Ve İustinianos barış anlaşması teklifini ulaştırana kadar Hüsrev Enûşirvân çok büyük bir kıyımla tabiri caizse "*taş üstünde taş*" bırakmadı denilebilir. Son kertede Antakya'da büyük bir ganimet ve o sırada orada bulunan İustinianos'un da kuzeni dâhil binlerce savaş esiri alarak anlaşma yoluna gitmiştir.[228] Neticede bu yenilgi

[222] Yakubî, a.g.e, s. 203; Procopius, a.g.e, ss. 307-315; Rawlinson, a.g.e, s. 588; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 116; Ostrogorsky, a.g.e, s. 66; Dineverî, a.g.e, s. 123; Abû'l Farac, a.g.e, s. 153; Bahadır, a.g.m, s. 714; Bonner, "Eastern Sources on The Roman and Persian War in the Near East 540–545", s. 47.
[223] Burry, a.g.e, ss. 423-424.
[224] Frye, a.g.m, s. 155.
[225] Procopius, a.g.e, s. 311.
[226] Procopius, a.g.e, s. 329.
[227] Sykes, a.g.e, s. 451.
[228] İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 183; Yakubî, a.g.e, s. 203; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 116; İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 94; Burry, a.g.e, s. 424; Procopius, a.g.e, s. 341; Frye, a.g.m, s. 155; Mesudî, a.g.e, s. 157; Abû'l Farac, a.g.e, s. 153; Dineverî, a.g.e, s. 123; Treadgold, a.g.e, s. 16; Shahbazi, a.g.md, s. 591; Diehl, a.g.e, s. 39; Norwich, a.g.e, s. 187.

zaferin en önemli özelliği olarak Doğu Roma İmparatorluğunun pırestijine inen büyük bir darbe oldu.[229]

Savaş sonunda yapılan ve çok uzun ömürlü olmayacak olan anlaşmanın Doğu Roma İmparatorluğu açısından ağır bir yük oluşturduğu da rivayetler arasında yer almaktadır.[230] Buna göre Doğu Roma İmparatorluğu Sâsânîlere savaş tazminatı olarak 5000 altın ve ayrıca Kafkasya'daki derbent ve askerî kaleler için de 500 altın verecekti.[231]

Antakya kuşatması sonrasında Hüsrev Enûşirvân şehrin limanı olan Selevkiya'ya giderek Akdeniz'in serin sularında duş alarak burada Tanrılarına adaklar sunduğu rivayet edilmektedir.[232]

Antakya zaferi dönüşünde mümkün olduğunca Mezopotamya bölgesinden büyük ganimetler elde etme amacındaydı.[233] Bunun için Apameia, Chalciz, gibi şehirleri yine yağma ve talan amacıyla kuşatan Hüsrev Enûşirvân, Edessa'yı muhkem surları ve orda yakalandığı hastalığı sebebiyle kuşatmadı fakat şehir halkından kentin civarındaki yerleri yağma etmeme karşılığı altın aldığı rivayetler arasındadır. Dara şehrini de kuşattı ama korunaklı yapısı sebebiyle birçok kayıplar verdi ve bu sebeple belli bir meblağ karşısında kuşatmayı kaldırmayı kabul etti.[234]

Medâin'e büyük bir ganimet ve binlerce esirle dönen Hüsrev Enûşirvân yerle yeksan ettiği Antakya şehrini kentsel mimarisi açısından çok beğendiği; bu sebeple Medâin'e yakın bir yerde 540 yılında Antakya benzeri bir şehri inşa ettirdiği; ve buraya Romalıların şehri manasında "*el-Rumiye"* ismini verdi.[235] Procopius şehrin konumunu Asur şehrine bir günlük mesafede ve Medâin'e uzak olarak aktarmaktadır.[236] Muhtelif kaynaklar bu şehrin adına, "*Şahastan-ı Nok-noy, Zeyb-i Hüsrev, Veh-Antakya Hüsrev*(Antakya'dan daha iyi)" ve Romalılar tarafından da

[229] Bonner, "Eastern Sources on The Roman and Persian War in the Near East 540–545", s. 48.
[230] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 116; Farr, a.g.e, s. 299.
[231] Sykes, a.g.e, s. 451; Procopius, a.g.e, s. 351.
[232] Procopius, a.g.e, s. 351; Sykes, a.g.e, s. 451.
[233] Procopius, a.g.e, s. 363.
[234] Burry, a.g.e, ss. 426-427; Procopius, a.g.e, ss. 357-381; Greatrex and Lieu, a.g.e, s. 106; Frye, a.g.m, s. 155.
[235] İbnü'l-Esîr, a.g.e, s. 394; İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 94; Burry, a.g.e, s. 425; İsfahânî, a.g.e, s. 45; Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, s. 1159; Nüveyrî, a.g.e, s. 151; Meşkur, a.g.e, s. 95; Dineverî, a.g.e, s. 123; Avcı, "Medâin", s. 289; Procopius, a.g.e, s. 381; İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 183.
[236] Procopius, a.g.e, s. 381.

"*Rumegan"* gibi isimler verildiğini aktarmaktadır.[237], Şehrin yapımında kullanılan bazı mermerlerin ve değerli renkli taşların bile Antakya'dan getirildiği rivayet edilmektedir.[238] Bunun yanı sıra Antakya'dan getirdiği bazı değerli eşyaları da kurduğu bu yeni şehre yerleştirdiği bilinmektedir.[239]

Hüsrev Enûşirvân Antakya'daki esirleri evleri de dâhil kendi şehirlerine birebir benzer şekilde yapıldığı rivayet edilen bu şehre iskân ediyor.[240] Ayrıca aktarılan rivayete göre şehir o kadar benzerdi ki esirlerin yeni evlerine giderken hiç zorlanmadıkları belirtilmektedir.[241] Bu konuya dair Firdevsî de aktarılan efsanevî rivayete göre yeni inşa edilmiş bu şehirde Roma Antakya'sında eski evinin aynısı şeklinde yapılmış yeni yuvasına yerleştirilen bir yaşlı zat, eski evinin bahçesinde bir dut ağacı olduğunu belirtir. Bu durumu öğrenen Hüsrev Enûşirvân emir buyurması üzerine hemen o yaşlı adamın bahçesine bir dut ağacı dikildiği rivayet edilmektedir.[242] Yeni inşa edilen bu şehre yerleştirilen esirlerin başına da Ahvaz'dan Yazdfana veya Baraz isminde bir Hristiyan adamın atandığı aktarılmıştır.[243]

Hüsrev Enûşirvân kurduğu bu şehri merkez yaparak bir vilayet vücuda getirdiği ve bu şekilde beş kısma böldüğü; bu ilçelere yukarı Nehrevan, orta Nehrevan, aşağı Nehrevan, Badarya ve Bakasya adları verdiği rivayetler arsındadır.[244]

Hüsrev Enûşirvân'ın "*Veh-Antakya, Zeyb-i Hüsrev* veya *Rumiye*" olarak isimlendirilen bu şehri hangi amaçla yaptığı muamma bir soru olarak kalmış durumdadır. Belki de dönemin metropol şehirlerinden olan ve Roma İmparatorluğuna ait, harap ettiği Antakya'nın güzelliği ve önemine nispet amacıyla yaptığı düşünülebilir. Ticarî bir amaç gütmesi olağan bir şey olabilir. Fakat konumu itibariyle Roma Antakya'sına göre her yönden dikkatleri celp edecek bir noktada değildi. İkinci bir başka dikkat çekici nokta ise Antakya şehrinden esir ettiği insanları aynı model ve mimari ile inşa ettiği bu yeni şehre yerleştirmesidir. Hüsrev

[237] Firdevsî, a.g.e, s. 778; Frye, a.g.m, s. 155; Brosius, a.g.e, s. 154; Farrokh, a.g.e, s. 233; Meşkur, a.g.e, s. 95; Dineverî, a.g.e, s. 123; Burry, a.g.e, s. 427; Bonner, "Eastern Sources on The Roman and Persian War in the Near East 540–545", s. 49.
[238] Mesudî, a.g.e, s. 157.
[239] Avcı, "Medâin", s. 289.
[240] Yakubî, a.g.e, s. 203; İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 183. Nüveyrî, a.g.e, s. 151.
[241] Sykes, a.g.e, s. 451.
[242] Firdevsî, a.g.e, s. 778.
[243] İbnü'l-Esîr, a.g.e, s. 394; Dineverî, a.g.e, s. 123; Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, s. 1134; Bonner, "Eastern Sources on The Roman and Persian War in the Near East 540–545", s. 49.
[244] Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, s. 1133.

Enûşirvân'ın buradaki amacı akıllarda çok ilginç ve kayda değer bir soru işareti bırakmaktadır. Ayrıca bu olay Sâsânî tarihinde bir tehcir olgusunu ortaya koymakta ve eşi benzeri görülmemiş bir şekilde yapıldığı görülmektedir.

2.1.2. İkinci Roma Seferi ve Lazika Savaşları (541-557)

Hüsrev Enûşirvân çok zaman geçmeden 541'de Kafkasya üzerine sefer yaptı. Amacı Karadeniz'e açılan Doğu Roma'ın ticaret tekelini kırmak ve hatta Karadeniz üzerinden Doğu Roma İmparatorluğu başkenti Konstantiopol'e ayrıca bir tehdit oluşturmaktı.[245] Çünkü Lazica'nın stratejik önemi, özellikle bir liman kenti Petra başta olmak üzere batı Kafkasya kıyıları potansiyel deniz üsleri sağlamaktaydı. Burada inşa edilecek bir deniz kuvveti ile Sâsânîlerin gücünü Karadeniz'e yansıtabilir ve bu sayede Doğu Roma İmparatorluğu'nun deniz gücüne bir üstünlük sağlanabilirdi. Lazica bölgesi İran coğrafyasından Kafkasya ve ötesindeki ticaret yollarını Doğu Avrupa'ya bağlayan önemi çok üst seviyede olan bir bölgeydi. Dolayısıyla Lazika'da bilhassa Petra gibi bölgelerin kontrole alınması, Sâsânîlerin ticarî alanda gelirlerini büyük ölçüde artıracaktı.[246]

Nihayetinde Hüsrev Enûşirvân Lazika bölgesinden sorumlu ve Roma baskısından kendisine destek arayan Gobazes'in teklifiyle çıktığı bu seferde Petra'yı kuşatarak Lazika topraklarındaki Roma güçlerini bertaraf edip Kolhis ve Ermenistan bölgesinde de gücünü göstermişti.[247] Bir yönü denize bakan Petra muhkem bir yer olmasına rağmen Hüsrev Enûşirvân'ın kuşatmasına dayanamadı ve ele geçirildi.[248] Yenilgiye uğrayan Doğu Roma İmparatorluğu Hüsrev Enûşirvân'ın bu başarısı karşısında daha fazla kayıp vermemek için anlaşma yoluna gitmiştir. Anlaşma teklifine göre Sâsânîlerin Lazika'yı boşaltmalarına karşılık Kafkas ticaret güzergâhı geçitleri Sâsânîlerin korumasına bırakılacak ve Doğu Roma İmparatorluğu elli yıllık süre ile senelik 30 bin altın vergi verecekti.[249]

---

[245] Rawlinson, a.g.e, s. 588; Sykes, a.g.e, s. 452; Higgins, a.g.m, s. 287.
[246] Farrokh, a.g.e, s. 234.
[247] Procopius, a.g.e, ss. 385, 403; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 116; Burry, a.g.e, s. 428; Rawlinson, a.g.e, s. 588; Ostrogorsky, a.g.e, s. 66; Theophanes, a.g.e, s. 336; Norwich, a.g.e, s. 189; Greatrex and Lieu, a.g.e, s. 115.
[248] Burry, a.g.e, s. 430; Procopius, a.g.e, s. 411; Frye, a.g.m, s. 155; Farr, a.g.e, s. 299. Theophanes, a.g.e, s. 336.
[249] Rawlinson, a.g.e, s. 589; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 117; Meşkur, a.g.e, s. 95; Shahbazi, a.g.md, s. 591.

Hüsrev Enûşirvân'ın Kafkasya seferinde olmasından doğan fırsatla 541 yılında Doğu Roma İmparatorluğu'nun komutanı Belisarius'un bölgeye gelmesi ve Mezoptoamya bölgesinde faaliyetlere başlayarak Nisibis'e saldırdı. Sâsânîler hükümdarları seferde olduğu için buraya sadece askerî bir kuvvet gönderdi. Savaşın ilk anlarında hâkimiyeti ellerinde tutan Sâsânîler, Belisarius'un bütün ordusu gelince Sâsânîlerin elindeki hâkimiyet el değiştirdi ve mağlup oldu. Belisarius burdan sonra Dicle Nehri'ni geçerek Asur üzerine yürümeye başladı. Bunun üzerine Hüsrev Enûşirvân Kafkasya'da askerî bir garnizon bırakarak Mezopotamya bölgesine yöneldi.[250]

Hüsrev Enûşirvân, Mezopotamya-Suriye bölgesine 542'de yaptığı zorunlu seferde Sergiopolis şehrine adamlarını göndererek ganimet almaya çalıştı fakat kendisine getirilen hazineyi beğenmeyen Hüsrev Enûşirvân bu sefer şehri almayı planladı. Netice de 6 bin kişilik orduyla Sergiopolis'e saldırı yapılır şehir kuşatıldı. Halkın da dâhil olduğu savunma kısa sürede yarıldı ve şehri Sâsânî askerlerine teslim etmeye mecbur kaldılar.[251] Komagene'ye kadar ilerleyiş sürdüren Hüsrev Enûşirvân daha önceleri buraları ele geçirdiği için şimdi herhangi bir yağma ve ganimet arayışı içerisine girmedi. Belisarius'ın da büyük bir Roma ordusuyla bölgeye geldiğini öğrenmesiyle ve ilerleyişini durdurarak adamlarından birini bölgede konumu oldukça önemli olan bu Roma komutanına gönderdi. İkili arasında görüşmeler devam ederken bu sırada Hüsrev Enûşirvân anlaşma görüşmelerini göz ardı ederek Callinicium şehrini kuşattı. Neticede çok iyi tahkimat kurulan bu şehirde Sâsânîler ve Romalılar arasında küçük çaplı çatışmalar oldu.[252]

543 yılında Hüsrev Enûşirvân, pagan dinler için önemli bir yeri olan Adarbiganon denilen yere gelip buradan Persarmenia bölgesine yapacağı saldırıyı planlayıp komutanı Nabedes öncülüğünde bir ordu göndererek Azerbaycan-Ermenistan'a sefer düzenlemiş ve burada Doğu Roma İmparatorluğu karşısında önemli zaferler elde etmişti.[253] Fakat Hüsrev Enûşirvân bu bölgede çok kalamadı ve Asur -veya bir diğer rivayete göre Humus- şehrine çekildi. Bunun önemli sebepleri o

[250] Frye, a.g.m, s. 155; Farrokh, a.g.e, s. 234; Burry, a.g.e, s. 430-431; Daryaee, a.g.e, s. 31.
[251] Procopius, a.g.e, ss. 431-433.
[252] Procopius, a.g.e, ss. 431-451.
[253] Rawlinson, a.g.e, s. 588; Procopius, a.g.e, s. 473; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 118.

yıllarda oğlu Nuşzad'ın isyanı ve o dönemde Mezopotamya bölgesinde vuku bulan veba salgını idi.[254] Norwich meydana gelen salgının hıyarcıklı veba olduğunu belirtmektedir.[255]

Procopius'un yorumuna göre; Hüsrev Enûşirvân'ın Antakya ve Edessa üzerine yaptığı seferlerin dinî inanç özellikleri taşıdığı ve bundan dolayı gittiği her sefere devlet dini haline getirdiği Mecûsîlik inancının din adamlarını da beraberinde götürmekteydi. Ve özellikle Roma İmparatorluğunun Hristiyanlığı kabulü sonrası önemi artan Antakya ve Edessa şehirlerinin bu noktadan sonra azizler ve kiliselerin mevcudiyeti sebebiyle Sâsânîlerin bilhassa ilgisini çekmeye başlamıştı.[256]

544 yılında Mezopotamya üzerine yine sefere çıkan Hüsrev Enûşirvân tüm bölgeyi etkisi altına almak amacıyla coğrafyada kilit bir nokta olan Edessa'yı kuşatma altına aldı. O dönem müreffeh bir zamanı yaşayan Edessa bu zenginliği ile de Hüsrev Enûşirvân'ın dikkatini celp etmiş olabileceği ve rivayete göre Hüsrev Enûşirvân buradan 50 bin altın alabileceği düşüncesini taşıdığı görülmektedir.[257] Ve neticede Hüsrev Enûşirvân burada yüklü miktarda bir bedel karşılığında kuşatmayı kaldıracağını bildirdi fakat teklifi reddedildi. Çok muhkem olan bu şehirde kadın, çocuk her kesimden kent sakinlerinin de dâhil olduğu bir savunma ile karşılaştı. Ve neticede iki taraf 545 yılında bir anlaşma yapmaya razı oldu.[258] Anlaşmaya göre; beş yıllık bir ateşkes sağlanacak ve Sâsânîlere 2 bin altın ödenecekti.[259]

Hüsrev Enûşirvân Lazika'da kalıcı olma düşüncesi taşıyordu ve bu yüzden bölge üzerinde önlemler dahi aldı ve bu minvalde transit ve iletişimi kolaylaştırmak için fillerin dahi ulaşım sağlayabildiği yollar yaptı. Petra Kalesi'ne de gıda takviyesi yaptı. Ayrıca bölgedeki Sâsânî etkisini çoğaltmak için Hristiyan bölge halkı üzerinde baskı kuruyordu. Bu baskı Roma boyunduruğundan daha ağır gelen Lazikalılar isyan

[254] Burry, a.g.e, s. 434; Rawlinson, a.g.e, s. 588; Procopius, a.g.e, ss. 475-477; Bonner, "Eastern Sources on The Roman and Persian War in the Near East 540–545", s. 50; Dineverî, a.g.e, s. 124.
[255] Norwich, a.g.e, s. 192.
[256] Procopius, a.g.e, s. 489; Ercüment Yıldırım, Pers Hâkimiyetinin Bitiminden Bizans Hâkimiyetinin Başlangıcına Kadar Olan Dönemdeki Antik Çağ Yazarlarının Eserlerinde Orta Fırat Bölgesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 2011, s. 144.
[257] Jairus Banaji, Exploring The Economy Of Late Antiquity, Cambridge University Press, 2016, s. 79.
[258] Frye, a.g.m, ss. 155-156; Burry, a.g.e, s. 439; Procopius, a.g.e, ss. 489-519.
[259] Frye, a.g.m, s. 156; Burry, a.g.e, s. 440; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 118; Mario Grignaschi, "Sabirler, Hazarlar ve Göktürkler",. VII. Türk Tarih Kongresi Zabıtları I, 1972, s. 231.

edip bu sefer Sâsânîlere karşı Roma İmparatorluğunu desteklediler.[260] 549 yılına gelindiğinde Doğu Roma İmparatorluğu Sâsânîler ile aralarındaki beş yıllık barışın bitimine daha bir yıl kala Lazikalıların isteği üzerine 7 bin veya 8 bin kişilik bir ordu göndererek bölgedeki Lazikalılar, Sabir Türkleri ve İranlı Alan kabileleri ile birlikte Petra'yı geri almak için kuşatma başlattı. 2 yıl süren muhasara sonucu Sâsânîlerin çok çaba göstermesine rağmen Petra 551'de Romalı güçler tarafından yerle bir edildi.[261] 551 yılında, Sâsânîlerin komutanı Mermeroes ülkenin Romalıların aldığı toprakları Scymnia ve Suania'yı geri alarak etkili bir çatışmaya başladı ve öldüğü 552 yılına kadar çok önemli bir mücadele verdi fakat ondan sonra askerlerin başına geçen yeni komutan Nachoragan aynı oranda başarılı bir mücadele sergileyemedi. Neticede kaderin bir cilvesi tarzında meydana gelen bir komutan değişikliği sonucu güç kaybeden Sâsânîler Roma güçleri tarafından yenilgiye uğradı.[262] Yenilgi sonrası Nachoragan'ın savaş alanından kaçtığı için Hüsrev Enûşirvân tarafından idam edildikten sonra vahşet olarak nitelendirilecek bir şekilde bedeninin de idamdan sonra işkenceye maruz bırakıldığı rivayet edilmektedir.[263]

Ayrıca bu dönemde Sabir Türklerinin, Hazar bölgesine karşı akınlar yaptığı ve ayrıca Sâsânîlerin Doğu Roma İmparatorluğu ile yaptığı savaşlarda Sabir Türklerinden de askerî açıdan büyük bir destek aldığı rivayetlerce malumdur.[264]

Lazika'da 8 yıl süren mücadele safhasında iki devlet arasında mütareke kapısı sürekli açıktı. Nihayetinde uzun süren bir çatışma döneminde yogun düşen iki devlet anlaşmaya vararak 557 yılında ateşkes yaptı. 562 yılında Dara Barış Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma şartlarında Hüsrev Enûşirvân barış süresinin uzun olmasını ve Roma'nın bir kerede otuz veya kırk yıllık senelik ödemelerin toplam tutarına eşit miktarda para ödemesini istedi; Romalılar daha kısa bir dönem düzeltmek istiyordu. Müzakereler sonucunda sağlanan uzlaşma ile elli yıllık bir anlaşma yapıldı. Roma İmparatorluğu Sâsânîlere yıllık 30.000 altın oranında ödeyecekti. Ve ilk ödeme yedi

[260] Rawlinson, a.g.e, ss. 588-589.
[261] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 118; Sykes, a.g.e, s. 452; Burry, a.g.e, ss. 441-443; Frye, a.g.m, s. 156; Procopius, a.g.e, ss. 519-531; Farrokh, a.g.e, s. 234; Higgins, a.g.m, ss. 290-291.
[262] Rawlinson, a.g.e, s. 589; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 119; Agathias, a.g.e, ss. 62-69.
[263] Agathias, a.g.e, s. 125.
[264] Cihad Cihan, "Türk-Sasani Askerî İttifakları Ve Sasani Ordusunda Türkler", MKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 12, Sayı 12, (2015), s. 96; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 118; Gumilev, a.g.e, s. 53.

yılın toplamı şeklinde bir kerede peşin olarak ödenecekti ve onuncu yıldan itibaren ödemeler yıllık olacaktı.[265] Anlaşma gereği Doğu Roma İmparatorluğunun vermekle yükümlü olduğu para salt bir savaş haracı olmadığı, buna benzer uygulamanın iki devlet arasında süre gelen bir uygulama olduğu ve amacının doğu yönünden Roma İmparatorluğuna gelebilecek herhangi bir göçebe kavim saldırısına engel olmaktı. Bu sebepten ötürü verilen 30 bin altın sikke zarurî bir devlet harcaması olarak da yorumlanmaktadır.[266] Anlaşmanın ikinci maddesine göre her iki devletin Arap müttefikleri de varılan anlaşma şartlarına uyması gerektiğini belirtilmekteydi.[267]

Bu anlaşma ile ayrıca Sâsânî ülkesinde yaşayan Hristiyanlar için şartların iyileştirilmesi ve hayatlarını ikame etmede daha rahat hayat sürmelerine de değinilmiştir.[268] Ayrıca Dara Anlaşması sadece siyasi konular üzerinde imzalanmayıp, iki devlet arasındaki iktisadî ilişkilere dair maddeler de münderiçti.[269]

Doğu Roma İmparatorluğu ile yapılan anlaşma sonucu uzun yıllardır yapılan mücadelenin sona erdiği 562 yılı iç siyasette önemli bir gündem olan Mazdekizm ve Maniheizm inancındaki taraftar kalıntılarının izlerinin tamamen silindiği bir sene olmuştur.[270]

Meydana gelen gelişmeler baktığımızda Hüsrev Enûşirvân'ın Doğu Roma İmparatorluğu ile mücadelesini sona erdirmede birçok etken bulunmaktadır. Bunlar;

1. Doğu sınırında beliren yeni bir güç olan Göktürklerin varlığı,
2. Doğu Roma İmparatorluğu'nun Lazika bölgesinde etkili olmaya başlaması,
3. Akhunlara ödenen verginin başarılı bir mücadele ile sona erdirilmek istenmesi, şeklinde sıralanabilir.

Yapılan bu anlaşma ile doğuya yönelen Hüsrev Enûşirvân, Türklerle kıyasıya bir mücadele yürütür ve büyük kazançlar elde ettiği görülür. Uzun bir müddet Roma ile mücadelesine ara verir fakat doğuda Türklere karşı kazançlarını gören II. İustinos

[265] Rawlinson, a.g.e, s. 589; Sykes, a.g.e, s. 454; Higgins, a.g.m, s. 289; Burry, a.g.e, ss . 466-467; Ersoy, a.g.m, s. 33; Shahbazi, a.g.md, s. 591; Norwich, a.g.e, s. 212.
[266] Ersoy, a.g.m, s. 40-41.
[267] Ersoy, a.g.m, s. 34.
[268] Burry, a.g.e, s. 468; Shahbazi, a.g.md, s. 591; Farrokh, a.g.e, s. 234; Daryaee, a.g.e, s. 31.
[269] Ersoy, "a,g,m", s. 33.
[270] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 119.

selefi İustinianos tarafından imzalanan anlaşmayı kabul etmediğini ve verilmesi gereken vergileri vermeyi reddederek yeniden atağa geçer. Hüsrev Enûşirvân ile son sıcak temasların yaşandığı Ermenistan bölgesinde Hüsrev Enûşirvân'ın asimile politikası gütmesi üzerine II. İustinos'un bölgedeki Hristiyan Ermenileri desteklemekle Sâsânîlere karşı adımlar atar. Ve bu sefer II. İustinos, Hüsrev Enûşirvân'ın 540 yılında "*sonsuz barış*" anlaşmasında yaptığının aynısı şeklinde, aynı nedenden ötürü yani Sâsânîlerin doğu sınırında ve Yemen'de edindiği kazanımları hazmetmeyerek anlaşmayı bozar. Neticede II. İustinos ilk olarak Kafkas derbentleri için verilen vergiyi kesti ve akabinde Sâsânî sınır bölgesine doğru bir ordu göndererek Nisibis'i kuşattı.[271] Ayrıca II. İustinos bu mücadeleye girişmesinin sebeplerinden birisi de Sâsânîlerin birçok cephede savaş halinde olmasıydı.[272]

2.1.3. Üçüncü Roma Seferi (572-579)

Doğu sınırındaki Eftalit tehlikesinin ortadan kalkması ve Basra Körfezi ile Yemen'de de güveni sağladıktan sonra 572 yılında tekrar Suriye üzerine sefer düzenleyen Hüsrev Enûşirvân, birinci seferi gibi Suriye topraklarında birçok şehri, Kınnesrin, Sincar, Afamiye, Dara ve Nisibis'i kuşatıp hâkimiyet altına alır ve ardından Ankatya'yı kuşatır.[273] Hristiyanlık için öneme haiz olan Julian Kilisesi de Sâsânî kuşatmasından nasibine düşeni alır ve bütün şehir gibi yıkıma tabi tutulur.[274] 573 yılında Antakya şehri de düşer ve büyük bir kayıp yaşayan II. İustinos'a akli melekesini kaybettirir.[275] Doğu Roma İmparatorluğu'nda bu büyük yenilgi üzerine taht değişikliği olur ve II. İustinos'un yerine Kont Tiberius'un halefiyeti başlar.[276] Tahta geçen Tiberius Hüsrev Enûşirvân ile 1 yıllık ateşkes yaparak anlaşmaya vardı ve anlaşma sonucunda Doğu Roma İmparatorluğu Sâsânîlere savaş tazminatı olarak 45 bin altın vermeye mecbur kalmıştır.[277]

---

[271] Sykes, a.g.e, s. 456; Alexander A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi (Çev: Tevabil Alkaç), 1. Basım, İstanbul, Alfa Yayınevi, 2016, s. 204; Farrokh, a.g.e, s. 239; Timothy E. Gregory, a.g.e, s. 180; Ostrogorsky, a.g.e, s. 73; Abû'l Farac, a.g.e, ss. 155-156; Treadgold, a.g.e, s. 17.
[272] Timothy E. Gregory, a.g.e, s. 180; Bahadır, a.g.m, 716.
[273] Norwich, a.g.e, s. 221; Dikici, a.g.e, s. 147; Sykes, a.g.e, s. 456; Daryaee, a.g.e, s. 31; İpek, "a,g,m", ss. 100-101; Abû'l Farac, a.g.e, s. 157; Higgins, a.g.m, s. 293.
[274] Bahadır, a.g.m, 716.
[275] Farrokh, a.g.e, s. 240; Treadgold, a.g.e, s. 17.
[276] Vasiliev, a.g.e, s. 204; Higgins, a.g.m, s. 293.
[277] Sykes, a.g.e, s. 456; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 124.

Yapılan bu anlaşma ile Mezopotamya tarafından gelecek tehlikeyi önleyen Hüsrev Enûşirvân, aldığı başarı ve Doğu Roma İmparatorluğu'nda gerçekleşen taht değişikliğinde fırsattan istifade Ermenistan bölgesinde Roma İmparatorluğu'nun etkisiyle vuku bulan isyanları bastırmak için 575 ile 578 yılları arasında söz konusu bölgeye seferlere çıkmıştır.[278]

2.2. TÜRKLER İLE İLİŞKİLER

Sâsânîler Türk dünyası ile ilişkisinde başlarda Akhunlar[279] ve sonrasında Göktürkler ile ilişki halinde olmuştur. Akhunlar ile ilişkilerde Hüsrev Enuşrivan devrine kadar daima bir Eftalit baskısı öngörülmektedir. Ve Sâsânî hanedanında taht mücadelleri söz konusu olduğunda sürekli olarak Akhunların müdahelesi olduğu görülmektedir. Buna örnek olarak Firuz ve Kubâd'ın yaşanan taht mücadelelerinde Akhunlardan aldığı destekler gösterilebilir.[280] Akhunların Sâsânîler üzerinde olan baskısı Hüsrev Enûşirvân saltanatına kadar sürdü.[281]

Doğu Roma İmparatorluğu ile kıyasıya mücadelesinden sonra maddi yönden çok iyi kazanç sağlayan Hüsrev Enûşirvân bu sefer uzun zamandan beri Sâsânîlere düşmanlık eden ve atası Firuz döneminden itibaren Sâsânîlerin vergi vermekle yükümlü olduğu Akhunlar üzerine sefere çıkmıştır.[282] Göktürklerle yapılan anlaşma ile Akhunlara son verilerek toprakları hâkimiyet altına alınmıştır. Bu dönemden sonra etkin mücadele, Göktürkler ile daha çok ticaret odaklı olarak Çin'den Avrupa içlerine kadar uzanan ve hâkimiyetinde olduğu devlete büyük kazançlar sağlayan İpek Yolu merkezli olacaktır.

Hüsrev Enûşirvân döneminde Sâsânîlerin doğu kanadına doğru ilk faaliyetleri Çinliler ve Göktürkler ile başlamıştır. Bölgede bir güç unsuru olarak doğan Çin'e 555 yılında elçiler gönderilmesi ve yine aynı dönemde Türkler ile de yine elçilik

---

[278] Garthwaite, a.g.e, s. 100; Sykes, a.g.e, s. 456.

[279] *Akhunlar ve onların siyasi iradesini sona erdiren Eftalitler iki farklı yönetimdir. Klasik İslâm tarihçileri de bu ayrımı gözetmiş ve Türk idarecilerine "melikü't-Türk", Eftalit hükümdarlarına da "melikü'l-Hayatil" demekteydiler*. Bkz: Javansihr, a.g.md, s. 776.

[280] Enver Konukçu, "Akhunlar", Türkler Ansiklopedisi, Cilt 1, (2002), s. 1313.

[281] Larissa S. Baratova, "Orta Asya'daki Türk Kağanlığı (M.S. 600-800)", Türkler Ansiklopedisi, Cilt 2, (2002), s. 143; Şevket Koçsoy, "Türk Tarihi Kronolojisi", Türkler Ansiklopedisi, Cilt 1, (2002), s.90.

[282] Dursun Ali Akbulut, "Akhunlar (Kionit/Hyon) ve Eftalitler Çağında Maveraünnehir ve Horasan'da Türkler", Türkler Ansiklopedisi, Cilt 1, (2002), s. 840; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 118; Nüveyrî, a.g.e, s. 151.

bazında iletişim kurulması ve ittifak yapılması yapılan ilk faaliyetlere örnek olarak görülebilir.[283]

2.2.1. Akhunların Yıkılması (557)

Hüsrev Enûşirvân'ın doğu sınırına ilk seferi, Göktürk batı kanadı hakanı[284] İstemi Yabgu'nun Sâsânîlere gönderdiği elçilerinin Akhunlar tarafından öldürülmesi üzerine başlattığı seferin hemen akabinde meydana geldiği görülmektedir.[285] Göktürkler, Akhunların doğu sınırında yeni bir siyasi güç olarak ortaya çıkmış ve askerî-ticarî yönden rakip konumundaydılar. Dolayısıyla Sâsânîler ve Göktürkler arasında ittifak anlaşması yapıldığı rivayet edilmektedir.[286] 557 yılında Doğu Roma İmparatorluğu ile ateşkes akdi yapıldıktan sonra 558'de Hüsrev Enûşirvân Gürgan'da karargah kurup harekata gönderdiği oğlu komutasındaki Sâsânîler ordusu bu doğu seferiyle ilk önce Belh, Toharistan, Soğd ve Zabulistan topraklarına girer ve muhtelif kaynakların farklı rivayetlerine göre Şaş, Fergana, Semerkand, Keş, Nesef ve Buhara'ya kadar ilerledi.[287] Hüsrev Enûşirvân bu bölgede etkili olabilmek adına batı sınırında Doğu Roma İmparatorluğuna karşı mücadele eden askerlerinin bir kısmını da doğu sınırına çekti.[288] 560 yılına gelindiğinde Sâsânîlerin tüm Baktria bölgesini hâkimiyet altına aldığı görülüyor.[289] Akhunların sona erdirilmesi ve bölge topraklarının paylaştırılması konusunda birden fazla senaryoların olduğu muhakkaktır fakat netice itibariyle Akhunlar iki devlet arasında yapılan ittifak sonucu Sâsânîler ve Göktürkler tarafından 562 yılında ve toprakları bu iki gücün askerî harekâtlarıyla elde ettikleri ölçüde paylaştırıldı.[290] Akhunlar etkin iki güç

---

[283] Gumilev, a.g.e, s. 57.
[284] *Göktürkler o dönemde Mukan Kağan tarafından yönetiliyordu ve devlet idare usulüne göre iki bloğa ayrılıp batı kanadına ileride büyük hakan olacak veliahd gönderilmekteydi.* Detaylı bilgi için bkz: İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 2. Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları Yayınları, 1983, ss 259-262.
[285] Akbulut, a.g.md, s. 844.
[286] Koçsoy, a.g.md, s.90; Konukçu, a.g.md. s. 1313; Akdes Nimet Kurat, "Göktürk Kağanlığı", Türkler Ansiklopedisi, Cilt 2, (2002), s. 85; Matteo Comparetti, "Soğdiyana Tarihine Giriş", Türkler Ansiklopedisi, Cilt 2, (2002), s. 273.
[287] Dineverî, a.g.e, s. 122; İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 183; Akbulut, a.g.md, s. 846; Frye, a.g.e, s. 230; Baratova, a.g.md, ss. 143-144.
[288] Farrokh, a.g.e, s. 238.
[289] Farrokh, a.g.e, s. 238.
[290] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 119; Meşkur, a.g.e, s. 95; Javansihr, a.g.md, s. 789; Rawlinson, a.g.e, s. 589; Farrokh, a.g.e, s. 238; Rashony, a.g.e, s. 96; A D H Bivar, "Hephthalites", Encyclopedia Iranica, Cilt. 12, Çevrimiçi baskı, https://rancaonlne.org/artcles/hephthaltes, 2012, (erişim tarihi: 09.03.2020/13:34), ss. 198-199;

karşısında pek de bir varlık gösteremedi. Çünkü dağınık bir yapıda yakalandığı bu mücadelede devlet idaresinde söz sahibi beyler arasında da merkezi bir birlik mevcut değildi.[291] Kaynaklar Akhunların başındaki kişiyi Hoşnüvaz olarak zikretmektedir.[292]

Hüsrev Enûşirvân bu dönemde Hazar coğrafyasında da at koşturduğu ve mücadelelerde bulunduğu rivayet edilmektedir.[293] Bu bölgede verdiği mücadelelerde büyük katliamlar yapmış ve binlerce esiri de İran coğrafyasına götürmüştür.[294] Kafkas ve Hazar coğrafyasında önemli konumlarda tahkimatlar kurup daha önce yapılan güvenlik amaçlı kaleleri de onarımdan geçirdiği rivayetler arasındadır.[295] Hazarlara karşı verdiği mücadelede sınırlarının güvenliği için Derbend'i inşa eden Hüsrev Enûşirvân, söz konusu kavmin kuvvet kazandığı dönemde daha ılıman bir politika yürüttüğü ve hatta kızını bile Hazar hakanına vermeyi denediği bilinmektedir.[296] Hazarlarla yakın ilişki içinde olan Hüsrev Enûşirvân, sarayında sürekli hazır bir tercüman bulundurduğu belirtilir.[297]

Sâsânîlerin Eftalit topraklarında nerelere kadar ilerlediği meselesi muallakta kalmakla birlikte bazı kaynaklar Ceyhun Nehri'ni geçip Horasan ve Maveraünnehir'de de toprak kazanma faaliyetlerinde bulunduğunu belirtmektedir.[298] Ama buna dair bazı görüşler de Sâsânîlerin Ceyhun Nehri'nin ötesine geçtiğinin mümkün olmadığını ve Hüsrev Enûşirvân'ın kendi sınır bölgesindeki Eftalit topraklarını aldığını ve Bizans kaynaklarının aktardığı bilgiler ışığında Sâsânîlerin, sınırlarını sadece Ceyhun Nehri'ne kadar genişlettiklerini belirtmektedir.[299] Garthwaite bu konuya dair; Sâsânîler bilhassa Afganistan toprakları ağırlıklı olmak üzere Ceyhun Nehri'nin güneyinde, Göktürklerin de iki devlet arasında doğal bir

---

Daniel T. Potts, "Sasanian Iran and Its Northeastern Frontier (Offence, Defense and Diplomatic Entente)", Emrires and Exchanges In Eurasian Late Antiquity, Cambridge University Press, s. 298.
[291] Frye, a.g.m, s. 156.
[292] Taberî, Tarih-i Taberî II, s. 506.
[293] Rawlinson, a.g.e, s. 589; Sykes, a.g.e, s. 455.
[294] Meşkur, a.g.e, s. 95.
[295] İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 94; İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 184; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 120.
[296] Muallâ Uydu Yücel, "Hazar Hakanlığı", Türkler Ansiklopedisi, Cilt 2, (2002), s. 782.
[297] Uydu Yücel, a.g.md, s. 782.
[298] İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 94; Taberî, Tarih-i Taberî II, s. 561.
[299] Akbulut, a.g.md, s. 841; Daryaee, a.g.e, s. 31.

sınır vaziyeti gören nehrin kuzey ve doğusunda kalan toprakları hâkimiyet altına aldıklarını belirtmektedir.[300]

Savaş öncesinde de birlikten yoksun olan Akhunlar aldığı yenilgi sonrası tamamen dağıldı. Hüsrev Enûşirvân Akhunların topraklarını hâkimiyetine aldığı gibi askerleri de ordusuna alıp onlardan faydalanmıştır. Hatta bazılarını devlet kademelerinde ileri düzey görevlere geldiği de belirtilmektedir. Sâsânîler bu bölgeden ordusuna aldığı Türk uyruklu askerleri özellikle Hazar ve Yemen seferlerinde kullandığı görülmektedir. Hüsrev Enûşirvân bu dönemde doğu sınırında aldığı yerlerde demografik düzenlemeler yapmaktaydı. Buna binaen birçok Türk kabilesinin yerlerini değiştirip bölgedeki yapıyı yeniden ikame ediyordu.[301] Buna göre Azerbaycan, güney Kafkasya ve dahi Derbent üzerinde hâkimiyet kuran Hüsrev Enûşirvân, Sabirler burada tabiiyet karşılığında ikamet ettirir. Güney ve batı Azerbaycan'da da İranlıları, bazı Soğd kavimlerini, Bulgarlar ve Belener zümrelerini yerleştirerek buradaki Türk nüfusunun üstünlüğünü kırmayı amaçlamıştır.[302] Hüsrev Enûşirvân'ın bunu yapmaktaki amacı bölgede otoriteyi sağlamak ve herhangi olumsuz bir vaka ile karşılaşmamak için olabilir.

Hüsrev Enûşirvân'ın Akhunlar konusunu neden bu zamana kadar geciktirdiği tartışmaya açık ve irdelenmesi gereken bir noktadır. Zira iç düzeni sağladıktan ve reformlarını hayata geçirdikten sonra neden ilk önce Doğu Roma İmparatorluğuna yöneldi ve vergi vermekle yükümlü olduğu; ayrıca ülkenin kuzeydoğu sınırında sürekli bir tahribata yol açan Akhunlar üzerine bir harekât düzenlemedi? Bu konuda çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Sâsânîlerin doğuya yönelmesinin asıl sebebinin Akhunları yok etmek değil söz konusu bölgede yeni bir güç olan ve etkisini bölgede önemli ölçüde hissettiren Göktürklere karşı olduğunu ve bu yüzden Hüsrev Enûşirvân'ın Cürcan/Gürgan'da Suğdebil isminde ordugâh bir şehir kurarak burada karargâh kurup Akhunların topraklarına sefer yaptığı gibi bir görüş mevcuttur.[303] Bir diğer kayda değer yorum ise Hüsrev Enûşirvân'ın Akhunları askerî açıdan tek başına

[300] Garthwaite, a.g.e, ss. 99-100; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 120; Farrokh, a.g.e, s. 238; Meşkur, a.g.e, s. 95; Jean Poul Roux, Orta Asya - Tarih ve Uygarlık (Çev: Lale Arslan Özcan), 2. Baskı, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2016, s. 135; Baratova, a.g.md, s. 144.
[301] Javansihr, a.g.md, ss. 789-790; Grignaschi, a.g.m, ss. 234-235.
[302] Togan, a.g.e, s. 172.
[303] Akbulut, a.g.md, s. 841; İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 181; Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, Fütûhu'l-Büldân – Ülkelerin Fetihleri- (Çev: Mustafa Fayda), İstanbul, Siyer Yayınları, 2013, s. 226.

sindiremeyeceğini bildiği için uzun bir süre verilen vergiye rağmen katlanılabilir düşman olarak gördüğü bu sebeple bölgede beraber hareket edeceği etkin bir güç çıkana kadar beklediği şeklindedir. Ayrıca Hüsrev Enûşirvân'ın Akhunlara olan askerî eylemini geçmişe dayanan bir düşmanlık ile dedesi Firuz'un intikamını almak için yaptığı şeklindeki görüşler de mevcuttur.[304] Fakat dönemin konjonktürel durumuna baktığımızda atılan adımların sadece basit bir intikam içgüdüsü ile yapılmış askerî organizasyon olmadığı fark edilebilir.

Hüsrev Enûşirvân'ın Akhunlar üzerine olan seferi ve ortaya koyduğu mücadelenin asıl sebepleri, uzun süredir Akhunlara verilen vergi yükünü ortadan kaldırmak, Göktürklerin akınları karşısında zayıflamış Akhunlara karşı bu fırsatı değerlendirmek, ticaret güzergâhı olan Soğd bölgesini etki altına almak, bölgede yeni bir güç olarak zuhur eden Göktürklere karşı konumunu ve elini güçlendirmek ve tüm bunların yanında Firuz dönemine dayanan geçmişe dair bir hesaplaşma şeklinde sayılabilir.[305]

2.2.2. Sâsânîler-Göktürkler İttifak Anlaşması (557) ve İpek Yolu Sorunu

Sâsânîlerin dış politikada önemli bir konuma sahip Türklerle ilişkilerinde kaynaklardan Göktürkler ile imzalanmış bir anlaşma olduğunu öğrenmekteyiz. Fakat tarihi pek belli olmayan bu anlaşmanın ne zaman yapıldığı veya anlaşmanın Akhunlara karşı bir ittifak olarak mı yapıldığı tam olarak kesin değildir. Ve buna dair görüşler mevcuttur. Genel kanı İslâm kaynaklarından iktibasla Hüsrev Enûşirvân Göktürklerle anlaşma yaptıktan sonra iki devlet birlikte Akhunları ortadan kaldırıp topraklarını kendi aralarında paylaşmıştır.[306]

Sâsânîler ve Göktürkler arasında evlilik yolu ile bir ittifak kurulmuş olduğunu görmekteyiz. İslâm tarihi kaynaklarının "*Fakim*" şeklinde zikrettiği İstemi

[304] Farrokh, a.g.e, s. 238; İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 183; Mesudî, a.g.e, s. 159; Taberî, Tarih-i Taberî II, s. 506.
[305] Yılmaz Karadeniz, "1. Hüsrev Dönemi'nde İpek Yolu Üzerinde Sasani-Göktürk Müzadelesi(531-579), Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 4, Sayı 16, (2011), s. 210; Akbulut, a.g.md, s. 844; Laszlo Rashony, Tarihte Türklük, 3. Baskı, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1993, s. 96; Rawlinson, a.g.e, s. 589.
[306] İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 94; Meşkur, a.g.e, s. 95; Taberî, Tarih-i Taberî II, s. 506; Ahmet Taşağıl, Göktürkler I, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2003, s. 32.

Yabgu'nun kızı Hüsrev Enuşrvan ile evlenmiştir.[307] Söz konusu kızın Mukan Kağan'ın kızı olduğu da görüşler arasındadır.[308] Bu evlilikle Sâsânî hanedanının ırk bakımından genomunun da Türkleşmeye başladığı görülmektedir. Zira Hüsrev Enûşirvân da dedesi Firuz ve babası Kubâd gibi Türk kanından biri ile evlenince Sâsânî hanedanında Türkleşme oranının yüzde 75-87,5 arasında olduğu zikredilmektedir.[309] Orta Asya bozkır çadır kültürünün bir üyesi olan Türk hakanının kızının Hüsrev Enûşirvân ile evliliği Roux tarafından dünyanın en ilginç evliliklerinden biri olarak görülmekte ve söz konusu gelinin Sâsânî bürokrasisinde otorite kurmayı başaran bir hatun konumunu yakaladığı belirtilmektedir.[310]

Yapılan ittifaka dair başka bir görüş ise şu şekildedir. Firdevsî'den aktarılan rivayetle, Hüsrev Enûşirvân tahta çıktığı zaman Çin hükümdarının ona mektup yazarak Akhunlara karşı birlikte hareket etmeyi teklif ettiği malumdur. Fakat bu kişi Çin hükümdarı değil Göktürk Hakanı İstemi Yabgu olduğu tahmin edilmektedir. Gönderilen bu elçilerden haberdar olan Akhunlar tehlikeyi sezip olası Göktürk-Sâsânî ittifakına mani olmak için Göktürk elçilerini öldürdü.[311] Sâsânîler ve Göktürkler etkin bir mücadele ile Akhunları ortadan kaldırınca sınır komşusu oldu. Bu portrede iki büyük gücün de belli bir emeli ve amacı olduğu dolayısıyla sınır komşusu olarak karşı karşıya geldiği görülmektedir. Fakat iki tarafı da anlaşma yapmaya iten belli sebepler bulunmaktadır. Bu sebeplerin başında, iki devletin de birbirlerinin gücünün farkında olması bariz bir etkendir. Zira Hüsrev Enûşirvân da Göktürklerin bölgedeki gücünü biliyordu. İstemi Yabgu da Hüsrev Enûşirvân'ın Doğu Roma İmparatorluğuna karşı başarılı mücadelesini, önemli zaferlerini ve büyük bir kazanç sağladığı son anlaşmasını da biliyordu. Ayrıca Eftalit bakiyesi topluluklar tamamen bitmemişti ve çoğu İran coğrafyasına sığınmıştı. Bu durumda Göktürkler için Sâsânîlerle bir mücadeleye değil anlaşma yapmaya sevk ettiği belirtilmektedir.[312] Dolayısıyla bu görüşe göre Sâsânîler ve Göktürkler arasındaki

[307] Taşağıl, a.g.e, s. 32; İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 94; Mesudî, a.g.e, s. 157; Taberî, Tarih-i Taberî II, s. 506; Meşkur, a.g.e, s. 95; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 120; İbnü'l-Esîr, a.g.e, s. 396; İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 183.
[308] Sykes, a.g.e, s. 455.
[309] Javansihr, a.g.md, ss. 804-806.
[310] Roux, a.g.e, ss. 134-135.
[311] Akbulut, a.g.md, s. 841; Firdevsî, a.g.e, s. 833.
[312] Akbulut, a.g.md, s. 846.

anlaşma Akhunlar savaşı öncesinde değil sonrasında yapılmış ve asıl amaç iki devlet arasında sınır hattını korumak için akdedilmişti.[313]

Bu görüşe göre Akhunlar birinci savaştan sonra tamamen bitmeyip bakiyeleri daha devam etmekteydi. Bizans kaynağı Menandros'un aktardığına göre yapılan ittifak sonucu iki büyük güç Akhunları 568'de tamamen ortadan kaldırılmıştı.[314]

İkinci bir nokta olarak Hüsrev Enûşirvân ile anlaşmayı yapan Göktürklerin hakanı kim meselesi ortaya çıkmaktadır. İslâm kaynaklarının "*Sincibu*" veya "*Sanho*", Yunan kaynaklarının "*Silzibolulos*" diye zikrettiği isim kim olduğu da tartışma konusudur.[315] Sykes, Sâsânîler ve Göktürkler arasında gerçekleşen anlaşmayı aktardığı rivayette söz konusu hükümdarı doğrudan Mukan Kağan olarak zikretmektedir.[316] Fakat Göktürkler devlet anlayışında ikili sistem ile yönetildiği için Mukan Kağan ülkenin batı kanadına kardeşi İstemi'yi "*yabgu*" unvanıyla atamış ve geniş yetkilerle donatmıştı.[317]

Ayrıca Göktürkler, Akhunların sona ermesi üzerine ve Soğd bölgesini de hâkimiyet aldıktan sonra dönemin en önemli ticaret güzergâhı olan İpek Yolu üzerinde ağırlığını hissettirmeye başlamıştı.[318] Göktürklerin siyasi ve iktisadî büyümesi Hüsrev Enûşirvân'ın dikkatini çekmiş ve bu büyüyen gücün ileriki zamanlar için bir tehlike arz edeceğini öngörüyordu. Bu sebeple Akhunlar ile mücadelesinde karargâh edindiği Gürgan'ı Göktürklere karşı vereceği mücadelede de etkin bir şekilde değerlendirip askerî bir merkez nokta haline getirmişti.[319] Ayrıyeten hem Doğu Roma İmparatorluğunu hem de Göktürkleri İpek Yolu ticaretinden mahrum bırakacak adımlar atması üzerine İstemi Yabgu Hüsrev Enûşirvân'a elçiler gönderir.[320] Hüsrev Enûşirvân, gelen elçilerin tüm tekliflerini reddederek Sâsânîlere ucuz fiyata ipek satışı yapılacağı önerisine karşılık da getirilen ipeklerin parasını ödeyip elçilerin önünde tüm ipek mamullerini yakarak ülkesinin bu ipek ticaretine

[313] Akbulut, a.g.md, s. 844.
[314] Akbulut, a.g.md, s. 846.
[315] Javansihr, a.g.md, s. 789; Frye, a.g.m, s. 156; İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 181; Roux, a.g.e, s. 134.
[316] Sykes, a.g.e, s. 455.
[317] Rashony, a.g.e, s. 96.
[318] Rawlinson, a.g.e, s. 589; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 122; Farrokh, a.g.e, s. 239.
[319] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 122; Akbulut, a.g.md, s. 846.
[320] Taşağıl, a.g.e, s. 32; Rashony, a.g.e, s. 96.

ihtiyacı olmadığını göstermek istediği rivayet edilmektedir.[321] İki defa tekrarlanan elçilik ziyaretinde sonuç değişmemiş ve ikinci defa gönderilen elçiler dönüşte heyettekilerin bazıları ölmüş olup dönmediği görülmektedir. Bazı rivayetler ölen elçileri Hüsrev Enûşirvân'ın öldürdüğünü belirtirken bazı rivayetler de çoğunun yolda yakalandıkları hastalık sebebiyle öldükleri ve ancak 4-5 kişinin geri dönebildiğini belirtmektedir.[322]

Hüsrev Enûşirvân ticarî kazanımlar elde etmeyi çokça önemseyen bir hükümdar olması sebebiyle İpek Yolu bölgesinde yayılmacı bir politika izlemesi ve bundan dolayı bu bölgede ortaya çıkan gerilimin oluşmasında önemli bir noktadır.[323] Hüsrev Enûşirvân'ın İpek Yolu üzerinde hâkimiyet kurmak istemesinin bir sebebi de Doğu Roma İmparatorluğu üzerinde kurduğu siyasi baskının yanı sıra ticarî bir baskı da kurmaktı. Bu şekilde büyük bir ülkeyi kendisine mecbur bırakmak ve hâkimiyeti altına almak istiyordu.[324]

Bir diğer rivayete göre de Hüsrev Enûşirvân Horasan bölgesine sefer düzenlemesi ve burada Göktüklerle karşı karşıya gelmesi sonucu iki devlet arasındaki ilişkiler gerilmeye başlar.[325]

Göktürkler hakanı İstemi Yabgu da etki alanını genişletme ve hızla bir yükseliş aşamasına geçmek amacındaydı. Her ne kadar çok iyi müctehez ve eğitimli Sâsânî ordusu ile sonu belirsiz ve mağlubiyet olasılığının daha yüksek olduğu bir savaşa girmekten çekinse de Akhunların mirasını paylaşmada ve İpek Yolu'nun kazancı konusunda içine sinmeyen noktalar vardı. Hatta Sâsânîlerin Akhunlara ödediği haracın kendisine ödenmesi meselesinin de vuku bulan savaşın bir sebebi olduğu rivayetler arasındadır.[326] Dolayısıyla bu noktada Göktürklerin Sâsânîlerle bir mücadele içine girmesi kaçınılmaz olarak görünüyordu.

[321] Karadeniz, a.g.m, s. 211; Gumilev, a.g.e, s. 64; Lajos Ligeti, Bilinmeyen İç-Asya (Çev: Sadrettin Karatay), İstanbul, Pulhan Matbaası, 1946, s. 61; Roux, a.g.e, s. 135.
[322] Taşağıl, a.g.e, s. 32; Karadeniz, a.g.m, ss. 211-212; Lineti, a.g.e, s. 61.
[323] Taşağıl, a.g.e, s. 32.
[324] Karadeniz, a.g.m, s. 211.
[325] Karadeniz, a.g.m, s. 210.
[326] Gumilev, a.g.e, s. 66; İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 181.

Netice de bütün bu sebepler Sâsânîler ve Göktürkler arasında bir savaşa sebep oldu.[327] 567 yılında iki devlet arasında vuku bulan sorunların büyümeden son bulması için ilk adım gönderilen elçilerle Göktürkler Devleti'nden gelse de Hüsrev Enûşirvân anlaşma yapmaya pek yanaşmadı.[328] Göktürkler de 568 yılında ülkenin başına yeni geçmiş olan II. İustinos'a elçi göndererek Doğu Roma İmparatorluğu ile bir ittifak kurar ve anlaşma için gönderdiği elçilerin ölümünü de savaş sebebi sayarak Sâsânî topraklarının doğusuna doğru 569 yılında saldırı başlatır.[329] Ve neticede Fergana, Buhara, Semerkant gibi Sâsânî hâkimiyetindeki önemli ticarî transit yerleri Göktürklerin akınlarına ve hâkimiyetine maruz kaldı.[330] İstemi Yabgu önemli bölgeleri hâkimiyet altına alsa da bölgedeki Sâsânî tahkimatları daha fazla ileri gitmesine olanak tanımamıştır.[331] Göktürklerin bu saldırısına karşılık Hüsrev Enûşirvân da oğlu Hürmüz'ü anne tarafı dedelerine karşı sefere gönderir.[332]

Gerilim tam anlamıyla yükselmeden Sâsânîler ve Göktürkler arasındaki anlaşmazlık son erer fakat uzun süreli olmaz. Yeniden başlayan çekişmeler sonucu Hüsrev Enûşirvân zafer elde ederek kaybettiği topraklar üzerinde yeniden hâkimiyet tesis ettiği bilinmektedir. Hüsrev Enûşirvân'ın bu zaferi ile Doğu Roma İmparatorluğu, Sâsânîlerin doğudaki yükselişini hazmedemeyip yeni bir savaşa mahal verecek adımlar atmaya başlar ve bunun neticesinde Ermenistan bölgesinde Sâsânîlere karşı yerel isyanlar baş göstermiştir.[333] Son gelişmeler üzerine Hüsrev Enûşirvân Doğu Roma İmparatorluğu üzerine yeniden bir sefer yapmıştır.[334] Ayrıca bu dönemde Sâsânîlerin doğu bölgesinde de genişleme politikası yürüttüğü Sind, Best, Rahec, Zabulistan, Kabulistan gibi Hindistan sınırına yakın yerleri ilhak ettiği rivayet edilmektedir.[335]

Sâsânîlerin Doğu Roma İmparatorluğu ile vuku bulan bu savaşında II. İustinos Göktürklerden de destek talep etmiş ve Göktürkler, Sâsânîler ile aralarında siyasi

[327] Meşkur, a.g.e, s. 96; Rawlinson, a.g.e, s. 589.
[328] Rawlinson, a.g.e, s. 589.
[329] Sykes, a.g.e, s. 456; Rawlinson, a.g.e, s. 589; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 123; Farrokh, a.g.e, s. 239; Vasiliev, a.g.e, s. 204; Taşağıl, a.g.e, s. 32; Rashony, a.g.e, s. 96; Karadeniz, a.g.m, s. 211; Dignas-Winter, a.g.e, s. 115.
[330] Rawlinson, a.g.e, s. 589-590; Rashony, a.g.e, s. 96; Karadeniz, a.g.m, s. 211.
[331] Karadeniz, a.g.m, s. 211; Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, s. 1057.
[332] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 123.
[333] Rawlinson, a.g.e, s. 590; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 123.
[334] Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 123.
[335] Karadeniz, a.g.m, s. 212; Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, s. 1055.

sorunlara yol açsa da bu desteği vermekten çekinmemiştir. Fakat Göktürkler verdiği kısa çaplı desteğe rağmen yapılan savaş üzerinde çok da etki göstermemiştir.[336]

Taşağıl, Grignaschi'den iktibasla Hüsrev Enûşirvân'ın Göktürklere vergi verdiğini aktarmaktadır. Grignaschi de bu tezi, yazarının yedinci asırda yaşadığını belirttiği "*Sîret-i Enûşirvân*" adlı vakayinamede Hüsrev Enûşirvân'ın Türklerden vergi aldığı rivayetine nispeten yazdığı görülmektedir. Grignaschi burada Eftalit ve Göktürkleri ırksal bir ayrıma tabi tutarak aralarında etnik köken açısından bir fark olduğunu göz önünde bulundurduğu şeklinde bir ayrıntıya da yer vermektedir.[337] Ama burada söz konusu Türklerin Göktürkler olduğu belirsiz bir noktadır. Fakat diğer tarihi kaynaklar Sâsânîlerin Firuz döneminden beri Akhunlara vergi verdiğini zikretmektedir.[338]

2.3. ARAPLAR İLE İLİŞKİLER

2.3.1. Lahmîler (300-602) ile İlişkiler

Hüsrev Enûşirvân tahta çıktıktan sonra Sâsânî aristokrasisine hitaben ilk üç hedefinin olduğunu belirtir. İlkin Mazdek ve akımını izale etmek ve Sâsânî toplumunda oluşturduğu tahribatı gidermek, ikinci olarak Munzir hanedanını bütün Arapların idarecisi haline getirmek ve üçüncü aşamada Sâsânî ülkesinde büyük bir ekonomik reform yapmaktır.[339] Bunun üzerine Hüsrev Enûşirvân 531 yılında tahta çıktığı zaman Irak, Suriye, el-Cezire ve Orta Arabistan toprakları üzerinde Kinde ve Gassânî etkisini kırması amacıyla Lahmî Araplarının başına III. Munzir bin Numan'ı hâkimiyet alanı Arabistan yarımadasında Umman, Yemame ve Taif'e kadar uzanan bölgenin idaresine tayin etti.[340] Hüsrev Enûşirvân öncesi dönemlerde de Lahmîlerin birçok hükümdarı yine Sâsânî hükümdarları tarafından atandığı bilinmektedir. Sâsânîlerin Lahmîlere sağladığı destek karşısında nakdi olarak herhangi bir haraç veya vergi alıp almadığı müphem bir noktadır.

---

[336] Sykes, a.g.e, s. 456;Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 123. Rawlinson, a.g.e, s. 590.
[337] Taşağıl, a.g.e, s. 32; Grignaschi, a.g.m, s. 230.
[338] Akbulut, a.g.md, s. 840; Altungök, İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi, s. 118.
[339] Ahmet Altungök- Taner Yıldırım, Siyasi Açıdan Arap-İran İlişkileri -Sâsânîler Dönemi-, İstanbul, Mutlu Basımevi, 2015, s. 69; İbnü'l-Esîr, a.g.e, s. 391.
[340] Taberî, Tarih-i Taberî II, s. 560; Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, s. 1132; Altungök-Yıldırım, a.g.e, ss. 69-71; İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 184. Clifford E. Bosworth, "Iran And The Arabs Before Islam", The Cambridge History of İran I, Cilt 3, Cambridge University Press, 1983, s. 600.

İkinci nokta Sâsânîlerin Lahmî yerel idaresine verdiği desteğin amacıdır ki bu da açıkça anlaşılmaktadır. Sâsânîler, Lahmîlere verdiği destek ile sadece çölün saçaklarını korumayı ve böylece ticaret kervanlarının doğu Arabistan üzerinden Hicaz ve Yemen'e güvenli geçişini sağlamayı değil, aynı zamanda Arabistan yarımadası boyunca siyasi etkilerini batıya doğru genişletmeyi de amaçladıkları barizce fark edilmektedir.[341]

III. Munzir bin Numan bölgede yerel hanedanlar üzerinde gösterdiği başarının yanında Doğu Roma İmparatorluğuna karşı da başarılı bir mücadele göstermiştir.[342] Lahmî Arapları en çok aktif mücadeleyi Doğu Roma İmparatorluğu koruyuculuğunda bölgede yayılım gösteren Gassânîler ile yapmıştır. III. Munzir, Gassânîlerle 554 yılında Yevmü'l Halime adı verilen savaşta öldürülmesi akabinde kardeşi Amr bin Munzir Lahmîlerin başına geçmiş ve iki Arap toplum arasında mücadele devam etmiştir. Sâsânîler ile Doğu Roma İmparatorluğu arasında Lazika Savaşı sonrasında 561'de varılan anlaşma Lahmîler ve Gassânîler arasındaki mücadelenin sona ermesi üzerinde de etkili olmuştur. Aynı sene içerisinde Amr'ın da ölümüyle Hüsrev Enûşirvân yaptığı atama ile kardeşi Numan bin Münzir'i 561'de Lahmîlerin başına idareci yapmıştır.[343]

Hüsrev Enûşirvân'ın Araplarla diğer bir ilişkisi de kıtlık sebebiyle Tihame bölgesindeki Arap kabileleri ile Badiye Araplarının çoğu yaşadıkları bölgeden Irak topraklarına göç ederek Sâsânî sınırlarına dayanmaları üzerine Hüsrev Enûşirvân da bu toplulukları düzenli bir şekilde Mezopotamya topraklarının güneyine iskân ederek düzene muhalif davranmayacaklarına dair onlardan söz almıştır. Bu durum ayrıca Araplar arasında Hüsrev Enûşirvân'a karşı bir sempatinin oluşmasına sebep olmuştur.[344]

2.3.2. Yemen Seferi (570)

Hüsrev Enûşirvân öncesi dönemde Kubâd'ın hükümdar olduğu yıllarda Sâsânîler ile Doğu Roma İmparatorluğu arasında vuku bulan ticaret yolları mücadelesinde Romalılar çözümü Kızıldeniz yoluyla yeni bir güzergâh üzerinden

[341] Bosworth, "agm", s. 600.
[342] Frye, a.g.m, s. 157; Altungök-Yıldırım, a.g.e, s. 71.
[343] Altungök-Yıldırım, a.g.e, ss. 75-77.
[344] Altungök-Yıldırım, a.g.e, ss. 71-72.

doğunun ucuz mallarına Sâsânî engeli olmadan ulaşmayı amaçlamıştı. Bu noktada da müttefikleri Habeşliler(Etiyopyalılar) ile iletişim halindeydi.[345] Nihayetinde Roma İmparatorluğu'ndan aldığı destekle 525'te Yemen'e ilk çıkarmayı yapan Etiyopyalılar, geri püskürtüldü. Fakat daha sonra yeniden Roma İmparatorluğu desteğiyle yeni bir çıkarma yapan doğu Afrikalı bu kavim, Ebrehe liderliğinde buradaki yerel bir Arap yönetimi olan Himyerilere, hükümdarları Zû-Nüvas'ı[346] öldürerek son vermiş ve Arabistan yarımadasının güney batısında bağımsız bir devlet idaresi kurarak gücünü kabul ettirdi.[347] Habeşlilerin Yemen'de devlet yapısı kurup ve burada etkilerini artırmalarıyla Yahudilik dinine inanan bölge Araplarının Hristiyanlaştığı da açıkça görülmektedir.[348]

Habeşlilerin Yemen'e yaptığı seferin dinî bir boyutu olduğu da rivayetler arasındadır. Söz konusu rivayette; Himyeriler kralı Zû-Nüvas'ın katı bir Yahudi olduğu ve Yemen'e yakın, halkı Hristiyan olan Necran'a saldırdığı aktarılmaktadır. Şehir halkını Yahudiliğe zorladığı fakat dinlerinden ihtida etmemeleri sebebiyle şehirlerini mabetlerini yıkıp onlara türlü türlü eziyetler edip sonunda onları ateş dolusu hendeklerde diri diri yakması[349] -İbn Kesîr'e göre ölenlerin sayısı 20.000 kişi idi-[350] üzerine harap edilen bu şehirden bir şahsın Doğu Roma İmparatorluğundan yardım istediği aktarılmaktadır. Neticede bölgede Hristiyanlığın merkezi sayılacak Habeşlilerin Roma İmparatorluğu desteğiyle sefer düzenlediği bilinmektedir.[351]

Habeşlilerin Yemen'i işgali üzerine Himyerilerden Kabbas/Feyyaz Zûyezen adında soylu ve halkın itimat ettiği birisi Habeşlilere karşı yardım amaçlı Roma desteğine başvurmuş fakat istediği yardımı alamamış ve işgalin arkasında da Doğu Roma İmparatorluğunun olduğunu anlayınca Sâsânîlerin yardımına başvurmuş.[352]

---

[345] Altungök-Yıldırım, a.g.e, ss. 82-83; Dignas-Winter, a.g.e, s. 112.
[346] *Asıl adı Zer'a olan Himyeri kralı olan bu şahsın, Zû-Nüvas lakabıdır.* Detaylı bilgi için bkz. Taberî, Tarih-i Taberî II, s. 522.
[347] Frye, a.g.m, s. 157; Altungök-Yıldırım, a.g.e, s. 83; Farrokh, a.g.e, s. 237; Taberî, Tarih-i Taberî II, s. 527.
[348] Rawlinson, a.g.e, s. 589.
[349] *Söz konusu olayın Kur'an-ı Kerim'de Ashab-ı Uhdud olarak geçen kıssanın olduğu düşünülmektedir.* Detaylı bilgi için bkz. Taberî, Tarih-i Taberî II, ss. 523-524; İbn-i Hişam, "Sîret-i İbn-i Hişam (Çev: Hasan Ege), İstanbul, Kahraman Yayınları, Cilt I, 2006, ss. 68-70.
[350] İbn Kesîr, a.g.e, s. 279.
[351] Taberî, Tarih-i Taberî II, ss. 522-525; Altungök-Yıldırım, a.g.e, s. 83.
[352] Taberî, Tarih-i Taberî II, s. 546; İsfahânî, a.g.e, s. 46; Daniel T. Potts, "Arabia ii. The Sasanians and Arabia", Encyclopedia Iranica, Çevrimiçi baskı, https://iranicaonline.org/articles/arabia-ii-sasanians-and-arabia, 2012, (erişim tarihi: 09.03.2020/14:07), s. 2; Altungök-Yıldırım, a.g.e, ss. 84-85.

Söz konusu şahsın yardım başvurusunun sebebi olarak işgal sırasında mallarının istila edilmesi ve Reyyane adında eşine el konulması olduğu da rivayet edilmektedir.[353]

Kabbas/Feyyaz Zûyezen Sâsânî sarayında yardım amaçlı beklediği uzun sürenin sonucunda vefat etti.[354] Onun ardından Habeşlilere karşı yardım arayışına asıl adı Ma'di Kerb ve lakabı "*Seyf Zûyezen*" ile tanınan oğlu başlamıştır. Seyf, Ebrehe'nin göz koyup Kabbas/Feyyaz Zûyezen'den aldığı Reyyane adlı kadının oğluydu ve kadın Ebrehe'nin esiri olduğunda Seyf daha küçük bir çocuktu. Bu sebeple Ebrehe'nin oğlu olarak büyüdüğü ve bir gün Ebrehe'nin Reyyane'den doğan çocuklarından biri ile kavga etmesi sonucu asıl babasının Ebrehe olmadığını öğrenir ve yardım bulma amaçlı gerçek babasının yolundan gider. Babası gibi evvela Roma İmparatoruna başvurdu fakat umduğu yardımı alamayınca, Lahmîler hükümdarı Numan b. Münzir vesilesiyle Sâsânî sarayına varıp ve Hüsrev Enûşirvân'dan yardım talep eder.[355]

Hüsrev Enûşirvân, Seyf b. Zûyezen'e ülkesinin uzak ve kendisine faydasının olmadığını belirterek ilk başlarda yardım etmeye sıcak bakmasa da Seyf b. Zûyezen'in ülkesinin altın ve mücevherle dolu olduğunu; geri aldığı takdirde Sâsânîlere tabi olacağını belirtmesi sonrasında şah devlet adamlarıyla istişaresi sonucu hapishanedeki mahkumları asker olarak göndermeye karar verdi. Ve neticede eskiden yetkin bir Deylemli okçu olan Vehriz komutasında sekiz gemiden müteşekkil 800 tutuklu kişi Seyf b. Zûyezen ile birlikte 570'li yılların ortalarına doğru Yemen'e sefere gönderdi.[356] Farrokh, 8000 kişilik bir filonun Yemen üzerine sefer çıktığını fakat denizde kaybolmaları üzerine sadece 800 kişilik gücün karaya çıkabildiğini yorumlamaktadır.[357] Bu filonun akabinde Deylemliler ve Türklerden oluşan 1000 kişilik okçu birliği de ek kuvvet olarak Yemen'e gönderilmiştir.[358]

---

[353] Taberî, Tarih-i Taberî II, ss. 546-547; Altungök-Yıldırım, a.g.e, s. 85.
[354] Altungök-Yıldırım, a.g.e, s. 85; Taberî, Tarih-i Taberî II, s. 550.
[355] İbn Kesîr, a.g.e, s. 292; Taberî, Tarih-i Taberî II, ss. 550-551; Altungök-Yıldırım, a.g.e, s. 85; Farrokh, a.g.e, s. 237; İbn-i Hişam, a.g.e, ss. 101-102.
[356] İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 95; Taberî, Tarih-i Taberî II, ss. 552-553; Farrokh, a.g.e, s. 237; İbn Kesîr, a.g.e, s. 293; Yakubî, a.g.e, ss. 203-204; Cihan, a.g.m, s. 99; Potts, a.g.md, s. 2; İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 183; İsfahânî, a.g.e, s. 46; İbn-i Hişam, a.g.e, s. 103; Dignas-Winter, a.g.e, s. 113.
[357] Farrokh, a.g.e, s. 237.
[358] İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 95; Altungök-Yıldırım, a.g.e, s. 86; Togan, a.g.e, s. 72; Potts, a.g.md, s. 2; Aycan, a.g.md. s. 317.

Sâsânî ordusunda bulunan Türklerin geneli Eftalit-Sâsânî savaşında esir düşen Türkler olduğu düşüncesi de mevcuttur.[359]

Sâsânîler tarafından Yemen üzerine yapılan bu seferin bir diğer sebebi olarak Theophanes'in aktardığı rivayetle Doğu Roma İmparatorluğu ile Göktürkler arasındaki yakınlaşmaydı.[360]

Neticede Sâsânî kuvvetleri Yemen'de Habeşlilere karşı galip gelerek komutanları Mesruk'u öldürüyor ve 575 yılında Yemen'de Sâsânî tabiiyetinde yeniden Himyeriler hâkimiyeti başlamış oldu.[361] İki sene sonra Habeşli bir zenci esirin saldırısına uğrayıp ölen Seyf b. Zûyezen'in yerine Vehriz Yemen valisi olarak Hüsrev Enûşirvân tarafından atandı. Böylece Yemen fiili olarak tamamiyle Sâsânî idaresine girmiş oldu.[362]

İsfahânî, Hüsrev Enuşirvan'ın Yemen seferi ile kazandığı muvaffakiyeti yüceleştirerek bir benzerinin ancak Peygamberlere nasip olduğu şeklinde bir görüş ileri sürmektedir.[363]

Yemen'in gelirleri haraç olarak Sâsânî ülkesine götürülmeye başlanınca bu durum yol üzerindeki Arap kabilelerinin dikkatini üzerine çekti. Bunlardan Temîm Arapları haraç kervanına saldırıp yağmalaması üzerine Hüsrev Enûşirvân, Azad Firuz adlı komutanını söz konusu kabilenin üzerine göndererek bu olayı da kesin bir çözüme kavuşturmaya çalışmıştır. Fakat Sâsânîlerin bu kabile ile mücadelesi Hüsrev Enûşirvân sonrası dönemlere kaldığı da görülmektedir.[364] Bu kazanımlar bir yana dursun bu seferin asıl gayesi Sâsânî ile Doğu Roma arasındaki ticaret güzergâhları olduğu da muhtemeldir. Zira yukarıda belirtildiği gibi Doğu Roma İmparatorluğu Asya ticaret yollarında ve Basra Körfezi geçişinde Sâsânî engeline takıldığı için denizaşırı bir konumda Hindistan mallarına ulaşmayı amaçlamıştı. Fakat Yemen seferi bunun akim kalmasına sebep olduğu barizce görülmektedir.

[359] Cihan, a.g.m, s. 99.
[360] Banaji, a.g.e, s. 132; Theophanes, a.g.e, s. 362.
[361] Taberî, Tarih-i Taberî II, ss. 554-555; İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 183; İbn Kesîr, a.g.e, s. 294; Yakubî, a.g.e, s. 204; İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 96; Altungök-Yıldırım, a.g.e, s. 87; İsfahânî, a.g.e, s. 46.
[362] Altungök-Yıldırım, a.g.e, s. 88; Daryaee, a.g.e, s. 31.
[363] İsfahânî, a.g.e, s. 46.
[364] Potts, a.g.md, s. 2; Altungök-Yıldırım, a.g.e, s. 89.

İbn Miskeveyh rivayetine göre Hüsrev Enûşirvân Aden Körfezi'ni iki dağ arası döktüğü kayalar ve demir kirişlerle kapatmıştır.[365] Bunu yapmaktaki amacı muhtemelen Doğu Roma İmparatorluğunu iktisadî ve ticarî yönden zor bir duruma sokmaktır. Zira Sâsânîler Yemen zaferiyle, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda ortaya koyduğu engeller sebebiyle Doğu Roma İmparatorluğuna ticarî açıdan büyük bir ambargo uygulanmasına da sebep oldu. İbn Miskeveyh rivayetine göre Hüsrev Enûşirvân Aden Körfezi'ni kapatmıştır. Daha önce de İpek Yolu üzerindeki hâkimiyeti ile yine aynı şekilde Roma İmparatorluğuna ipek ticaretinde oldukça büyük zorluklar yaşatmış hatta bir dönem boyunca Roma Suriye'sinde tüccarlar hammadde yoksunluğundan kepenk kapattığı da kaynaklarda zikredilmektdir.[366]

2.3.3. Hz. Muhammed'in(sav) Dünya'ya Gelişi (571) ve Hüsrev Enûşirvân

Hüsrev Enûşirvân'ın saltanatı zamanında dünya üzerinde bir takım gelişmeler yaşandı. Bu gelişmeler Sâsânî ülkesini etkisi altına aldığı gibi dünya üzerinde de yeni bir devrime yol açacaktı. Tüm bu gelişmelere sebep olacak büyük olay yeni bir peygamberin dünya hayatına doğmasıydı. Rivayetlere göre Hüsrev Enûşirvân'ın saltanatının kırkıncı bir diğer rivayete göre kırk birinci yılında İslâm peygamberi dünyaya teşrif eder ve bu sene Habeşilerin Kabe'ye saldırması üzerine Fil Senesi[367] olarak da bilinir.[368]

Hz. Peygamber'in doğduğu gece yeryüzünde bir takım mucizevi olayların meydana geldiği rivayet edilmektedir. Bunlardan bazısı da Roma ve Sâsânî ülkesinde sanki yıkılışın yaklaşmakta olduğunu anlatan olayların vuku bulduğu aktarılmaktadır.[369] Bunlar; kisrâ sarayının sarsılması ve –rivayetlerde- sayısının 12 veya 14 olduğu belirtilen burçlarının yıkılması, İstahr-abad şehrinde bulunan ateşgedelerin –rivayetlere göre bin yıldan beri sönmeyen – ateşlerinin sönmesi, Save Gölü'nün o gün yere batıp yok olması, Semave vadisinde de suların taşması ve

[365] İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 183.
[366] Gumilev, a.g.e, s. 63.
[367] *Fil Senesi, Habeş Krallığının Yemen valisi Ebrehe'nin Kabe'ye nazaran Hristiyanlığı simgeleyecek ve şehrin ekonomik yapısına katkı sağlayacak bir mabedin inşaat etmesi fakat mebni mabedin umduğu şekilde insanları celb etmemesi üzerine Kabe'yi yıkmak üzere Fillerle Mekke üzerine yürümesi olayına Fil Vakası denilir. Ve gerçekleştiği seneye de Arapların zamanı ayarlamada önemli olayları müsemma kılmaları sebebiyle Fil Senesi olarak kayıtlara geçmiştir.* Detaylı bilgi için bkz: Mustafa Fayda, "Fil Vakası", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt 13, (1996), ss. 70-71.
[368] Taberî, Tarih-i Taberî II, s. 567; İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 96; İsfahânî, a.g.e, s. 47.
[369] Muhammed Hamidullah, İslâm Tarihine Girşi (Çev: Ruhi Özcan), İstanbul, Beyan Yayınları, ss. 46-47.

Sâsânîlerin dinî lideri Mobad-ı Mobadan'ın – veziri olduğu da rivayetler arasında- rüyasında develerin atları kovalayıp Dicle Nehri'ni geçip Sâsânî ülkesine yayıldıklarını görmesidir.[370]

Vuku bulan olaylar Hüsrev Enûşirvân'ı endişelendirince saray erkanını toplar ve o an rüya olayı da ortaya çıkınca rüya yorumu için heyetşinasları ve din adamlarını toplar. Rüya tabiri sonucu olarak tüm bu olanlar Arap yarımadasında meydana gelen bir olaydan oluştuğu sonucuna varırlar. Bunun üzerine Hüsrev Enûşirvân Lahmî, lideri Kabus b. Munzir'i bunu araştırması için görevlendirir. Kabus b. Münzir'in vesilesiyle Suriye topraklarında yaşayan Satıh adında bir bilgenin rüyayı yorumlamasıyla Arabistan'da yeni bir peygamberin doğduğunu ve ileride Sâsânî ülkesini hâkimiyetine alacağını öğrenir.[371]

Kisrâ sarayının sayısının yıkılan burçlarının sayıları sayı bakımından farklılık ve bir mana ifade ettiği görülmektedir. Buna göre yıkılan veya bazı rivayetlere göre ayakta kalan on dört burcun Hüsrev Enûşirvân'dan sonra ülkeyi idare edecek ön dört şahı temsil ettiği ve sonra devletin yıkılacağı yorumu yapılmıştır.[372] Bu ve benzeri olay örgüsünün nakledilen hadise hakkında sonradan içinin doldurulduğu ve söz konusu olayların nasıl gerçekleştiği, ne zaman meydana geldiği ve bu haberleri kimin aktardığı gibi soruların çözümsüz kalması bir kurgudan ibaret olduğu da düşünülmektedir.[373]

Hz. Peygamberin doğduğu gece Sâsânî ülkesinde meydana gelen yer sarsıntısının normal bir tektonik hareket olduğu ve bunun da ateşgedelerdeki ateşin kaynağı olan gaz sızıntısını etkileyerek ateşin sönmesine sebep olduğu yorumu da yapılmaktadır.[374]

---

[370] Ahmet Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ Transkripsiyonu, Cilt 1-2, (Haz: M. Muhsin Bozkurt), İstanbul, Çile Yayınları, ss. 40-41; İbnü'l-Belhî, a.g.e, ss. 96-97; Taberî, Tarih-i Taberî III, s. 6-7; İbn Kesîr, a.g.e, s. 422.
[371] İbn Kesîr, a.g.e, ss. 422-423; Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e, s. 41-42; Altungök-Yıldırım, a.g.e, s. 80; Taberî, Tarih-i Taberî III, ss. 7-8; İbnü'l-Belhî, a.g.e, s. 97.
[372] Altungök-Yıldırım, a.g.e, s. 80.
[373] Hüseyin Algül, "Hz. Peygamber'in (sas) Doğumu ve Doğduğunda Rivayet Edilen Meydana Gelen Hadiseler", http://www.siyervakfi.org/, (Erişim tarihi: 16.10.2020), ss. 9-10.
[374] Altungök-Yıldırım, a.g.e, s. 82.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ENÛŞİRVÂN ADİL'İN ŞAHSİYETİ VE SONRAKİ DÖNEMLERE ETKİSİ

3.1. HÜSREV ENÛŞİRVÂN'IN ŞAHSİYETİ

Şahsiyet olarak birçok özelliğe sahip olan Hüsrev Enûşirvân öncelikle yaptığı reformlarla siyasi, idarî, malî, iktisadî ve sosyo-kültürel yönlerden yeni bir çehre kazandırdığı Sâsânîlerin şehinşahıydı. Ve siyasi başarıları ağırlıkta olma üzere birçok açıdan ön plana çıkmış bir hükümdar profiline sahipti. Dolayısıyla onun döneminin siyasi olaylarını ele alan kaynaklar sayesinde şahsiyeti hakkında yorumlar yapabilmekteyiz. Bunların yanı sıra dönemin biyografi metinleri olarak tanımlayabileceğimiz ve hükümdarların yaptıkları hakkında yazılan başarı kitabı mahiyetinde olan "*karname*" ve efendiler kitabı olan "*hüdayiname*" adlı yazıtlar sayesinde de Sâsânî tarihine altın dönemi yaşatan Hüsrev Enûşirvân'ın kişiliğine dair bilgiler elde edebiliyoruz. Bu noktada özellikle hükümdarlık profili üzerinde durulduğu ve genellikle o döneme dair anlatılar aktarıldığı da gözden kaçmaması gereken bir noktadır. Fakat bu iki türün de bakış açıları ve yazılış amaçları doğrunun dışına çıkma olanağını ortaya koymaktadır. Yine de her halukarda bu iki tür Hüsrev Enûşirvân ve şahsiyeti hakkında bilgi edinmede önemli pay sahibidir.

Hüsrev Enûşirvân'ın küçüklüğü dönemine bakınca şu ayrıntı ile karşılaşmaktayız. Şah Kubâd'ın birçok çocuğu arasında tüm güzel tıynetleri kendisinde en fazla toplayan Hüsrev'i sevdiği ve onu ön planda tuttuğu ama suizan sahibi olması üzerine eleştirir.[375] Hüsrev bu olumsuz huyunu terbiye etmeye ve düzeltmeye çalıştığı rivayet edilmektedir.[376] Bu hikâyeci rivayetten hareketle Hüsrev Enûşirvân'ın aşırı dereceye kaçan şüpheci bir kişiliğe sahip olduğu yorumu yapılabilir. Ayrıca babasının özel ilgisine muhatap olduğu da görülmekte ve bu durum da Hüsrev Enûşirvân'ın ilgiyi üzerine çekmekte mahir olduğu düşünülebilir.

[375] Dineverî, a.g.e, s. 121.
[376] Dineverî, a.g.e, s. 121.

Bunun yanı sıra kötü olarak tanımlanan huyunu düzenleme çabası kendisini geliştirmeye çalışan bir yapıya sahip olduğu yorumu da yapılabilir.

Hüsrev Enûşirvân'ın hükümdarlık öncesi hayatına dair bir rivayet de şu şekilde aktarılmıştır. Hüsrev Enûşirvân babasının meclisinde iken o esnada tüm devleti etkisi altına almış olan Mazdek'in de bulunduğu ve Kubâd'dan eşini tek seferlik ilişki için istediği ve babasının izin verdiği fakat Hüsrev'in annesi için yapılan bu isteğe karşı çıktığı hatta bunu yapmaması için Mazdek'in ayaklarına kapandığı şeklinde bir rivayet de bulunmaktadır.[377] Hanedanın bir üyesinin, devleti ne kadar ele geçirmişse de sıradan bir kişinin ayaklarına kapanması gibi her ne kadar gerçekdışı bir olaya değinse de söz konusu rivayet Hüsrev Enûşirvân'ın temiz huylu bir yapıda olduğu veya dinî inancına sadık olduğu konusunda gösterdiği ihtimamı anlatmaya misal teşkil edecek bir örnektir.

Hüsrev Enûşirvân'ın din konusunda gösterdiği ihtimam onun ne denli dinî bir şahsiyete sahip olduğunu göstermektedir. Ataları gibi Zerdüşti bir inançtan beslenen Hüsrev Enûşirvân, mümini olduğu dinin kitabelerinde de oldukça yer almış ve özellikle mazdekizm akımı konusunda ön plana çıkmıştır. Pehlevice yazılmış olan *Dinkerd* adlı Zerdüşlük metninde Hüsrev Enûşirvân, kafirlerin en büyük düşmanı olarak görülür ve sapkın zihniyetlerin yok edilmesinde öncü olduğu belirtilir.[378]

Hüsrev Enûşirvân'ın şahsiyetine dair özellikle asıl bilgi sahibi olduğumuz ve yorumlar yapabildiğimiz dönem hükümdarlık devridir. Ve bu noktada Hüsrev Enûşirvân'ın ön plana çıkmış iki özelliği de adalet ve reformist kişiliği olmuştur. Başta İslâm tarihi anlatımları olmak üzere Hüsrev Enûşirvân'ın hükümdarlık dönemini işleyen kaynakların birçoğu mezkûr şehinşahın adaleti üzerinde oldukça durmuşlardır.

Otorite ve adalet olgularını yüksek bir ihtimamla uygulayan Hüsrev Enûşirvân bu konuda ülke bürokrasisinde de sert uygulamalardan kaçınmadığı görülmektedir. Buna aralarında 30 tane kâtibinin bulunduğu 80 kişilik devlet bürokratlarını zalimlik

[377] İbnü'l-Esîr, a.g.e, s. 391.
[378] Yücel, a.g.m, s. 600.

ve yolsuzluk yaptıkları gerekçesiyle infaza tabi tuttuğu rivayeti bariz bir örnek olarak gösterilebilir.[379]

Taberî, Hüsrev Enûşirvân'ın Sâsânî tahtına oturmasını şöyle dile getirmektedir. *"Ne zaman ki Nûşirevan padişah oldu. Memleketi onarmakla meşgul oldu, adaleti yaydı."*[380] İslâm tarihi kaynaklarında genel anlatı bu tarz üzere olmuştur. Bu sebeple ki Hüsrev Enûşirvân İran gücünün düzenleyicisi ve şedid bir yenileyici olarak biliniyor; ve o, bilime ve öğrenmeye açık biri olarak anlatılmakta; ve "*dadger/adil*" unvanı her zaman adına eklendiği görülmektedir.[381]

Mesûdî, Hüsrev Enûşirvân'ın adaletinden şu rivayetle bahsetmektedir. Hüsrev Enûşirvân'ın dört tane yüzüğünün olduğunu; bunlardan kaşı akikten olanın haraç yüzüğü olduğu ve üzerinde "*adalet*" lafzı nakşedildiği, kaşı firuze olan yüzüğün de çalışma yüzüğü olduğu ve üzerinde "*imaret*" yazıldığı belirtilmektedir. Mesûdî, başka bir rivayette Hüsrev Enûşirvân'ın şöyle dediği de belirtilmektedir. Halkın refahı ordunun çokluğundan ve büyüklüğünden, hükümdarın adaleti de hazinenin zenginliğinden daha efdaldir.[382]

İbn Miskeveh, Hüsrev Enûşirvân'ın, ileri görüşlü ve bakış açısı geniş, isabetli tedbir sahibi ve uzun düşünür, istişareye önem verdiğini aktarmaktadır. Seleflerinin idareciliğine merakı oldu ve bu sebeple Erdeşir 'in hayatını ve dönemini incelediği; devlet siyasetine dair kendisine ordan dersler çıkardığı aktarılmaktadır. Yönetimde naiplerini bu ölçü üzere terbiye ettiğini söylemektedir. Milletlerin siyasetlerini araştırıp beğendiği şeyleri ordan aldı ve kendinden önceki hükümdarların güzel tedbirlerini inceleyerek onlardan yararlandığı belirtmektedir.[383]

Neticede Hüsrev Enûşirvân'ın şahsiyetine yapılan genel yorum "*onun karakterinin iki temel noktası olarak gücü ve adaletinin karışımı*"[384] olduğu ileri sürülmektedir. Gösterdiği askerî başarılar, ortaya koyduğu reformlar onun devlet adamlığı kabiliyeti ve gücünün büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda şüphesiz dönemin karizmatik ve oldukça otoriter hükümdarıydı. Zira Agathias Hüsrev

[379] Tefazülî a.g.e, s. 26.
[380] Taberî, Tarih-i Taberî II, s. 561.
[381] Michael R. Jackson Bonner, "Sasanian Propaganda in the Reign of Husraw Anusirvan", https://www.academia.edu/, (erişim tarihi: 30.12.2020), s. 257; Procopius, a.g.e, s. 209.
[382] Mesudî, a.g.e, ss. 159-162.
[383] İbn Miskeveyh, a.g.e, s. 179; Nüveyrî, a.g.e, s. 150.
[384] Sykes, a.g.e, s. 458.

Enuşirvan'ı tanımlarken hayranlık duyulması gereken biri olduğunu *"Parlak genetiği ve savaşın gerilimi altında asla kırılmayan, asla emzirmeyi bırakmayan ve asla hastalığa ve yaşlılığa yenik düşmeyen yılmaz ruhu için hayranlık duymak tamamen haklı olacaktır"* sözleri ile ayan etmektedir.[385] Fakat Hüsrev Enûşirvân gerçekten adaletin timsali miydi? mevzusu bu noktada sorulması gereken bir sualdir. Zira Hüsrev Enûşirvân şehirlere korku salan, insanları esir alan, zalim ve gözü sadece para hırsı bürümüş bir hükümdar olarak da ifade edilmektedir.[386] Bu sebeple Hüsrev Enûşirvân'ın İran ve İslâm toplumlarında adalet ile anılan isminin, savaş yaptığı coğrafyalarda kabul görür bir noktada olmadığı açıkça fark edilebilir.[387]

Hüsrev Enûşirvân'ın kişiliğine dair bir bilgi Procopius'un aktardığı bir anekdotta şöyle geçmektedir. Doğu Romalı bir komutan Belisarius, Hüsrev Enûşirvân'ın savaş meydanlarında gösterdiği anlaşma bozan eylemleri sebebiyle "*izlediği yolun erkeklerin seçeceği bir yol olmadığını*" dile getirmektedir.[388] Yine aynı kaynakta Hüsrev Enûşirvân'ın reformist karakterine yönelik yapılmış bir yorumda şöyle bahsedilmektedir. *"Kubâd'ın oğlu Hüsrev Enûşirvân asi bir tıynete sahip ve aşırı yenilikçi bir adamdı. Ve bu sebeple o her zaman heyecan ile korku doluydu."*[389]

Öyle ki bu merhametsiz yönü sebebiyle Hüsrev Enûşirvân daha hayatta iken bile Malatyalı bir rahip Eutychius tarafından Babillilerin, zalimliğiyle meşhur olan hükümdarı Nabukeddezar'a teşbih edildiği görülmektedir.[390]

Son kertede Hüsrev Enûşirvân'ın adalete gösterdiği ihtimam ve dillere düşen "*Nuşirevan-ı Adil*" unvanı genel bir kanı özelliği taşımadığı görülmektedir. Çünkü Hüsrev Enûşirvân'ı adaleti yönüyle ele alan kaynaklar hem İran bürokrasisini yücelten kaynakların etkisinde kalmıştı hem de onun yol açtığı yıkımlara şahit olmamıştı.[391] Zira Hüsrev Enûşirvân'ın bilhassa Doğu Roma İmparatorluğu ile yaptığı mücadelelerde gösterdiği tavır ve ortaya koyduğu hareketler "*düşmana adalet*

[385] Agathias, a.g.e, s. 67.
[386] Sivrioğlu, a.g.m, s. 233.
[387] Yücel, a.g.m, s. 601.
[388] Procopius, a.g.e, s. 443.
[389] Procopius, a.g.e, s. 209.
[390] Matthew Dal Santo, "Imperıal Power And Its Subversıon In Eustratıus Of Constantınople's Lıfe And Martyrdom Of Golınduch (Cilt 602)", Byzantion, Cilt 81, Peeters Publishers, (2011), s. 149; Yücel, a.g.m, s. 607.
[391] Yücel, a.g.m, s. 601.

yok"[392] vurgusu ile açıklanabilir. Dolayısıyla kaynaklardan anlaşılacağı üzere Hüsrev Enûşirvân'ın kendi halkına ve Zerdüştîlere adil iken muharebe meydanlarında ise tavizsiz ve savaşta her şey mubahtır anlayışıyla başarıya ulaşmak adına önüne gelen her fırsatı değerlendiren bir şahsiyete sahip olduğu görülmektedir.

Bizans kaynakları Hüsrev Enûşirvân'ı zalim, zorba, paraya tapan kötü bir kimse olarak andığı kadar onun bilime olan ilgisine, devlet adamlığına ve reformist şahsiyetine dair bilgiler de aktarmakta ve bu noktada ona hakkını iade etmektedirler.[393] Sebeos, eserinde Hüsrev Enûşirvân'ı refah destekleyen ve ülkesini restore eden bir hükümdar olarak da zikretmektedir.[394] Söz konusu kaynaklardan bazıları Hüsrev Enûşirvân'ın bilgiye ve bilginlere verdiği desteği de dile getirmekte ve Atina'da okulları kapatılan filozoflara desteğini de ele almaktadır. Bunlardan Agathias, Hüsrev Enûşirvân'ın Antik Yunanca'dan yaptırdığı çeviriler ve bilhassa filozof Uranius'a gösterdiği ilgiyi oldukça detaylıca ele almaktadır.[395] Agathias ayrıca idarî dehasını izhar etmek adına Hüsrev Enûşirvân'ı kendisinden önceki hiçbir Sâsânî hükümdarı ile mukayese edilemeyecek kadar iyi olduğunu ve Sâsânîler öncesi İran hanedanlarından Ahamenidlerin ünlü hükümdarları Sirus ve I. Darius ile kıyas edilmesi bile şanını yüceltmeye yetmeyeceğini zikretmektedir.[396]

Nihayetinde Hüsrev Enûşirvân, iki zıt kutbun birleştiği bir isim olarak değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Bir taraftan zalimane ve kötülük dehası olarak anılırken diğer taraftan barış yanlısı, adaletin timsali ve eşsiz devlet adamı olarak anılmaktadır. Buna sebep olan nokta ise Hüsrev Enûşirvân'ın bizzat kendi dış politikaları olmuştur. Arap kaynaklarında daima adaletle zikredilmesinin yegâne sebebi çıkar ilişkisi üzerine kurulu olması sebebiyle olması muhtemeldir. Zira Bunun yanı sıra Arap topluluklarına karşı sürekli olumlu bir siyaset güden Hüsrev Enûşirvân, aynı sıcak politikayı özellikle Roma topraklarında yaşayan insanlar ve genel olarak da Hristiyan topluluklara karşı göstermemiştir. Bunun temelinde yatan sebep de "*coğrafya kaderdir*" olgusu şeklinde düşünülebilir. Zira Hüsrev Enûşirvân ülkesini kalkındırmak isteyen bir hükümdar olarak doğal olarak yönünü gelişime

[392] Yücel, a.g.m, s. 601.
[393] Sivrioğlu, a.g.m, s. 233.
[394] Sebeos, The Armenian History attributed to Sebeos (Prep: R.W. Thomson, J.H. Johnston), Liverpool University Press, s. 9.
[395] Agathias, a.g.e, ss. 62-67.
[396] Yücel, a.g.m, s. 598.

açık ve ganimetlerin çok olacağı coğrafyalar üzerine çevirmişti. Dolayısıyla bu durumda bölgesel olarak insanların Hüsrev Enûşirvân kimliğini yorumlamada etkisi olmuştur.

Tabi ele alınan bu olumlu ve olumsuz özelliklerin yanında Hüsrev Enûşirvân kültürlü bir yapıya da sahipti. Özellikle felsefe başta olmak üzere diğer birçok ilmi alanlara gösterdiği alaka sebebiyle bilge-kral olarak da hafızalarda yer edinmesine olanak sağlamıştır.[397] Ve evrensel dünyanın kültürel gücünü benliğinde ve çalışmalarında toplamaya çalışmaktaydı. Buna şöyle bir örnek gösterilebilir. Rivayete göre tıbbın yanı sıra hukuk ile de ilgilenen Hüsrev Enûşirvân, başarı kitabı olarak bilinen "*Karname"*sinde Roma hukuku ve Hint hukukuna alakasının olduğu ima edilmektedir.[398]

İlmi alanda Hüsrev Enûşirvân'ın tıp ilmine de ilgi duyduğu görülmektedir. Araplar arasında tababet ilminin önemli simalarından olan el-Haris b. Kelede, Cundişapur'daki okulda eğitim görüp bu alanda çok önemli bir seviyeye geldiği anlatılmaktadır. Arap kültüründe "*Arapların tabibi*" olarak önemli bir iz bırakan el-Haris ile tababet ilmi hakkında sohbetler yapmış ve bu sohbetlerin içeriğini kayda geçirilmesini emretmiştir.[399] Ayrıca Hüsrev Enûşirvân'ın emriyle Cundişapur'da hekimlerin katıldığı bilimsel bir sempozyum yapıldığı ve yapılan mütalaaların, fikir teatilerinin kaydedildiği rivayet edilmektedir.[400] Bunlar Hüsrev Enûşirvân'ın bu ilme verdiği değeri ve gösterdiği ilgiyi çok somut bir örnekle ortaya koymaktadır.

Kültürel alanda yelpazesini geniş tutan Hüsrev Enûşirvân kültürler ve diller arası iletişimin de önemine vakıf olarak felsefe ve edebiyat alanında birçok çeviri çalışmasının başlatmış ve bu vesileyle günümüzde bile kıymet-i harbiyeye mazhar olacak pek çok eserin meydana gelmesine olanak sağlamıştır. Bunlardan en önemlisi olarak *Kelile ve Dimne* adlı eserin önceki bölümlerde zikredildiği gibi Hüsrev Enûşirvân'ın girişimi sonucu Sanskritçeden Farsçaya çevrilmiş ve sonraki dönemlerde Arapçaya çevrilmesi ile günümüze kadar gelmiştir. Aynı şekilde satranç oyununun da Hint alt kıtasının dışına çıkmasında ve yayılmasında yine Hüsrev

[397] Yücel, a.g.m, s. 599.
[398] Wiesehöfer, a.g.e, s. 312.
[399] Eyyüp Tanrıverdi, "Cahiliye Dönemi Arap Tabibi El-Hâris B. Kelede", Şarkiyat Mecmuası, Sayı 27, (2015), ss. 20-23.
[400] Wiesehöfer, a.g.e, s. 312;

Enûşirvân dönemi zengin kültürel faaliyetlerin bir sonucu neticesinde vuku bulmuştur.[401]

Hüsrev Enûşirvân, selefi olan hükümdarların tarihini okumaya ilgi duyduğu bilinmektedir. Bu durum tarihe olan merakını da ortaya koymaktadır. Tarih ilmine merakı sebebiyle devletin resmi tarihini de düzenlemeye tabi tuttuğu belirtilir. Buna göre zamanın başlangıcından kendi dönemine kadar olan zamanın "*Hüdayiname*" ismiyle yazılmasına vesile olduğu rivayet edilmektedir.[402] Bir diğer görüş de bu türün başlangıcının daha önceleri olduğu ve Hüsrev Enûşirvân tarafından da derlendiği şeklindedir.[403]

Nihayetinde üstün bir yönetici profili çizen Hüsrev Enûşirvân çok yönlü ve gelişime açık kişiliği ile ülkesine zirve noktasını yaşatmıştır denilebilir. Askerî sahada başarılarının yanı sıra idarî, kültürel, ekonomik ve kültürel alanda çok iyi bir ivme yakalamıştır.

3.2. HÜSREV ENÛŞİRVÂN KÜLTÜ

Tarihte birçok lider karizmatik karakteriyle sonraki çağlara adını altın harflerle yazdırmayı başarmıştır. Bazıları çığır açıcı fetihleri veya nam salan muharebe zaferleri ile kimileri de siyasi ve askerî başarıları kadar ahlaki ve insani vasıfları ile ölümsüz olmayı başarabilmiştir. Hüsrev Enûşirvân da gerek yaşadığı dönem itibariyle ve gerekse ölümünden çok sonraları, yüzyıllar boyu bir kült haline gelme süksesi elde etmiştir. Sadece Sâsânîler dönemi ile sınırlı kalmayıp bilhassa İslâm coğrafyasının neredeyse tamamında geniş bir etki sahası oluşturmuştur.

Hüsrev Enûşirvân, Sâsânîler ve Yakındoğu tarihinde filozoflaşmanın bir özetini temsil eder. Ona atfedilen o kadar şey var ki, ortaya çıkan bilgi kirliliği ve karmaşasından dolayı gerçeği kurgudan ayırt etmek çok zordur. Öyle ki bu durum yeri gelince Hüsrev Enûşirvân'ın tanrılaştırıldığı görülmektedir.[404] Hüsrev Enûşirvân şüphesiz Sâsânîlerin çöküşünden ve İslâm'ın gelişinden sonra bile o geniş coğrafyada

[401] Wiesehöfer, a.g.e, s. 312;
[402] Johnston, a.g.m, s. 116; Nimet Yıldırım, İran Mitolojisin –Kökenler, Kaynakları ve Ana Temaları", İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2012, s. 361; Zencânî, Sultan'a Öğütler (Haz: H. Hüseyin Adalıoğlu), İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005. s. 110.
[403] Bonner, "Sasanian Propaganda in the Reign of Husraw Anusirvan", s. 260.
[404] M. Sıraç Bilgin, Zarathustra (Zerdüşt) Hayatı ve Mazdeizm, İstanbul, Berfin Yayınları, 1995, s. 211.

insanların hayal gücünü yakalayabildi. Ve hayata geçirdiği reformları krallar, halifeler ve sultanlar için iyi devlet yönetimi yolunda bir iz göstergesi olacaktı.[405] Nitekim Hüsrev Enûşirvân'ın bu eşsiz başarılarına ve yaşadığı döneme özellikle krallar, sultanlar, halifeler ve tarihçiler oldukça ilgili olmuşlardır.[406]

Dolayısıyla baktığımız zaman iki tane Enûşirvân kimliği ile karşı karşıya kalıyoruz diyebiliriz. Birincisi, herkesçe bilinen özellikle de devlet adamları tarafından örnek alınan ve hakkındaki birçok malumatın sonraki dönemlerde üretildiği bir kişilik ile efsanevi Enûşirvân, ikincisi de tarihi kaynakların değerlendirmesi ile gerçek Enûşirvân profili bulunmaktadır. Ve iki figür arasında da bazı noktalarda ciddi uçurumlar bulunmaktadır.

Asıl soru Hüsrev Enûşirvân'ın efsanevi profili nasıl ortaya çıktı ve nasıl gelişti? Hüsrev Enûşirvân'ın yüzyıllar boyu süren etkisi ve bu uzun süre boyunca ona gösterilen kıymetperverliğin temelinde elbette ki siyasi başarıları, reformist devlet adamlığı ve insani kişiliği yatmaktadır. Fakat bu gerçekten efsanevi karaktere evrilme sürecinde yukarıda sayılan temel sebeplerden başkaca pek çok etken de bulunmaktadır. Bu etkenlerin başında, o dönem vuku bulan hadiseler hakkında bilgiler aktaran tarafgir içeriğe sahip Pehlevice metinler[407] ve İran hanedanları tarihine dair muhteviyat barındıran geleneksel tarih metinleri olan ve günümüze ulaşmamış *Krallar/Efendiler* Kitabı olarak isimlendirilen "*Hüdayiname*"ler[408] yer almaktadır.[409] Bu yazım türü hakkında yapılan nazariyelerde kralların propagandasını yapma amaçlı yazıldığı ve doğruluk açısından nakıs kaldığı yorumu yapılmaktadır.[410] Bu yüzden söz konusu kaynakların güvenilirliği propaganda malzemesi olması sebebiyle az olduğu ve tarihi kaynak olarak yararlanıldığı vakit çok iyi bir tenkite tabi tutulması gerektiği görülmektedir.

Nitekim asıl bir yayılma gösteren profil Hüsrev Enûşirvân'ın destansı kişiliğiydi. Zira çok geniş bir coğrafyada tanınmakta ve bilinmekteydi. Ve yaşadığı

[405] Daryaee, a.g.e, s. 29.
[406] Yücel, a.g.m, s. 594.
[407] Sivrioğlu, a.g.m, s. 233.
[408] Detaylı bilgi için bkz. A. Shapur Shahbazi, "Historiography ii. Pre-İslamic Period", Encyclopedia Iranica, Cilt. 7, Çevrimiçi baskı, https://iranicaonline.org/articles/historography-ii, (erişim tarihi: 09.03.2020/10:52), ss. 325-330; Tahsin Yazıcı, "Fars Edebiyatında Destan", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt 9, (1994), ss. 205-208.
[409] Yücel, a.g.m, s. 594.
[410] Bonner, "Sasanian Propaganda in the Reign of Husraw Anusirvan", ss. 263-264.

dönemdeki başarılarıyla kazandığı karizmatik devlet adamlığı titrinin yanı sıra öldükten çok sonraki dönemlerde elde ettiği bu kült, mitolojik, efsanevi bir yapı da barındırmaktaydı. Öyle ki bu destansı Hüsrev Enûşirvân figürü sadece gerçek kişiliğinin önüne geçmekle kalmayıp Sâsânî İmparatorluğunun mücerred bir izdüşümü halini aldı.[411]

Bu açıdan düşünüldüğünde Hüsrev Enûşirvân'a dair söylenen hadiseler, olaylar ve kişiliğine dair bilgilerde gerçeklik yönü tarihsel bilgiye ne kadar dayanıyordu. Bunu belirtmek çok zor olsa da imkansız değildir. Dolayısıyla bugün çizilen bir Hüsrev Enûşirvân figüründe gerçeklik ile efsanevi anlatı arasında çok ince bir çizgi bulunmaktadır.

3.3. ARAP CAHİLİYESİ VE İSLÂM DÜNYASINDA HÜSREV ENÛŞİRVÂN

Hüsrev Enûşirvân kültü yayıldığı geniş coğrafyada abidevi bir şahıs olarak İslâm toplumunda da boy göstermiş ve büyük ölçüde saygınlık görmüştür. Bilhassa İslâm toplumunun edebiyatında yer almakla birlikte devlet siyasetinde de örnek alınması gereken bir kişilik ve ülkesine yaşattığı dönem de saadet devri olarak görülüp refahın bolluğun çok olduğu bir dönem olarak tasavvur edilmiştir. Hüsrev Enûşirvân'ın İslâm toplumunda edindiği yer hem İslâmiyet öncesi Arapların etkisiyle olurken İslâm sonrası dönemde de bunun etkenleri bulunmaktadır.

İslâmiyet öncesi dönemde Arapların Hüsrev Enûşirvân'a gösterdikleri saygı ve sevginin temelinde Güney Arabistan'da Yemen topraklarını Hristiyan Habeşîlerin ellerinden kurtarması yer almaktadır.[412] Belagat ve şiir ilmi meşhur olan Araplar Hüsrev Enûşirvân'ın bu yardımına karşılık epik anlatımlarında şahsına nispeten çokça yer vermişlerdir. Bu şairlerden Ebu es-Salt kasidesinde şöyle demiştir; *"Sen (Ey Kisrâ) Siyah köpekler üzerine arslanlar gönderdin. Onların ürkerek kaçanları bozguna uğrayarak her yana dağıldılar".*[413]

İslâmî döneme gelindiğinde ise normalde İran Kisrâları hakkında ayet "*Rum suresi 2-6*" nazil olmuş[414] ve Mekkeli putperestlerin onları desteklemeleri sebebiyle

[411] Yücel, a.g.m, s. 597.
[412] Sivrioğlu, a.g.m, s. 227.
[413] Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, s. 1131.
[414] Kuran-ı Kerim-Meali, Rum Suresi 2-6, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, ss. 403-404. *("Rumlar, yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Onlar yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde*

kötü görülmüşlerdir. Ama Hüsrev Enûşirvân, İslâm toplumunca benimsenmiş ve birçok konuda örnek alınmış bir şahsiyet olduğu görülmektedir.

Hüsrev Enûşirvân'ın İslâm toplumuna en somut etkisi, Halife Ömer'in İran'ı fethiyle birlikte başlamıştır yorumu da yapılabilir. Zira yerleşik bir devlet idaresi kültürüne sahip olan Sâsânîler'den ve bilhassa Hüsrev Enûşirvân'ın gerçekleştirdiği vergi ve haraç düzenlemelerinden yararlanılmıştır.[415] Ve yeni kurulmuş, kurumsallaşma yolunda hızlı adımlar atarken bu etkileşim İslâm devletine ve toplumuna oldukça fayda gösterdiği gözden kaçırılmayacak bir nokta olduğu görülmektedir. Fakat bazı görüşler Halife Ömer'in Hüsrev Enûşirvân'ın reformlarından faydalanmadığı ve bu konuda aktarılan haberlerin uydurma olduğu görüşünü de ileri sürmektedir.[416]

Hüsrev Enûşirvân'ın İslâm toplumundaki yeri ve önemi Hz. Pergamber'den rivayet edilmiş hadisler ve sahabelerle karşılaştırılarak aktarılan hikâyelerle de aşikar olmaktadır. Hadis ilmi açısından sahihliği zayıf kalan rivayete göre Hz. Peygamber, *"Ben adil bir melik zamanında doğdum"* diye buyurmuştur.[417] İlk olarak İmam Tirmizî'nin *Şemâil-i Şerif* adlı eserinde karşımıza çıkan bu hadisi İbn Arabî de *Fütûhat-ı Mekkiye fî Esrâri'l-Mahkiyye ve'l-Mülkiye* adlı eserinde aynı şekilde zikretmiştir.[418] İmam Gazalî, söz konusu hadisi bizzat Hüsrev Enûşirvân ismini zikrederek "*Ben adil hükümdar Nuşirevan zamanında doğdum*" şeklinde aktarmıştır.[419] Muhaddislerden bazıları mezkûr hadis hakkında şöyle demiştir; İbnü'l- Cevzî, Sehâvî ve Şevkânî ise hadisin aslının bulunmadığını aktarırken Sağânî

---

galip geleceklerdir. Allah, (onlara zafer konusunda) bir vaadde bulunmuştur. Allah vaadinden dönmez. Fakat insanların çoğu bilmezler." Hz. Muhammed'e peygamberlik verildiği sırada, dönemin iki süper gücünden İranlılar, Rumlara (Bizans) savaşta galip gelmişlerdi. Kendileri gibi putperest olan İranlıların galip gelmesine sevinen Mekkeli müşrikler, kendilerinin de Müslümanlara karşı galip geleceğini söylemişlerdi. Ayetler, bu olaya ve daha sonra Bizans'ın İranlılara karşı galip geleceğine işaret etmektedir. Gerçekten de birkaç yıl sonra Müslümanlar bedir zaferini kazandıkları gün, Bizans'ın İranlılara karşı galip geleceğini duymuşlar, hem kendi zaferlerine hem de kitap ehli olan Bizans'ın zaferine sevinmişlerdi.)

[415] Farrokh, a.g.e, s. 228.

[416] Abdülaziz Duri, "Hz. Ömer'in Mâlî Düzenlemeleri: [Irak Bölgesindeki] Vergiler" (Çev: Halil İbrahim Hançabay), Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 23, Sayı 2, (2014), s.196.

[417] Mehmet Ayhan, Fütûhat-ı Mekkiyye'de Hadisçilerin Metotları Dışında Nakledilen Rivayetler, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İlahiyat Anabilim Dalı, İstanbul, 2009, s 156; Şehmus Ünverdi, Hadis İlmi Açısından Aclûnî'nin Keşfü'l–Hafâ Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2009, s.22; Tökel, a.g.e, s. 246.

[418] Ayhan, a.g.t, s. 156; Sivrioğlu, a.g.m, s. 228.

[419] İmam Gazâlî, Devlet Başkanlarına –Nasihat-ül Mülûk- (Çev: Osman Şekerci), İstanbul, Sinan Yayınevi, 1969, s. 158.

rivayet edilen haberin mevzu olduğunu söylemektedir. Halimî de hadisin sahihlik açısından nakıs olduğunu, senedinin sahih olsa bile anlam olarak doğru olamayacağını beyan etmektedir.[420]

Ayrı olarak İmam Gazzâlî'nin bir başka hadis rivayetinde Hüsrev Enûşirvân hakkında şöyle denilmektedir. "*Şu dört kimsenin küfür üzerine ölmelerine üzüldüm; Adaletinden dolayı Nuşirevân'a, cömertliğinden dolayı Hatem-i Tai'ye, güzel şiirinden dolayı İmruu'l Kays'a, bana yaptığı iyilikler için de Ebu Tâlib'e*".[421] İmam Gazalî'nin zikrettiği bu ikinci mevzu hadis de geç dönemde yaşamış olan müellifin aksine erken dönemde yaşayan hiçbir hadis alimi tarafından aktarılmadığı görülürken, Hüsrev Enûşirvân'a olan bu ilgisinin sebebi olarak Hz. Peygamber'in onun zamanında doğmuş olması görüşü ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla İmam Gazalî'nin bu aktarımları bizzat hadis ravilerinden ve muhaddislerden değil halk arasındaki şifahî anlatıların bir ürünü olduğu düşünülmektedir.[422]

Hüsrev Enûşirvân ve sahabelerin birlikte anıldığı menkıbevi tarzı hikâyeler de aynı şekilde gerçeğin ötesinde bir noktada yer almaktadır. Zira anlatılan hikâyelerde bahsi geçen olayların yaşanması ve zikri edilen kişilerin bir araya gelmesi pek de mümkünatı olmayan türdendir. Dolayısıyla Hüsrev Enûşirvân figürünün İslâmî kaynaklarda yer almasının temel sebebi ideolojik bir durumdur. Şahsın gerçek karakteri yabana atılmakla birlikte esas olan İslâm halifelerine örnek bir kişilik teşkil etmesi olmuştur.[423]

Ömer bin Hattap hilâfet makamında iken Şam'daki valisi onarıp genişleteceği cami için bir gayri müslimin toprağına el koymuş. Zulme uğrayan adam çareyi halifenin yanında gitmekle bulup Halife Ömer'in huzurunda derdini dile getirmiş. Ömer bin Hattap da adama sadece bir not yazıp valisine götürmesini söylemiş. Kendisine verilen notu valiye getiren gayri müslim adam validen alacağını alınca bu sefer notta yazılanı merak edince vali de "*Ben Nuşirevan'dan daha adilim.*" cümlesi yazan notun hikâyesini anlatmaya başlamış. İslâmiyet gelmeden evvel Ömer ve arkadaşı –Sad bin Ebi Vakkas olduğu da söylenir- İran'a ticaret için gitmiş ve orada develeri gasp edilmiş. Bunun üzerine İran kisrâsı Nûşîrevân'ın huzuruna çıkıp

[420] Ayhan, a.g.t, s. 156; Tökel, a.g.e, s. 247.
[421] Sivrioğlu, a.g.m, s. 228..
[422] Sivrioğlu, a.g.m, s. 228.
[423] Yücel, a.g.m, s. 610.

arzuhal eyleyince şehinşahın emri üzere hırsızlar yakalanmış. Nûşîrevân, Ömer ve arkadaşına mallarını teslim etmiş ve eşyalarını gasp edenlerin de oğlu ile veziri olduğu bildirmiş. Ömer ve arkadaşı Nûşîrevân'ın memleketinden ayrılırken görmüşler ki gaspçıların idam edilen cesetleri şehrin çıkışında asılmış.[424] -Bir diğer aktarıma göre de Ömerle birlike olan kişi Amr bin As veya Muaviye bin Ebu Süfyan olduğu ve çalınanların da taşınabilir mal cinsinden olduğu dile getirilmektedir. – Aktarılan hikâyenin asıl gayesi Ömer bin Hattab'ın adalet anlayışını dile getirmektir. Ve bu sebeple Hüsrev Enûşirvân adaletiyle bilindiği için hikâyenin bir diğer kahramanı olmuştur. İkinci nokta ise vuku bulan olayın gerçekleşme ihtimali oldukça düşüktür ki Hüsrev Enûşirvân'ın oğlunu ve vezirini astığı bilgisi hiçbir kaynakta geçmemekte ve anlatılmamaktadır.

Sâsânî şehinşahları ve bilhassa Hüsrev Enûşirvân ile ilgili kıssa ve anlatıların İslâm yazınına girişi ilk olarak İbn Mukaffa tarafından yapıldığı genel bir kabule dayanır.[425] Emeviler devrinde Sâsânîler ve Hüsrev Enûşirvân ile ilgili göze çarpan bir anlatı örneği neredeyse görülmemektedir. Bunun sebebi Arap milliyetçiliğinin bir yansıması mı yoksa o dönemde tam olarak literatürde yer edinmemiş olması mı? şeklinde iki soru belirtmektedir. Nitekim İbn Mukaffa ile çağdaş olan Abdülhamid el-Katib, Arap ve müslüman topluma ait ilk siyasetname tarzı eseri, *Ahd-ü Mervan'*da Sâsânî şehinşahları ve Hüsrev Enûşirvân hakkında hiçbir bilgi içermemektedir.[426]

Hüsrev Enûşirvân kültünün sükse kazandığı bir dönem de Abbâsîler devridir.[427] İslâm devleti İran topraklarını fethetmesiyle birlikte yerleşik bir kültür olan Perslerden en başından itibaren idarî ve mali konular başta olmak üzere birçok konuda etkilendi. Emeviler'in Arap milliyetiliği buna bir nebze ara verse de Abbâsî hanedanı saltanat tahtına oturunca Bağdat merkezli bir yönetim tesis etti. Abbâsîlerin eskiden Sâsânîler başkenti Medâin'e yakın olan Bağdat'ta yönetim merkezi kurması

[424] Nihat Hatipoğlu, "Ben Nuşirevan'dan Daha Adilim" Hürriyet 25 Mart 2011, (Erişim tarihi: 18.01.2021).
[425] Sivrioğlu, a.g.m, s. 230.
[426] Sivrioğlu, a.g.m, s. 230.
[427] Sivrioğlu, a.g.m, s. 233.

ile kaybedilen Pers kültürü tesiri yeniden nüksetti[428] ve bu dönem çok iyi bir gelişme kaydetti.

Bundan rahatsız olup tepkisini dile getiren isimler de olmuştur. Dönemin fakihlerinden Abdullah ibn Ebu Zeyd bu duruma karşı tepkisini şu cümlelerle aktarıyor: *"Allah'ın rahmeti Emevilerin üstüne olsun! Aralarından İslâm'da [sapkın] yeniliğe kalkışan halife hiç çıkmadı. Eyaletlerindeki valilerin ve idarecilerin çoğu Araptı. Ama Abbâsîler halifeliği onların elinden alınca devletin yönetimini İranlıların eline bıraktılar. Önde gelen mevkilere kalpleri inançsızlıkla, Araplara ve İslâm devletine karşı nefretle dolu İranlıları doldurdular. İslâm'ın mahvolmasına yol açabilecek akımları İslâm dünyasına onlar soktu."*[429]

Özellikle Hüsrev Enûşirvân kültü bu dönemde oldukça popüler olmuştur. Çünkü Abbâsî halifelerinin asıl olarak dikkate aldığı şehinşah Hüsrev Enûşirvân idi.[430] Muhammed bin Haris Salebi, Abbasî halifesi Mütevekkil'in veziri Feth ibn Hakan'a sunduğu siyasetnamesinde İran hükümdarları ve özellikle Hüsrev Enûşirvân üzerinde oldukça durmaktaydı. Öyle ki mezkûr eserde İslâm halifeleri ve sahabeler yabana atılmış bir şekilde arka planda kaldığı söylenmektedir. Ama Hüsrev Enûşirvân'ın adaletin timsali titrinin daha parlak olmadığı seviyedeydi. Çünkü Salebi Hüsrev Enûşirvân anlatılarında onu diğer Sâsânî hükümdarlarından daha üstün bir seviyede göstermediği belirtilmektedir. Dolayısıyla o zamana kadar daha "*Adil Enûşirvân*" kimliği tam olarak doğmamıştır.[431] Çağdaş dönemde Endülüslü yazar İbn Abdürrabih, yazdığı siyasetname tarzı eserde Sâsânî hükümdarlarına ve Hüsrev Enûşirvân'a neredeyse hiç yer vermediği görülmektedir. Bu durum Hüsrev Enûşirvân'ın o dönemde müslüman toplumu içinde özellikle Abbâsî coğrafyasında önemsendiği, mağrip ve maşrıkta kayda değer bir itibar gördüğü söylenemez. [432]

Anlatıya göre Abbâsîler döneminde Halife Memun'un Hüsrev Enûşirvân'ın mezarını açtırıp içine girdiği ve cesediyle elbiselerinin çürümediğinin ve bu yüzden

[428] Hodgson, a.g.e, ss. 233-234; Sivrioğlu, a.g.m, s. 233.
[429] Dimitri Gutas, Yunanca Düşünce Arapça Kültür, Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu, İstanbul, İstanbul Kitap Yayınevi, 2003, s. 152.
[430] Hodgson, a.g.e, s. 236; Sivrioğlu, a.g.m, s. 234.
[431] Sivrioğlu, a.g.m, s.236.
[432] Sivrioğlu, a.g.m, ss. 234-235.

altın nakışlı bir kefenle örtülmesini emrettiği haberi de doğruluğu tartışılır kayda değer bir bilgidir.[433]

Abbâsîlerin siyaseten zayıfladığı 10. asırda İran coğrafyasında yeni güç odakları ortaya çıkmaya başlar. Sâmânîler (819-1005) ve Büveyhîler (932-1062) Abbâsî halifeliğinden bağımsız bir siyasal güç olarak tarih sahnesine çıkmaya başlamasıyla bu dönemde Sâsânîlere verilen önem ve Hüsrev Enûşirvân figürü yeni bir çehre kazanıp daha çok önem kazanmaya başladığı görülmektedir.[434]

Aktarılan rivayete göre Hüsrev Enûşirvân'ın dört tane yüzüğü olduğu ve bunların her birinin farklı bir maddeden yapıldığı bilinir. Bu yüzüklerden akik taşından olanına "*adalet*", firüze kaşlı olanında "*imaret*", lacivert yakutlu olanı "*aceleci olma*" ve kızıl yakutlu yüzükte de "*vefa*" şeklinde yazılar olduğu söylenir.[435] Bir başka rivayete göre de Halife Memun, Hüsrev Enûşirvân'ın kabrini açıp içeri girince parmağında yakuttan imal edilmiş kıymete haiz bir yüzük olduğunu aktarılır. Yüzüğün üzerinde "*bih, mih, neh, mih, bih*" yazılı olduğunu ve mana olarak "*Cömertlik en büyüklüktür, yoksa böbürlenmek büyüklük değildir.*" yazılı olduğu söylenir."[436] Mezarına girince parmağında üç yüzük olduğu ve her birinde nasihatlerin yazılı olduğu şeklinde başka rivayet de mevcuttur.[437]

Hüsrev Enûşirvân'ın büyük bir tacının da olduğu ve birçok cevherle süslendiği, uzaktan görülmeyen bir zincirle sarayının tavanına bağlı olduğu, başına takınca çokça azametli bir görünüme sebep olduğu rivayet edilir.[438] Söz konusu tacın on yedi veya yirmi üç küngürden[439] müteşekkil olduğu ve etrafında nasihatler yazıldığı ve bu nasihatlerin daha sonra derlenerek sonraki dönemlerde de İbn Mukaffa tarafından Arapçaya tercüme edildiği aktarılır.[440]

---

[433] Gazâlî, a.g.e, s. 105; Sivrioğlu, a.g.m, s. 246; Keykâkus, a.g.e, s. 66; Hüseyin Vâizi Kâşifî, Ahlâk-ı Muhsinî, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019, s. 146; Müjgan Çakır, "Râhatü'l-İnsân (Pend-Nâme-İ Enûşîrvân)'ın Türkçe Bir Tercümesi", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Cilt 7/3, (2012), s. 725.
[434] Sivrioğlu, a.g.m, ss.241-242.
[435] Mesudî, a.g.e, s. 159.
[436] Gazâlî, a.g.e, s. 105.
[437] Kâşifî, a.g.e, s. 146.
[438] Taberî, Tarih-i Taberî II, s. 548; İbn Kesîr, a.g.e, s. 292; Tökel, a.g.e, s. 246.
[439] Küngüre: şerefe ve kubbenin tepesi demektir. Bkz. https://www.luggat.com/, (erişim tarihi: 24.05.2022/00:08)
[440] Çakır, a.g.m, s. 726.

Netice itibariyle Hüsrev Enûşirvân'ın kült olarak yayılma hızı dönemden döneme ve bölgeden bölgeye değişiklik göstermiştir. Genel olarak ideolojik bir perspektifle ele alınan Hüsrev Enûşirvân kişiliği tarih ilmi usulünden uzak, hakkındaki bilgilerin gerçekliğinden çok ele alınan figürün taşıyacağı mesaj dikkate alındığı görülmektedir. Bu durum da birbirinden bağımsız iki karakterin ortaya çıkışını sağlamıştır.

3.4. SANAT ALANINDA HÜSREV ENÛŞİRVÂN

Hüsrev Enûşirvân, edebiyattan mimariye sanatın birçok alanında izler bırakmış ve ölümünden sonra da asırlar üstü ölümsüz bir hayat hikâyesi yazmıştır. Arap, Fars ve Türk klasik edebiyatında "*Nûşîrevân-ı Adil*"olarak tanınıp bilhassa mesnevî türü eserlerde vazgeçilmez bir rol model, manzum eserlerde de telmih, teşbih, mecaz ve mazmun çalışmalarına vazgeçilmez bir öğe olmuştur.[441] Özellikle Fars edebiyatında birçok esere konu olmuş hatta bazı eserlerin bizzat kendisi tarafından yazıldığı rivayet edilmektedir.[442]

Hüsrev Enûşirvân edebiyat alanında en çok ele alındığı özelliği adaleti olmuştur. Mesnevî türü eserlerde adaletin mülkün temeli temasının işlendiği ve ideal devlet olgusunun anlatıldığı menkıbelerde vazgeçilmez bir unsur olarak yer aldığı görülmektedir. Bundan maada halkına karşı merhameti ve cömertliği de başka bir özelliği olarak ele alınmaktadır. Hüsrev Enûşirvân, büyük gücü, zenginliği ve azametiyle gerek Cahiliye gerekse İslâm devri edebiyatında şair ve edipler tarafından güç ve servetin sembolü olarak sayılmıştır.[443]

Hüsrev Enûşirvân'ın ölümsüzlüğüne atıf edilen en büyük özelliği de adaleti, adil olmasıydı. Sadî Şîrâzî (ö. 1292)'nin şu beyti örnek olarak kabuledilebilir:

"Nuşirevan'ın kutsanmış adı adalet için hala geçerli;

Nuşirevan'ın cihandan kaybolmasının üzerinden çok zaman geçmesine rağmen"[444]

[441] Nurettin Albayrak, "Enûşirvân (Edebiyat)", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt 11, (1995), s. 255; Pala, a.g.e, s. 375.
[442] Çakır, a.g.m, s. 724.
[443] Avcı, "Kisrâ", s. 71.
[444] Browne, a.g.e, s. 135.

Cahiliye devri şairler bilhassa Hüsrev Enûşirvân'ın zenginliği ve azameti üzerinde kalem oynatmışlar. Adiyy bin Zeyd, Hüsrev Enûşirvân'ın gücü ve dünyanın faniliğine dair şiirinde şöyle der:

"Ey zamana sövüp ayıplayan kişi!
Sanki sen, suçsuz ve iyi hali misin?
Hayır, tam tersi, sen cahilsin ve aldanmışsın!
Ölümden kurtulup ebedi kalanı gördün mü hiç?
İnsanın kendi koruyucusunu kahrettiği olur muymuş?
Nerede, şahlar şahı Kisrâ Enûşirvân?
Nerede, ondan önce krallık yapan Sabur?
Bizans imparatorluğu yapalar nereye gitti?
…"[445]

İslâm şiir yazımında Hüsrev Enûşirvân figürü özellikle Abbâsîlerden itibaren görülmeye başlar. Şairler, şiirlerinde Hüsrev Enûşirvân'ı, adaleti, savaşçılığı ve inşa ettiği azametli sarayı ile zikrettikleri görülmektedir.[446] Buna örnek olarak Abbâsîler devri şairi, el-Buhturi'nin, Halife Mütevekkil'in yaptığı sarayı yüceltmek amacıyla yazdığı şiir şu şekildedir:

"Sen öyle bir bina yaptın ki yüksekliği Radva ve Şanber dağlarının doruğunu andırıyor.
O saray kralların gücünü gölgede bıraktı ve dünyada Kisrâ'nın ve Kayser'in saraylarının değerini eksiltti."[447]

İslâm edebî literatürde Hüsrev Enûşirvân, adalet olgusu ile zikredilirken özellikle halife Ömer (r.a) ile bir mikyas içinde zikr edilmiştir. Bir çok öykü ve şiirde iki ismin adalet üzerindeki ehemmiyetleri biribirine kıyasla azmanlaştırılmıştır. Buna bir örnek olarak Ahmedî'nin şu beyti örnek olarak gösterilebilir.

"Ol arada kim ola ol dâdger
Kim olur Nuşinrevan u ya Ömer"[448]

[445] İbn Kesîr, a.g.e, s. 301.
[446] Sivrioğlu, a.g.m, s.247; Tökel, a.g.e, s. 247.
[447] Sivrioğlu, a.g.m, s.248.

Hüsrev Enûşirvân'ın yaptırdığı rivayet edilen Tak-ı Kisrâ veya diğer ismiyle Eyvan-ı Kisrâ özellikle aşk şiirlerinin teşbih sanatıyla vazgeçilmez öğesiydi. Bu minval üzere Karamanlı Nizami bir beyitinde şöyle söylemiştir.

"Güya ki Tak-ı Kisrâ vü zencir-i adldir
Müşkin saçınla ey lebi Nuşin-revan kaşın"[449]

(sevgilisinin saçlarını ve kaşlarını Tâk-ı Kisrâ'dan asılan adalet zincirine benzetir.)

Hüsrev Enûşirvân'ın adalet ve akil vasfını anlatan birkaç şiir örneği de şöyledir:

"…
Ya İsa gibi olup göğe ağdım
Ya Nuşinrevan gibi adalet dağıttım. [450]
…"

"…
İnsan akılla değer bulur, yücelir
Bu ikisiyle saygınlık kazanır

Buna inanmazsan gör Nuşinrevan'ı
Akıl gözüyle aydınlattı cihanı

Yasayı doğru yürüttü, zenginleşti halkı
İyi zamanda adını iyi kıldı. [451]
…"

"…
Enûşirvân husrev-i dad-ger
Ki adlinden abad idi bahr u berr [452]

---

[448] Ahmedî, İskendernâme, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019, s. 881.
[449] Coşkun, a.g.md, s. 451.
[450] Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig (Haz: Muzaffer Tunçel), Ankara, Gençlik Spor Yayınları, 2019, s. 507.
[451] Yusuf Has Hacib, a.g.e, ss. 53-54.
[452] Fenayi, Tercüme-i Tevarih-i Müluk, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016. s. 227.

…”

“…
Begüm uşşaḳa dad itsen n’ola divan-ı hüsnünde
Saçündür adl zenciri lebün Nuşinrevan olsun [453]
…”

“…
Yöri var Nuşirevan ibn-i Ḳubad
Padişahdur bahşiş issi ehl-i dad [454]
…”

“…

Kemîne-iltifât-ı pâdişâh-ı dâd-güsterle

Memâlik ferr u ‘adl-i devlete Nûşirevân buldı.[455]

Mesnevî anlatılarda da genellikle Hüsrev Enûşirvân’ın adaleti üzerinde durulmuştur. Çünkü ideal bir hükümdarın mülkünün temeli adaletti. Ve adil unvanıyla çağlar üstü nam salan Hüsrev Enûşirvân da adalet hikâyelerinin vazgeçilmez rol model olduğu açıkça görülmektedir. Buna dair bazı hikâyeler şu şekildedir:

“Hüsrev Enûşirvân halkının ahvalini anlamak içün bilerek bir gün hasta yatağına düşmüş. Tabipler ve hekimler toplanmış etrafına onu şifayab eylemekte çaba sarf etmişler. Sırrını ve bundaki emelini tabip ve hekimlere izhar eden Hüsrev Enûşirvân, hastalığının tek dermanının çok geçmiş zamandan harabe bir yerden getirilecek eski bir tuğla olduğunu anlatmalarını istemiş. Tabip ve hekimlerden haberi aldıkları gibi bütün hizmetçileri imparatorluk topraklarında şehir şehir ve köy köy karış karış gezmekte ve böyle bir tuğla aramaktaydılar. Fakat harabe bir yere rastlamamışlar ve söz edilen şekilde bir tuğla bulamamışlar. Şehinşah’ın adamları aylar sonra Hüsrev Enûşirvân’ın huzuruna varıp da tabip ve hekimlerin söylediği

[453] Şem’i, Şem’i Divanı (Haz: Murat A. Karavelioğlu), İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014, s. 202.
[454] Muhammed Efendi, SÎretü’n Nebî I (Haz: Bayram Özfırat), İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019. s. 709
[455] Nev’î-zâde Atâyî, Nev’î-zâde Atâyî Divânı (Haz: Saadet Karaköse), Ankara, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, s. 88.

tuğlayı bulamadıkları dile getirirler. Ve öyle bir tuğlayı aramaya giden kimselerin <<padişahımızın hüküm sürdüğü topraklarda söylenilen tuğlayı bulmak için harabe bir yer bulamadıklarını>> söylerler. Bunu duyan Hüsrev Enûşirvân; <<Allah'a hamd olsun ki adaletim sayesinde ülkem mamur ve milletim mesut bir hayat içindedir.>>" diyerek sevincini dile getirir.[456]

Hüsrev Enûşirvân'ın saltanatında adalet sadece tebaasını iyi yönetmek değildi. Halkının ona ulaşabilmesi ve her arzuhalini ona iletmesi de adaletin bir vazgeçilmeziydi. Adalet zinciri de bu görevin ifa edilmesi adına yapılmış ve Hüsrev Enûşirvân'ın halkı ile iletişim kurabilmesi içim tasarlanmıştı. Ve söz konusu zincirin bir çocuk elinin yetişeceği kadar alçak yaptırdığı ve çanını da inşa ettirdiği Tak-ı Kisrâ sarayına astırdığı rivayet edilir.[457] Rivayet odur ki: Bu adalet zinciri uzun seneler çalmamış ve halk refah içinde yaşadığı için bir şikâyet olmamış. Ta ki bir gün bir merkep adalet zincirini sallandıra dursun. Saray muhafızları merkebi kovlarken Hüsrev Enûşirvân bilge kişiliğiyle olayın hikmetini düşünmüş ve merkebin sahibini aramalarını emretmiş. Ve öğrenilir ki merkebin sahibi onu uzun senelerce işlerinde bakımsız şekilde kullanmış ve zayıflayıp ihtiyarladığını görünce onu sokağa salmış. Hüsrev Enûşirvân da bundan dolayı adama ceza vermiş ve merkebi devlet garantisine almış.[458]

Hüsrev Enûşirvân'a göre adaletin tahsisi sadece hükümdarın eliyle olan bir şey değildir. Kendisine isnad edilen sözlere bakılırsa devlet bürokrasisinin de adalet ve nizamın kurulmasında ne kadar önemli olduğu görülür. *"Yargıçları doğrudan sapan bir hükümdar âdil, valileri bozulan bir hükümdar ise düzgün olamaz."*[459]

Hüsrev Enûşirvân'ın nasihat dolu sözleri edebiyatın ana unsurları haline geldiği görülmektedir. Yukarıda bahsedilen tacı ve yüzüğünde hatta bir başka rivayete göre mezarında cesedi üzerine konmuş mendilinde nasihatler yazılı olduğu

[456] Gazâlî, a.g.e, s. 63.
[457] Mehmet Halil Erzen, "Divan Şiirinde Mitolojik Ve Efsanevî Şahısların Kullanımına İyi Bir Örnek: Nev'izâde Atâyî Divanı", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Cilt 8/4, (2013), s. 847; Fenayi, a.g.e, s. 223; Patricia Crone, Pre İndustrial Societies, Oxford, Blackwell Publishers, 1994, s. 48; Pala, a.g.e, s. 375.
[458] Nizamülmülk, Siyasetname (Çev: Mehmet Taha Ayar), 8. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, ss. 49-51; Sivrioğlu, a.g.m, s.247.
[459] Mâverdî, Dürerü's-Sülûk Fî Siyâsetü'l-Mülûk (Haz: Abdüsselam Arı), İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019, s. 76.

ve Halife Memun tarafından hutbe olarak okunduğu da zikreilmektedir.[460] Söz konusu tacın üzerindeki nasihatlerin günümüze "*Rahatü'l İnsan –Pendname-i Enûşirvân-*" ismiyle ulaştığı düşünülmektedir.[461]

Tacın üstündeki bu nasihatler bazıları şu şekildedir:

"İşlerinizin başını sonunu iyi hesap edin, herkese güvenmeyin, malınızı din yoluna feda edin, gençliğinizde iyi ad kazanın."

...

"Padişahlardan sakının, asil kişilerin kadrini bilin, kindarlardan çekinin, Şairlerin dilinden korkun, etrafınızdaki kişileri hoş tutun."

…

"İyi kişileri ziyaret edin, ilim ve edep öğrenin, insanları edeple anın, sorulara güzel cevap verin."[462]

Hüsrev Enûşirvân'ın kendisine isnad edilen nasihatler de devlet yönetimine, iyi bir idareci olmaya, merhametli olmaya, adaletle yönetmeye, liyakate önem vermeye dair öneriler içermektedir. Bunlardan bazıları şöyledir:

Hüsrev Enûşirvân'ın mülkün temeline dair söyledikleri şöyledir: *"Mülk ve devlet kuvvetli bir ordu ile ordu dolu bir hazine, hazine halktan alınan vergi, vergi memleketin imar edilmesiyle, memleketin mamur hale getirilmesi tavizsiz adaletle, adalet devlet adamlarının ıslah edilmeleriyle, devlet memurlarının ıslah edilmeleri vezirlerin istikamet sahibi olmalarıyla olur. Bütün bunların başı ve esası da hükümdarın, raiyyenin halini bizzat araştırması ve halkı te' dip etmeye muktedir olması ile kabil olur. Hükümdar böyle olursa tebaaya malik ve hakim olur, onun memlûk ve mahkumu olmaz".*[463]

Siyaset nedir? sorusuna Hüsrev Enûşirvân cevaben şöyle der: *"Kendilerine ikramıyla ulemanın, ümeranın, eşrafın, ve asilzadeganların muhabbetini kazanmak*

[460] Çakır, a.g.m, s. 725.
[461] Çakır, a.g.m, s. 725.
[462] Çakır, a.g.m, ss. 728-729.
[463] İbn Haldûn, Mukaddime (Haz: Süleyman Uludağ), 5. Baskı, İstanbul, Dergah Yayınları, Cilt I, 2007. s. 206.

ve kendilerine karşı adaletiyle halkının sorunsuz şekilde ve refah içinde boyun eğmesini [muti olmasını] sağlamaktır."[464]

İyi bir idareci olma yolunda Hüsrev Enûşirvân bir nasihatinde şöyle buyurmuştur: *"Ahlak sahibi ve soylu kimseleri yumuşaklıkla ve şefkatle, âdi ve rezil-rüsva kimseleri de sertlik ve kabalıkla şiddetle yönetin. Halka ise lütuf ve heybeti; yumuşaklık ve sertliği karıştırıp ifrat ve tefrite düşmeden mutedil bir ölçüyle verin."*[465]

İdeal hükümdarların önemli bir hasleti de özellikle devlet işlerinde ketum ve sır saklamayı bilmek olmuştur. Hüsrev Enûşirvân'a atf edilen şu sözler buna bir örnek olarak gösterilebilir. *"Kim sırrını saklarsa o bundan dolayı iki haslete sahip olur: Biri ihtiyacını elde etmek, ikincisi ise saldırılardan emin olmaktır."*[466]

Hüsrev Enûşirvân'ın oğlu Hürmüz'e iyi bir insan ve iyi bir idareci olma yolunda ettiği nasihati de şu şekildedir: *"Fakirlerin gönüllerini gözet. Yalnız kendi rahatını düşünme. Eğer sen yalnız rahatını düşünecek olursan, senin ilinde kimse rahat edemez. (...)Fıkara takımını muhafaza et ki, şah ahali sayesinde taç taşımaktadır. Padişah bir ağaca benzer, kökü ahalidir. Ağaç ise kökünden kuvvet alır. Elinden geldiği kadar halkın gönüllerini yaralama. Eğer yaralarsan kendi kökünü baltalamış olursun. (...)Bir iklimde ahaliyi padişahtan memnun görmezsen, o iklimde refah, saadet arama."*[467]

Mesnevî tarzı eserler, refahın ve bolluğun yaşandığı devleti "*selamet kapısı*" olarak tasvir ederler. Ve böyle bir devlette ideal bir hükümdar profili çizilir. O hükümdar öncelikle adaletle yönetmelidir. Ondan sonra halkına karşı merhametli ve cömert olmalıdır. Devlet idaresinde istişareye önem veren ve aklı ile iş yapmalıdır. Her akıllı hükümdarın arkasında kendisine sadık ve daima hikmetle akıl veren bir naibi veya veziri bulunmalıdır. Hüsrev Enûşirvân da bu tarz eserlerin başkahramanlarından olmuştur. Dolayısıyla hakkında birçok hikâye ve kıssa türemiştir.

---

[464] Anonim, Tuhfetü-l-Memlûk ve Umdetü'l-Mülûk (Çev: Yakup Kara), İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016. s. 82.
[465] Anonim, a.g.e, 81.
[466] Mâverdî, a.g.e, s. 44
[467] Sadî Şîrâzî, Bostân ve Gülistân (Çev: Kilisli Rıfat Bilge), 12. Baskı, İstanbul, Sahaflar Kitap Sarayı, 1980. ss. 28-29.

Hüsrev Enûşirvân'ın müreffeh dönemini anlatan bir hikâye anlatılır ki: *"Hüsrev Enûşirvân halkının ahvalini anlamak içün bilerek bir gün hasta yatağına düşmüş. Tabipler ve hekimler toplanmış etrafına onu şifayab eylemekte çaba sarf etmişler. Sırrını ve bundaki emelini tabip ve hekimlere izhar eden Hüsrev Enûşirvân, hastalığının tek dermanının çok geçmiş zamandan harabe bir yerden getirilecek eski bir tuğla olduğunu anlatmalarını istemiş. Tabip ve hekimlerden haberi aldıkları gibi bütün hizmetçileri imparatorluk topraklarında şehir şehir ve köy köy karış karış gezmekte ve böyle bir tuğla aramaktaydılar. Fakat harabe bir yere rastlamamışlar ve söz edilen şekilde bir tuğla bulamamışlar. Şehinşah'ın adamları aylar sonra Hüsrev Enûşirvân'ın huzuruna varıp da tabip ve hekimlerin söylediği tuğlayı bulamadıkları dile getirirler. Ve öyle bir tuğlayı aramaya giden kimselerin <<padişahımızın hüküm sürdüğü topraklarda söylenilen tuğlayı bulmak içün harabe bir yer bulamadıklarını>> söylerler. Bunu duyan Hüsrev Enûşirvân; <<Allah'a hamd olsun ki adaletim sayesinde ülkem mamur ve milletim mesut bir hayat içindedir.>> diyerek sevincini dile getirir.*[468]

Hüsrev Enûşirvân'ın akıllı siyaseti ve ona sadakatle akıl veren vezirine dair bazı hikâyelerde şöyle anlatılır ki:

"Veziri Yunan, Hüsrev Enûşirvân'a akıl hakkında bir mektup yazar. Hüsrev Enûşirvân da ona ithafen bir teşekkür rica eyler ve der ki; <<Ey allame, akıl bahsinde zikrin pek güzeldi. Ben ve seleflerim olan devlet başkanları akılla donatılmışızdır. Akla muhalif hareket eylemek nasıl bize mümkün olur? Çünkü yaratıcıya en yakın olan akıldır. Akıl dünyada güneş gibidir, güzelliklerin kaynağıdır. İnsan bedenindeki akıl, ağaç gövdesindeki rutubet gibidir. Bu rutubet olduğu sürece ağaç yeşil olur, dallanır budaklanır ve meyveler verir. O Rutubet olmadığı zaman da ağaç kurur ve kesilir. İnsan da böyledir. Aklı tam ve bedeni sağlam olanın arkadaşlığı, yoldaşlığı iyi ve hayırlı olur. Fakat aklı olmayıp cehalet ile hareket edenin ölümden başka kurtuluşu yoktur.>> diye buyurur."[469]

"Hüsrev Enûşirvân'ın meşveret meclisi önemli bir husus hakkında fikir teatisinde bulunuyormuş. Ve her bir şahıs malumatı ölçüsünde konu hakkında fikrini beyan etmiş. Söz konusu husus hakkında şehinşahları da bir fikir beyan etti. Büyük

[468] Gazâlî, a.g.e, s. 63.
[469] Gazâlî, a.g.e, ss. 145-146.

vezir Bozorgmihr konu hakkında şehinşahın beyanını dikkate alması üzerine diğer vezirler konu istişare edildikten sonra ona, bunca alim kimsenin reyine karşılık hükümdarın beyanını tercih etmesinin hikmeti sordular. Bilge vezir Bozorgmihr, hakkında konuşulan hususun sonucunun belirsiz olduğunu ve neticenin işin sonunda belli olacağını bu sebeple şehinşahın beyanına uymanın daha münasip olacağını belirtir. Hem bu şekilde sonucun olumsuz olmasına karşın şehinşahın beyanı üzere yol alındığı için onun gazabından emin olunur diye cevaplar. Ve şöyle ekler; <<Hükümdarın bir konu hakkındaki beyanına karşılık bir beyanda bulunmak o kimsenin kendi kanı ile elini yıkaması gibidir. Eğer bir hükümdar gündüz vaktinde şimdi gecedir derse dahi 'haklısınız devletlum doğru dediniz işte ay ve ülker' demek lazım gelir.>>''[470]

Hüsrev Enûşirvân'ın cömerliğine dair bir hikâyede de anlatılagelir ki: *"Hüsrev Enûşirvân, günlerden bir gün maiyetiyle av yoluna çıkmış. Yolu bir köyün yakınına düşmüş ve görmüş ki yaşlıca bir adem, toprağa bir ceviz ağacı ekmektedir. Hüsrev Enûşirvân ceviz ağacının uzun seneler sonra meyve verdiğini bildiğinden dolayı şaşırarak yaşlıca ademe <<Ceviz mi dikmektesin?>> diye sorar. Adem <<-Evet hünkarım.>> diye cevaplar. Hüsrev Enûşirvân: << Daha ne kadar yaşayacaksın ki meyvesini yiyeceksin?>> diye sordu. Yaşlıca adem: <<- Hünkarım bizden evvelkiler ekti biz yedik. Bu sefer biz ekelim bizden sonrakiler yesin.>> diye söyledi. Verilen cevapla mest olan Hüsrev Enûşirvân bu güzel yanıt için adama 1000 dirhem verilmesini emreder. 1000 altını alan yaşlıca adem: <<-Hünkarım bu cevizin meyvesini benden önce kimse yemedi.>> deyince ikinci kez şaşırıp afallayan Hüsrev Enûşirvân: << Nasıl yani?>> diye sordu. Yaşlıca adem:<<-Hünkarım ben bu ağacı dikmeseydim şehinşahımız da buradan geçmeyip sual sormasaydı ve bu cevabı işitmeseydi ben nasıl bu 1000 dirhemi elde ederdim.>> diye belirtti. Verdiği cevaba yine hayran kalan Hüsrev Enûşirvân adamlarına yaşlıca ademe 2000 dirhem verilmesini emreder.''*[471]

Hükümdarların tebdil-i kıyafetle halkını gözetmesi birçok hikâyenin konusudur. Hüsrev Enûşirvân'ın bu konuda başka bir yolu denediği görülmektedir. Bu minvalde Hüsrev Enûşirvân'a dair bir hikâyede şöyle anlatılır ki:

[470] Şîrâzî, a.g.e, s. 358-359.
[471] Nizamülmülk, a.g.e, ss. 190-191.

"Hüsrev Enûşirvân tebaasının evlerinde yemek pişirip pişiremediğini anlamak için adamlarını yüksek evlerin damlarına çıkartır, bunlar adamlar evinde tütmeyen bir baca gördükleri zaman bunu gelip Hüsrev Enûşirvân'a haber ederlermiş. Adalet timsali şehinşah bunu öğrendikten sonra bacası tütmeyen aşı pişmeyen o evin sahibiyle görüşür, şayet yokluk ve darlık içinde bulunuyorlarsa ihtiyaçlarını giderirmiş."[472]

Hüsrev Enûşirvân profili parlarken onunla birlikte bilge veziri Bozorgmihr'in yıldızı da parlamıştı. Hatta *Şehnâme*'de Hüsrev Enûşirvân'dan çok veziri Bozorgmihr'in daha yoğunlukta ele alındığı belirtilmektedir.[473] Edebî anlatımlarda Hüsrev Enûşirvân'ın meşveret meclislerindeki anını da ele almaktadır. Genellikle soru cevaplı olan bu anlatıların bazısında Hüsrev Enûşirvân hikmet dolu sözler ederken bazısında da Bozorgmihr, Hüsrev Enûşirvân'a nasihatler söylemektedir. Hüsrev Enûşirvân'ın saltanatının ilk zamanlarında adil olmadığı ve veziri Bozorgmihr'in oba verdiği hikmetli vaazlar ve nasihatler ile adalet yolunda yürümeye başladığı da anlatılar arasındadır.[474] Bu anlatının, ünlü vezirin liyakat titrinin ön plana çıkarılması amacıyla söylenmiş olması muhtemeldir.

Hüsrev Enûşirvân, vezirin önemine dair şu sözleri söylemiştir:

"İdarede en dâhi hükümdar bile vezirden, en iyi kılıç bile ciladan, en asil at bile kırbaçtan, en akıllı kadın bile kocadan müstağni değildir."[475]

Yine bir meşveret meclisinde Hüsrev Enûşirvân ve veziri Bozorgmihr arasında şöyle bir konuşma geçer:

"Hüsrev Enûşirvân bilge veziri Bozorgmihr'e sorar. Hangi sebepten ötür, hısım hasımlık, hasım da hısımlık eder? Bozorgmihr şöyle cevaplar; -Binayı tahrip etmek harap iken tamir etmekten, sağlam camı kırmak kırık iken onu onarmaktan daha rahattır. Cismin sıhhat bulması dermanın usulünce kullanılması, sıhhatinin bozulması da ilaçları, tevbeyi terk edip şehevi duygulara ve üzüntüye

[472] Gazâlî, a.g.e, s. 102
[473] Sivrioğlu, a.g.m, s. 242.
[474] Tökel, a.g.e, s. 247.
[475] Anonim, a.g.e, s. 104.

tutunmaktandır. Nefsani heva ve hevese muhalif olmak ateşe girmekten daha evladır.>>"[476]

Bozorgmihr biz nasihatinde Hüsrev Enûşirvân'a şöyle demektedir: "*<Küçük bir işe kalkışacağın zaman, büyük işler yaptığın zaman ki gibi hazırlığını yap. Zira aslan da tavşan avlarken zebranın üzerine atladığı gibi sıçrar.>>"*[477]

Hüsrev Enûşirvân'ın edebiyat literaturünde yer aldığı bir nokta da Hz. Muhammed'in (s.a.v) doğumu olmuştur. Yukarıda aktarıldığı gibi Hz. Peygamberin doğumu zamanı belli başlı olaylar meydana geldiği rivayet edilmektedir. Bu olayların bazısı dinî edebî eserlerde de söz konusu olmuş ve işlenmiştir. Ahmedî'nin İskendername adlı eserinde bu minvalde şu mısrayı örnek verebilirz.

"Düşdi Nuşirvan'un eyvanı yere
Toldı cinn avazı eller yiksere"[478]

[476] Gazâlî, a.g.e, ss. 131-132.
[477] Anonim, a.g.e, s. 86.
[478] Ahmedî, a.g.e, s. 758.

SONUÇ

Sâsânîlerin, Hüsrev Enûşirvân döneminde siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik, yönlerden altın çağını yaşadığı tespiti kolaylıkla yapılabilir. Bu dönemde devletin sınırları oldukça geniş noktalara ulaştığı ve bu durumun birçok açıdan hem avantaj hem de dezavantaj yarattığı görülür. Çünkü geniş toprakların idaresinde merkezi otoriteyi kurmak büyük bir başarı istediği gibi buna harcanacak iyi bir hazine gelirine de sahip olmak lazımdır. Ayrıca mevcut kurum ve kanunların buna yeterli olmadığı bu yüzden reformlarla daha iyi bir idare otoritesi kurulmasına sebep olmuştur. Avantaj olarak da çok geniş bir coğrafyanın toprak zenginliği doğal olarak Sâsânîlere vergi kapısı olmıştu. Bunun yanı sıra jeopolitik konum itibariyle de hem kara hem deniz yolu ticaretinin güzergâhında olması ekstra bir zenginlik kaynağı olmuştur.

Hüsrev Enûşirvân, yayılmacı bir politika gütmüştür. Fakat daha çok ganimet amaçlı seferler ile meşgul olduğu görülmektedir. Ülkesinin iki tarafında da güçlü devletlerin varlığı onun yayılmacılığını engellemediği anlaşılmaktadır. Siyaset ilminde maharet sahibi olduğunu gösteren Hüsrev Enûşirvân, savaş meydanlarından da geri durmamış ve özellikle kurnaz iş bilir yapısı çıktığı seferlerden çok iyi ganimetler elde etmesine olanak sağlamıştır. Bu durum Hüsrev Enûşirvân'ın Sâsânîler ekonomisine kazandırdığı zenginliği göstermektedir.

Doğu Roma İmparatorluğu ile giriştiği uzun soluklu mücadeleler de Hüsrev Enûşirvân'ın saltanatının geniş bir safhasını kapsamaktadır. Zira bu süreç yüzyıllar süren Sâsânî-Roma ilişkisinin küçük bir minyatürü minvalinde olduğu görülür. Doğu Roma İmparatorluğu ile yapılan mücadelelerde ganimet anlayışı esas tutularak yapıldığı görülmektedir. Zira yapılan birçok seferde Hüsrev Enûşirvân'ın kalıcı olmayı sağlamak yerine sürekli bir yağma amacında olmuş ve bundan maada daima anlaşma yoluyla fidye ve haraç alma yoluna gidilmiştir. Ayrıca bu dönemde Doğu Roma İmparatorluğunun Sâsânîlere karşı etkin bir güç gösterememe durumu da Hüsrev Enûşirvân adına bir tâlih şeklinde yorumlanabilir. Zira Doğu Roma İmparatorluğunun İtalya ve Afrika'daki sorunlara yönelmesi bunun bir göstergesi olarak açıkça karşımıza çıkmaktadır.

Türkler ile olan mücadele safhasında daha az talihli olduğunu söyleyebiliriz. Zira yeni bir güç odağı olarak ortaya çıkan Göktürkler, Hüsrev Enûşirvân için olumlu

bazı sonuçlar doğursa da olumsuz neticelere de sebep olmuştur. Uzun yıllardır Sâsânîlerin vergi vermekle mükellef oldukları ve her zaman baskılarını enselerinde hissettikleri Akhunlar Devletinin ortadan kaldırılamsında Göktürkler elbette önemi yüksek bir seviyede olmuştur. Ama tarihi İpek Yolu güzergâhının hâkimiyeti ve söz konusu yol üzerindeki ticaretin tekelini elde etmekte de Göktürkler gibi zorlu bir gücün engeli gölgesinde olmuştur. Bu iki açıdan bakıldığında Göktürkler, Hüsrev Enûşirvân saltanatına fayda sağladığı gibi zorluklar da yaşattığı görülmektedir.

Yemen Seferi de Hüsrev Enûşirvân için bir şans kapısı olmuştu. Zira Yemen'in fethi Sâsânîler adına masrafsız olmasına karşın bol bir kazanç zenginliği sağlamıştır. Hem bölgenin geliri hem de Doğu Roma İmparatorluğunun Kızıldeniz üzerinden kurmaya çalıştığı ticaret yoluna ket vurarak İpek Yolu ticaretinin tekelini elinde tutmayı başarmıştır.

Hüsrev Enûşirvân çok iyi bir reformistti. Bunu yaptığı yenilik faaliyetleriyle kanıtlamıştır. Çağın dilini okuyabilen bir siyaset adamıydı. Bu yönü sayesinde yeri geldiğinde kendisini yeren kaynaklar bile bu konuda ona hakkını iade etmeyi bilmiştir. Yarım asırlık bir süreçte Sâsânîler tarihine büyük şeyler sığdırmıştı. Ayrıca Hüsrev Enûşirvân entelektüel bir yapıya sahipti. Felsefe, hukuk tıp, tarih ve edebiyat alanında nice çalışmanın hayata geçirilmesine imkân tanımıştır. Bu yüzden sürekli etrafına ilim adamlarını çekmiş ve onlarla anılmıştır. Bu da Hüsrev Enûşirvân'ın kültürel anlamda Sâsânî tarihine kattığı değeri gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla Hüsrev Enûşirvân, hem yaşadığı dönemde hem de öldükten sonra Sâsânîler tarihinde büyük bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Dini açıdan da bir etki alanı yaratan Hüsrev Enûşirvân bürokraside gücünü din adamlarından aldığı da görülmektedir. Diğer önemli bir nokta da zerdüştlük dini kitaplarının Hüsrev Enûşirvân devrini önemli zamanlar arasında göstermesidir. Mazdekizm Hareketi ve Hüsrev Enûşirvân'ın bu oluşuma karşı gösterdği tavır da Hüsrev Enûşirvân için din adına mücadeleler sergilediği yorumu yapılmasına da olanak tanımaktadır.

Hüsrev Enûşirvân, şahsiyet olarak da bir kült haline gelmeyi başarmıştır. Çağlar üstü bir şanın sahibi olmuş ve sonraki devirlerde ismi her zaman sultanların ve halifelerin dilinde olmuştur. Edebî lüteratürde vazgeçilmez bir öğe halini almış ve

adaletin yeryüzü üzerindeki timsallerinden sayılmıştır. Özellikle İslâm kültüründe oldukça popüler ve dikkat çekici bir seviyede kıymet görmüştür. Adalet kavramıyla anılması bir yandan da onun gerçek kişiliğinin de göz ardı edilmesine sebep olmaktadır. Zira kimi kaynakların Hüsrev Enûşirvân'ı zulümle de andığı malumdur.

Netice itibariyle bu çalışma ile Sâsânîler tarihinin Hüsrev Enûşirvân devri irdelenmiş ve siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik açıdan değerlendirme yapılmıştır. Ve bunun yanı sıra bir kült haline gelmiş olan Hüsrev Enûşirvân'ın şahsiyeti üzerinde durulmuştur.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Abû'l-Farac, Gregory (1945). Abû'l-Farac Tarihi (Çev: Ömer Rıza Doğrul). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ahmedî, İskendernâme (2019). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Agathias (1975). The Histories Prep: Joseph D. Frendo. Walter De Gruyter, Berlin.

Altungök, Ahmet - Taner Yıldırım (2015). Siyasi Açıdan Arap-İran İlişkileri - Sâsânîler Dönemi- İstanbul: Mutlu Basımevi.

Altungök, Ahmet (2015). Eski İran'da Din ve Toplum (M.S. 226-652). İstanbul: Hikmetevi Yayınları.

Altungök, Ahmet (2015). İslâm Öncesi İran'da Devlet Ve Ekonomi - Sâsânî Dönemi –(M.S. 226-652). İstanbul: Hikmetevi Yayınları.

Anonim (2016). Tuhfetü-l-Memlûk ve Umdetü'l-Mülûk (Çev: Yakup Kara). İsyanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Banaji, Jairus (2016). Exploring The Economy Of Late Antiquity. Cambridge University Press.

el-Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ (2013). Fütûhu'l-Büldân – Ülkelerin Fetihleri- (Çev: Mustafa Fayda). İstanbul: Siyer Yayınları.

Bilgin, M. Sıraç (1995). Zarathustra (Zerdüşt) Hayatı ve Mazdeizm. İstanbul: Berfin Yayınları.

Bonner, Michael R. Jackson. Three Neglected Sources Of Sasanian History (In The Reign Of Khusraw Anushirvan), Paris, Peeters Press, 2011

Bosworth, Clifford E. (1983). "Iran And The Arabs Before Islam". Edit: Ehsan Yarshater. The Cambridge History of Iran I, Cambridge University Press, Cilt 3: 593-612.

Brosius, Maria (2006). The Persians. Routledge: Newyork.

Browne, Edward G. (1919). A Literary History of Persia. London: T. Fisher Unwin Ltd.

Burry, John Bagnell (2005). A History of Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 A.D to 800 A.D). Cilt I, Adamant Media Corporation.

Campbell, Joseph. Batı Mitolojisi – Tanrının Maskeleri (Çev: Kudret Emiroğlu), İmge Kitapevi.

Cevdet, Ahmet (Paşa) Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ Transkripsiyonu (Haz: M. Muhsin Bozkurt). Cilt 1-2, İstanbul: Çile Yayınları.

Crone, Patricia (1994). Pre İndustrial Societies. Oxford: Blackwell Publishers.

Diehl Charles (2006). Bizans İmparatorluğunun Tarihi (Çev: A. Göke Bozkurt). İstanbul: İlgi Yayınları.

Dignas, Beate –Engelbert Winter (2007). Rome and Persia in Late Antiquity. Newyork: Cambridge University Press.

Dikici, Radi (2013). Bizans İmparatorluğu Tarihi. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Dineverî, Ebû Hanîfe (2017). el-Ahbârü't-Tıvâl (Çev: Z. Akman-H.S. Aytemür). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Farr, Edward (1850). History of The Persians. Newyork: Robert Carter and Brothers.

Farrokh, Kaveh (2007). Shadows İn The Desert: Ancient Persia at War. Newyork: Osprey Publishing.

Farrokh, Kaveh, Gholamreza Karamian ve Katarzyna Maksymiuk (2018). A Synopsis of Sasanian Military Organization and Combat Units. Tahran: Publishing House of Siedlce University of Natural Sciences and Humanities.

Firdevsî (2016). Şahnâme II (Çev: Nimet Yıldırım). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Frye, Richard Nelson (1962). The Heritage of Persia. Londra

Garthwaite, Gene R. (2011). İran Tarihi (Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze). İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Greatrex, Geoffrey, Samuel N. C. Lieu (2005). The Roman Eastern Fronter And The Persian Wars. London and Newyork: Routledge Taylor and Francis Group.

Gregory, Timothy E. (2010). A History of Byzantium, Oxford: Wiley-Blackwell Publishing

Gumilev, Lev Nikolayeviç (2004). Eski Türkler (Çev: Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.

Gutas, Dimitri (2003). Yunanca Düşünce Arapça Kültür, Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu (Çev: Lütfü Şimşek). İstanbul: İstanbul Kitap Yayınevi.

Hakikat, Abdürrafi (1362). Tarih-i Kûmis. İntişarat-ı Afitab, Tahran.

Hamidullah, Muhammed, İslâm Tarihine Girişi (Çev: Ruhi Özcan). İstanbul: Beyan Yayınları.

Hinnels, John R. (1997). Persian Mithology. London: Chancellor Press.

Hodgson, M.G. S. (1995). İslâm'ın Serüveni, Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih (Haz: Metin Karabaşoğlu). Cilt 1. İstanbul: İz yayıncılık.

İbn Haldûn (2007). Mukaddime (Haz:Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergah Yayınları.

İbn Kesîr (1994). El-Bidâye Ve'n-Nihâye -Büyük İslâm Tarihi- (Çev: Mehmet Keskin). C II, İstanbul: Çağrı Yayınları.

İbn Miskeveyh Ebu Ali (1379). Tecâribü'l Ümem, Cilt 1, Tahran: Soruş Neşriyat.

İbn-i Hişam (2006). Sîret-i İbn-i Hişam, Cilt I (Çev: Hasan Ege). İstanbul: Kahraman Yayınları.

İbnü'l-Belhî (1921). Farsnâme, (Neşr: G. Le Strange/R.E. Nikolsen). Cambridge Fen Bilimleri Matbaası.

İbnü'l-Esîr (1985). İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Tarih (Çev: A.Ağırakça, A.Özaydın, Y.Apaydın, Z.Tüccar, M.B. Eryarsoy). Cilt I, İstanbul: Bahar Yayınları.

İmam Gazalî (1969). Devlet Başkanlarına –Nasihat-ül Mülûk- (Çev: Osman Şekerci). İstanbul: Sinan Yayınevi.

el-İsfahânî, Hamza b. el-Hasan. Tarihu Sinî Mülûki'l-Arz ve'l-Enbiyâ. Beyrut: Menşûrât-ı Dârü'l Mektebetü'l Hayât.

Kafesoğlu, İbrahim (1983). Türk Milli Kültürü. İstanbul: Boğaziçi Yayınları Yayınları.

Kâşifî, Hüseyin Vâizi (2019). Ahlâk-ı Muhsinî. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları

Keykâvus (2006). Kabusnâme (Haz: Orhan Şaik Gökyay). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Kuran-ı Kerim Meali, (2009) Rum Suresi 2-6, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Lineti, Lajos (1946). Bilinmeyen İç-Asya (Çev: Sadrettin Karatay). İstanbul: Pulhan Matbaası.

Malcolm, Sir John. The History of Persia from the Most Early Period to Present Time. Cild 1. Londra.

Mâverdî (2019). Dürerü's-Sülûk Fî Siyâsetü'l-Mülûk (Haz: Abdüsselam Arı). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Mesudî (2004). Mürûc ez-Zeheb (Çev: Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.

Meşkur, Muhammed Cevad (1366). Tarih-i İran Zemin. Tahran: İntişarat-ı Esraki.

Muhammed Efendi (2019). Sîretü'n Nebî I (Haz. Bayram Özfırat). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Müller, Max (1901). (Edit), Pahlavi Text, Trans: Edward W. West, Part I-II-IV-V, Sacred Books Of The East, Cilt. 11, Newyork.

Mütercim Âsım Efendi (2000). Burhân-ı Katı (Haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Nev'î-zâde Atâyî (2017). Nev'î-zâde Atâyî Divânı (Haz: Saadet Karaköse). Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları.

Nizamülmülk (2015). Siyasetname (Çev: Mehmet Taha Ayar). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Norwich, John Julius (2013). Bizans I – Erken Dönem (MS 323-802) Çev: (Hamide Koyukan). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

en-Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmet b. Abdülvehhâb. Nihâyetü'l Ereb Fî Fünûnü'l-Edeb (Haz: Yusuf Tavil, Ali Muhammed Haşim). C. 15-16, Beyrut: Dârü'l Kitâbü'l İlmiyye.

Ortaylı, İlber (2010). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi. Ankara: Cedit Neşriyat.

Ostrogorsky, Georg(2011). Bizans Devleti Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Procopius, History of The Wars I and II (Prep: H. B. Dewing). Cilt 6.

Rashony, Laszlo (1993). Tarihte Türklük. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Rawlinson, George. A Manual of Ancient History from the Earliest Times to the Fall of the Sasanian Empire (Second Edition). Oxford: University Press.

Reisneya, Rahim (1368). Azerbaycan der Seyr-i Tarih-i İran. Tebriz: İntişarat-ı Nima.

Roux, Jean Poul (2016). Orta Asya - Tarih ve Uygarlık (Çev: Lale Arslan Özcan). İstanbul, Kabalcı Yayınları.

Sebeos, The Armenian History attributed to Sebeos (Edit: R.W. Thomson, J.H. Johnston). Liverpool University Press.

Sykes, Percy (1951). A History Of Persia. Cilt 1,3. London: Macmillan Company Press.

Şem'î (2014). Şem'î Divanı (Haz: Murat A. Karavelioğlu). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Şîrâzî, Sadî (1980). Bostân ve Gülistân (Çev: Kilisli Rıfat Bilge). İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı.

Taberî, Muhammed Cerir (1981). Milletler Ve Hükümdarlar Tarihi (Çev: Z.Kadirî Ugan, A.Temir). Cild II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Taberî, Muhammed Cerir (1981). Tarih-i Taberî (Çev: M. Faruk Gürtunca). Cilt II - III, İstanbul: Sağlam Yayınevi.

Taşağıl, Ahmet (2003). Göktürkler I. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Tefazzülî, Ahmed (2000). Sasanian Society. Newyork: Bibliotheca Persica Press.

Theophanes (1997). The Chronicle of Theophanes (Byzantine And Near Eastern History AD 284-813) (Edit: Cyril Mango and Roger Scott). Oxford: Clarendon Press.

Togan, A.Zeki Velidî (1981). Umumî Türk Tarihi'ne Giriş. Cilt 1, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Touraj Daryaee (2009). Sasanian Persia (The Rise And Fall Of An Emire). I.B.Tauris.

Tökel, Dursun Ali (1998). Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar – Şahıslar Mitolojisi. Ankara: Akçağ Yayınları.

Treadgold, Warren (1995). Byzantium and Its Army Stanford: Stanford University Press.

Vasiliev, Alexander A. (2016). Bizans İmparatorluğu Tarihi (Çev: Tevabil Alkaç). İstanbul: Alfa Yayınevi.

Yakûbî, Ahmed (1347). Tarih-i Yakûbî (Çev: Muhammed İbrahim Ayeti). Cild 1, Tahran: Kitap Neşri ve Tercüme Yayınevi.

Yıldırım, Nimet (2012). İran Mitolojisi – Kökenler, Kaynakları ve Ana Temaları-. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Yusuf Has Hacib (2019). Kutadgu Bilig (Haz: Muzaffer Tunçel). Ankara: Gençlik Spor Yayınları.

Wiesehöfer, Josef (2003). Antik Pers Tarihi (Çev: M.Ali İnci). İstanbul: Telos Yayıncılık.

Zencânî (2005). Sultan'a Öğütler (Haz: H. Hüseyin Adalıoğlu). İstanbul: Yeditepe Yayınevi

Zeydân, Corcî (2015). İslâm Uygarlıkları Tarihi II (Haz: Necdet Gök). İstanbul: İletişim Yayınları.

Makaleler, Bildiriler, Diğer Basılı Yayınlar

Akbulut, Dursun Ali (2002). “Akhunlar (Kionit/Hyon) ve Akhunlar Çağında Maveraünnehir ve Horasan’da Türkler”. Türkler Ansiklopedisi, Cilt (1), 1310-1317.

Albayrak, Nurettin (1995). “Enûşirvân (Edebiyat)”. Türkiye Diyanet İş Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt (11), 255-256.

Avcı, Casim (2002). “Kisrâ”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt (26), 71-72.

Avcı, Casim (2003). “Medâin”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt (28), 289-291.

Aycan, İrfan (2002). “Emevîler Dönemi Sonuna Kadar Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri”, Türkler Ansiklopedisi, Cilt (4), 317-323.

Ayhan, Mehmet (2009). Fütûhat-ı Mekkiyye’de Hadisçilerin Metotları Dışında Nakledilen Rivayetler. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul.

Bahadır, Gürhan (2011). “Anadolu’da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV. Ve VII. Yüzyıllar)”. International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Cilt (6/1), 707-726.

Baratova, Larissa S. (2002). “Orta Asya’daki Türk Kağanlığı (M.S. 600-800)”, Türkler Ansiklopedisi, Cilt (2), 142-154.

Bonner, Michael R. Jackson (2012). “Eastern Sources on The Roman and Persian War in the Near East 540–545”, “The Late Sasanian Army”. Late Antiquity: Eastern Perspectives (Edit. Teresa Bernheimer&Adam Silverstein). The Gibb Memorial Trust, 42-56.

Brunner, Christopher (1983). “Geoghraphical And Administrativ Divisions: Settlements And Economy”. Edit: Ehsan Yarshater. The Cambridge History of Iran II, Cilt 3, Cambridge University Press, 747-777.

Cihan, Cihad (2015). "Türk-Sasani Askerî İttifakları Ve Sasani Ordusunda Türkler”. MKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt (12), 89-107.

Comparetti, Matteo (2002). “Soğdiyana Tarihine Giriş”. Türkler Ansiklopedisi, Cilt (2), 269-298.

Coşkun, Vildan S. (2010) “Tâk-ı Kisrâ”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt (39), 540-451.

Çakır, Müjgan (2012). “Râhatü’l-İnsân (Pend-Nâme-i Enûşîrvân)’ın Türkçe Bir Tercümesi”. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Cilt (7/3), 723-735.

Dal Santo, Matthew (2011). “Imperıal Power And Its Subversıon In Eustratıus Of Constantınople's Lıfe And Martyrdom Of Golınduch (C. 602)”. Byzantion, Cilt (81), 138-176.

Duri, Abdülaziz (2014). “Hz. Ömer’in Mâlî Düzenlemeleri: [Irak Bölgesindeki] Vergiler” (Çev: Halil İbrahim Hançabay). Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt (23), 185-221.

Ersoy, Tolga (2015). “Bizans ve Sâsânî İmparatorlukları Arasında Akdedilen Dara Antlaşması’ndaki İktisadî Hükümlerin Değerlendirilmesi”. History Studies, Sayı (7), 33-45.

Erzen, Mehmet Halil (2013). “Divan Şiirinde Mitolojik Ve Efsanevî Şahısların Kullanımına İyi Bir Örnek: Nev’izâde Atâyî Divanı”. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Cilt (8/4), 835-854.

Fayda, Mustafa (1996). “Fil Vakası”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt (13), 70-71.

Frye, Richard Nelson (1983). “The Political History Of Iran Under The Sasanians”. Edit: Ehsan Yarshater. The Cambridge History of Iran I, Cilt 3.

Garsoian, Nina (1983). “Byzantium And The Sasanians”. Edit: Ehsan Yarshater. The Cambridge History of İranran I, Cilt 3, 568- 592.

Grignaschi, Mario (1972).“*Sabirler*, Hazarlar ve Göktürkler”. VII. Türk Tarih Kongresi Zabıtları I, 230-250.

Gündüz, Şinasi (2004). “Mecûsîlik” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt (28), 279-284.

Has, Kenan (2004). “Mezdekiyye”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt (29), 523-524.

Hatipoğlu, Nihat (25 Mart 2011). “Ben Nuşirevan’dan Daha Adilim”. Hürriyet Gazetesi,

Huart, Clement (1964). “Nûşirevân”. MEB İslâm Ansiklopedisi, Cilt (9), 370

Higgins, Martin J. (1941). “International Relations At The Close Of The Sixth Century”. The Catholic Historical Review, Sayı (27), 279-315.

İpek, Ali (2017). “Yukarı Mezopotamya’da Sâsânî Siyaseti”. TESAM Akademi Dergisi, 85-109.

Javansihr, Babak (2014). “Sâsânî Devlet Teşkilatı’nda Türk Etkisi”. XVII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, Cilt (2), 767-823.

Johnston, James Howard (2012). “The Late Sasanian Army”. Late Antiquity: Eastern Perspectives (Edit. Teresa Bernheimer&Adam Silverstein), The Gibb Memorial Trust, 87-127.

Karadeniz, Yılmaz (2011). “1. Hüsrev Dönemi’nde İpek Yolu Üzerinde Sasani-Göktürk Mücadelesi (531-579). Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt (4), 207-214.

Koçsoy, Şevket (2002). “Türk Tarihi Kronolojisi”, Türkler Ansiklopedisi, Cilt (1), 73-188.

Konukçu, Enver (2002). “Akhunlar”. Türkler Ansiklopedisi, Cilt (1), 827-830.

Kurat, Akdes Nimet (2002). “Göktürk Kağanlığı”, Türkler Ansiklopedisi, Cilt (2), 75-124.

Kütük, Ahmet (2014). “İmparator I. Justinianos’un İlk Yıllarında Bizans İmparatorluğu’nun Mezopotamya Sınırı (527-532)”. Tarih Okulu Dergisi, Sayı XVIII, 141-164.

Naskali, Esko (2009). “Sâsânîler”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt (36), 174-176.

Özgüdenli, Osman Gazi (2007). “Nîşâbûr”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt (33), 149-151.

Potts, Daniel T., “Sasanian Iran and Its Northeastern Frontier (Offence, Defense and Diplomatic Entente)”. Emrires and Exchanges In Eurasian Late Antiquity, Cambridge University Press, 287-301.

Russel, James R. (1989). “Xusrō I Anōŝarwān”, Dictionary of the Middle Ages (Edit: Joseph R. Strayer), Cilt (12).

Sivrioğlu, Ulaş Töre (2013). “İslâm Kaynaklarına Göre Nuşirevân-ı Âdil”. History Studies, Sayı (5), 225-252.

Sivrioğlu, Ulaş Töre (2013). “Sâsânîlerde Askerî Teşkilat, Silah Teknolojisi Ve Savaş Stratejileri”. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Cilt (8/5), 675-703.

Tanrıverdi, Eyyüp (2015). “Cahiliye Dönemi Arap Tabibi El-Hâris B. Kelede”. Şarkiyat Mecmuası, Sayı (27), 17-42.

Taşağıl, Ahmet (2002). “Göktürk Kağanlığı Göktürkler”, Türkler Ansiklopedisi, Cilt (2), 9-74.

Tefazzülî, Ahmed (1995). “Enûşirvân”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt (11), 255-256.

Ünverdi, Şehmus (2009). Hadis İlmi Açısından Aclûnî’nin Keşfü’l–Hafâ Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi SBE, Adana.

Yarshater, Ehsan (1983). “Mazdakites”. Edit: Ehsan Yarshater. The Cambridge History of Iran II, Cilt 3: 991-1026.

Yazıcı, Tahsin (1994). “Fars Edebiyatında Destan”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt (9), 205-208.

Yıldırım, Ercüment (2011). Pers Hâkimiyetinin Bitiminden Bizans Hâkimiyetinin Başlangıcına Kadar Olan Dönemdeki Antik Çağ Yazarlarının Eserlerinde Orta Fırat Bölgesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya.

Yıldırım, Nimet (2011). "Zerdüşt'ün Kutsal Kitabı Avesta". Şarkiyyat Mecmuası, Sayı (18), 147-170.

Yücel, Muallâ Uydu (2002). "Hazar Hakanlığı", Türkler Ansiklopedisi, Cilt (2), 445-463.

Elektronik Eserler

Algül, Hüseyin (2014). "Hz. Peygamber'in (sas) Doğumu ve Doğduğunda Rivayet Edilen Meydana Gelen Hadiseler", http://www.siyervakfi.org/. 04.01.2020.

Bivar, A. D. H. (2012). "Hephthalites", Encyclopedia Iranica, Cilt (12), 198-201. Çevrimiçi baskı, https://rancaonlne.org/artcles/hephthaltes, 09.03.2020.

Bonner, Michael R. Jackson, (2001). "Sasanian Propaganda in the Reign of Husraw Anusirvan", https://www.academia.edu/. 08.01.2020.

Keall, Edward J. (2011). "Ayvan-e Kesra", Encyclopeia Iranica, Cilt (3), 155-159. Çevrimiçi baskı, https://iranicaonline.org/articles/ayvan-e-kesra-palace-of-kosrow-at-ctesiphon, 12.02.20202.

Morony, Michael G. (2011). "Bahar-e Kesra", Encyclopeia Iranica, Cilt (3), 479. Çevrimiçi baskı, https://iranicaonline.org/articles/bahar-e-kesra-the-spring-of-kosrow-tabari-fars-e-zamestan_-winter-carpet-balami-or-baharestan-spring-gar, 09.03.2020.

Potts, Daniel T. (2012). "Arabia ii. The Sasanians and Arabia", Encyclopedia Iranica, Çevrimiçi baskı, https://iranicaonline.org/articles/arabia-ii-sasanians-and-arabia. 09.03.2020.

Rubin, Zeev (2016). "Kosrow I ii Reforms", Encyclopeia Iranica, Çevrimiçi baskı, http://www.iranicaonline.org/articles/kosrow-i-ii-reforms. 09.03.2020.

Schindel, Nicolaus (2016). "Kosrow I iii Coinage", Encyclopeia Iranica, Çevrimiçi baskı, https://iranicaonline.org/articles/kosrow-i-iii-coinage. 09.03.2020.

Shahbazi, A. Shapur (1990). "Byzantine-Iranian Relations" Encyclopedia Iranica, Cilt (4), 588-599. Çevrimiçi baskı, http://www.iranicaonilne.org/articles/byzantine-iranian-relations, 09.03.2020.

Shahbazi, A. Shapur, "Hormozd IV" Encyclopedia Iranica, Cilt (7), 466-497. Çevrimiçi baskı, https://iranicaonline.org/articles/hormozd-vii. 09.03.2020.

Tefazzülî, Ahmed (2011). "Dehqân". Encyclopeia Iranica, Cilt (7), 223-226. Çevrimiçi baskı, https://iranicaonline.org/articles/dehqan. 09.03.2020.

https://www.luggat.com/. 24.05.2022.

EKLER

Ek-1: Hüsrev Enûşirvân devrinde basılan Drahmi[479]

Ek-2: Eyvan-ı Kisrâ kalıntıları (yakın kadraj)[480]

[479] https://www.cngcons.com/Con.aspx?ConID=318208
[480] Farrokh, a.g.e, s. 240.

Ek-3: Eyvan-ı Kisrâ kalıntıları (uzak kadraj)[481]

Ek-4: Hüsrev Enûşirvân'ı tasvir eden minyatür örneği[482]

Ek-5: Hüsrev Enûşirvân'a ait olduğu tahmin edilen kap.[483]

[481] Avcı, a.g.m, s. 289.
[482] Tefazzuli, a.g.m, s. 255.

Ek-6: Hüsrev Enûşirvân'ın büyük tacı ile yapılmış büstü.[484]

[483] Hinnels, a.g.e, s. 19.
[484] Sivrioğlu, a.g.m, s. 237.

Ek-7: Hüsrev Enûşirvân'ın kupası. Üzerinde kanatlı atlarla Hüsrev Euşirvan'ın büstü.[485]

[485] Farrokh, a.g.e, s. 229.